

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Tam na laškem griču Tam so črni dimi,
Fantov kakor ptičev, Tam se nič ne vidi,
K' se za nas vojskujejo! Kamor krogla prileti.
Krogla priletela — v srce ga zadela.

arhivi

Archivi

Архивы

UDK 930.25 (497.12) (05)

UDC 930.25 (497.12) (05)

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Giornale della società archivica e degli archivi della Slovenia

Орган Архивного общества и архивов Словении

Osrednje glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije ARHIVI vstopajo že v deseto leto izhajanja. Poleg strokovnih člankov s področja teorije in prakse varstva arhivskega gradiva obveščajo ARHIVI tudi o pomembnejšem gradivu v domačih in tujih arhivih, sporočajo nove pridobitve slovenskih arhivov in prinašajo posamezne zgodovinske članke.

Tako lahko v reviji preberemo:

- Jože Mlinarič: Območje Gornje Radgone do začetka 17. stoletja (1979)
- Janez Kos – Ema Umek: Rod Marije Javeršek, matere Josipa Broza-Tita (1980)
- Vasko Simoniti: Prispevek k poznavanju virov za zgodovino turških vpadov v letih od 1580–1589 (1981)
- Janez Kos: Grb Socialistične republike Slovenije (1983)
- Jože Mlinarič: Salzburško Posavje do konca 16. stoletja (1983)
- Jože Vurcer: Nacistične deportacije slovenskega prebivalstva obsavskega in obsoveljskega območja brežiškega okrožja 1941–1942 (1983)
- Marjan Drnovšek: Novoletni govori župana Ivana Hribarja ljubljanskemu občinskemu svetu 1896–1909 (1983/1984)
- Anton Ožinger: Križniki pri Veliki Nedelji (1985)
- Peter Pavel Klasinc: Ormož v zgodovini (1985)
- Ema Umek: Ljubljana z okolico v luči jožefinskih deželnih merjenj (1985)

Posamezne zvezke revije (doslej je izšlo devet dvojnih števil) lahko dobite na sedežu uredništva v Arhivu SR Slovenije, Zvezdarska 1, p.p. 70, 61001 Ljubljana, ali naročite po telefonu (061) 216 564.

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO
34. letnik Ljubljana 1986 3. zvezek

- Darja Mihelič:** Življenje in poslovanje nekaterih Cavianijev v srednjeveškem Piranu — Stran 125—136
The Life and Business of Some Members of the Caviano Family in the Medieval Piran
- Zmago Šmitek:** Delovanje Ljubljancev A. Steinhauserja na Filipinih 1643 do 1648 — Stran 137—138
The Activity of the Ljubljanian A. Steinhauser in the Philippines from 1643 to 1648
- Jože Curk:** O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju — Stran 138—147
The Road Network in the Slovene Styria in the 18th Century
- Dušan Kos:** Metliški grad po inventarju leta 1723 — Stran 148—151
The Metlika Castle According to the Inventory from 1723
- Darko Cafuta:** Začetek radeške papirnice — Stran 152—160
The Origins of the Radeče Paper-Mill
- France Golob:** Franjo Sterle, ustanovitelj umetniške šole »Probuda« in vloga šole v tedanjem likovnem življenju — Stran 160—170
Franjo Sterle, Founder of an Art School "Probuda", and the Role of the School in Then Artistic Life
- Marija Stanonik:** Promet v kmečkem gospodarstvu na Žirovskem — Stran 171—184
Traffic in the Peasant Economy of the Žiri Region
- Marija Perko:** Delovanje partizanske terenske lekarne Bober od decembra 1943 do osvoboditve — Stran 184—191
The Activities of the Mobile Partisan Drug-store "Bober" from December 1943 till the Liberation
- Metka Gombač:** Oddelek za pošto, telefon in telefon pri Pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko Primorje in Trst — Stran 191—192
The General Post Office Department at the Provincial National Liberation Committee for the Slovene Littoral and Trieste (Trst)
- ZAPISKI IN GRADIVO**
THE NOTES AND MATERIAL
- Marinka Dražumerič:** Belokranjci — vojaki v I. svetovni vojni — Stran 193 do 203
The Inhabitants of White Carniola (Bela krajina) — Soldiers in the World War I
- IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV**
PHOTOS FROM OLD ALBUMS
- Mirko Kambič:** Josip Pelikan (1885—1977) in njegova fotografska delavnica — Stran 204—207
Josip Pelikan (1885—1977) and His Photographic Studio
- IN MEMORIAM**
- Stane Granda:** Ivan Zelko (1912—1986) — Stran 208
Ivan Zelko (1912—1986)
- DELO NASIH ZAVODOV IN DRUSTEV**
NOTES ON THE ACTIVITY OF OUR INSTITUTES AND ASSOCIATIONS
- Marjan Drnovšek:** Razglednice Ljubljane kot del kulturne dediščine — Stran 209 — 213
The Postcards of Ljubljana as Part of our Cultural Heritage
- POSVETI IN ZBOROVANJA**
CONFERENCES AND CONVENTIONS
- Nada Kobal:** Trst 1941—1947: Od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe — Stran 214—216
Trieste (Trst) 1941—1947: From the Italian Attack upon Yugoslavia till the Peace Treaty
- NOVE PUBLIKACIJE**
NEW PUBLICATIONS

ŽIVLJENJE IN POSLOVANJE NEKATERIH CAVIANIJEV V SREDNJEVEŠKEM
PIRANU

DARJA MIHELIC

O florentinskih doseljencih, njihovem finančnem in vsakdanjem življenju in poslovanju v srednjeveškem Piranu je Kronika že nekajkrat pisala. Pri tem je osvetlila dejavnost bankirjev Franciška Benčinija¹ in Soldanerijev² ter članov družine Peroni³ v Piranu. Kot vzporednico tem predstavitvam florentinskih poslovnežev želimo tokrat vzeti na

rešeto beneško družino Caviano, ki se je v srednjeveškem Piranu tudi kar dobro znašla in si pridobila precejšen ugled in premoženje. Podatki, ki jih srečujemo v nekdanjih zapisih (listinah, notarskih in vicedomskih knjigah) o njej, so bolj poslovne kot vsakdanježivljenjske narave, zato pa omogočajo sklepanje o raznovrstnosti poslovnega udej-

stvovanja njenih članov, o velikosti naložb, ki so jih vlagali v posle, o kopičenju kapitala, s katerim so razpolagali in ga nalagali bodisi v nadaljnje dobičkonosno in tvegano poslovanje bodisi v varnejše imetje (soline, obrati za pridobivanje olja, agrarne nepremičnine, živina, hiše ipd.).⁴

Nekje okrog preloma 13. v 14. stoletje je moralo biti, slabih dvajset let za tem, ko so si 1283. leta Benetke za dobrih pet stoletij podredile Piran.⁵ Benečan Benedikt Cavianus (»de contrata St. Rafaeli de Veneciis«⁶) je tedaj prišel iskat poslovne sreče v to naravno bogato in gospodarsko aktivno istrsko mestecce. V piranskih zapisih je prva sled o Benediktu zabeležena konec aprila 1301.⁷ Že tedaj ga diči vzdevek »ser« (tj. gospod). Uganka ostaja, ali je ta naziv odraz njegovega dejanskega življenjskega standarda in družbenega ugleda ali pa predvsem nakazuje njegov »nadrejeni« beneški izvor. Ob tej priložnosti je za pet mesecev posodil 23 liber in 4 solde (kar tedaj ni bila zanemarljiva vsota, saj je zadoščala za nakup slabih 20 hektolitrov vina).⁸ Dolg je bil povrnjen, ker je zapis o njem prečrtan oziroma razveljavljen. Po roku vrnitve tega dolga je v novembru istega leta Benedikt ponovno nastopil kot upnik za vsoto 6 liber, ki naj bi mu jih dolжник vrnil čez mesec dni, o božiču.⁹ Tudi ta zadolžnica je bila kasneje ob vračilu dolga razveljavljena.

Leto pozneje, malo po 20. juliju 1302, je bil gospod Benedikt, tokrat imenovan že tudi piranski trgovec (»ser Beneditus Chavianus de Veneciis, merchator Pirani«), upnik v štirih zadolžnicah¹⁰ za skupno vsoto 47 liber in 8 soldov. Vsi štirje dolžniki, od katerih so bili kar trije iz Umaga, naj bi mu vrnili dolžne vsote čez dva meseca, na Mihaelovo (29. septembra). V enem primeru je bil razlog zadolžitve nakup žita (od Benedikta), v enem prejem posojila, dvakrat pa vsebina dolžniško-upniškega razmerja ni podrobneje opredeljena. Benedikt je imel tudi tokrat pri izbiri dolžnikov srečno roko, saj so bile vse štiri zadolžnice kasneje poravnane.

Leto 1303 predstavlja zaradi skromne ohranjenosti virov belo liso v našem poznavanju Benediktovih poslov. Zato pa srečamo Benedikta naslednje leto (1304) kar v šestih zapisih¹¹ in to skozi vse leto: maja, junija (dvakrat), novembra in decembra (dvakrat). V petih primerih je imel — kot običajno — vlogo upnika. Najvišja vsota, ki jo je kreditiral, je znašala 7 liber, najnižja pa 18 soldov in 4 denarje. Roki za vračilo dolgov so bili različni: od osem dni do osem mesecev. Razlog zadolžitve ni naveden v nobenem

zapisu, čeprav so bili kar trije od omenjenih petih dogovorov sklenjeni v Benediktovi prodajalni. To je tudi njegova nova pridobitev, ki se dve leti prej še ne omenja. Vsota vseh teh zadolžnic je bila razmeroma skromna: znašala je 16 liber, 19 soldov in 8 denarjev. V enem od decembrskih zapisov pa se Benedikt pojavlja kot dolжник, ki ob trgu pri ribarnici (»apud platea pischarie«) kupuje vino na kredit, plačljiv v mesecu dni. Ob nakupu vina (slabih 13 hektolitrov) se je zadolžil za 16 liber, torej le za slabo libro manj kot so njemu dolgovali vsi njegovi (znani) dolžniki skupaj. Vsi dolgovi Benediktu kakor tudi njegov lastni dolg za vino so bili poravnani, zadolžnice pa razveljavljene.

Iz 1305 sta dva podatka,¹² ki omenjata Benediktovo sodelovanje v trgovini z žitom in suknom. Piranski notar Dominik Petenarij se je oktobra tega leta obvezal, da bo Benediktu vrnil 6 starjev (okrog 4 cente) žita, ki mu jih je Benedikt posodil (ali morda plačal vnaprej?). Decembra 1305 pa je bil Benedikt upnik za 8 liber, 12 soldov in 2 denarja (vračunana je cena notarskega zapisa) za sukno, ki ga je prodal na kredit v svoji prodajalni: te torej še ni opustil. Tudi ti dve zadolžnici sta bili poravnani, kar pa morda ne velja za prvo zadolžnico iz (januarja) naslednjega leta (1306),¹³ ko je Benedikt še povečal svoje imetje in razširil dejavnost. Tedaj je namreč na kredit prodal krčmarju Almeriku Battinu kar za 72 liber (slabih 60 hektolitrov) vina, da ga je prodajal v gostilni. Ta posel je bil sklenjen v Benediktovi vinski kleti. Ni jasno, ali je Benedikt vino kupoval in preprodajal ali pa je k vinski kleti v njegovi lasti spadal še vinograd z lastnim pridelkom grozdja in vina. Zapis o tem dolgu ni prečrtan in dopušča domnevo, da dolžna vsota ni bila vrnjena. Benedikt je tudi v tem letu prodajal v svoji prodajalni. Ohranjeni so trije zapisi o zadolžitvah v njej¹⁴ za skupno vsoto 28 liber, 10 soldov in 1 denarič. Le v enem primeru je navedeno, da je razlog zadolžitve nakup sukna na kredit. Vse tri zadolžnice so bile kasneje poravnane.

Za 1307 je ohranjen le en zapis:¹⁵ omenja dolžnika, ki naj bi v štirih dneh vrnil Benediktu slabe 4 libre denarja, kar je tudi storil. To je tudi zadnji neposredni podatek o Benediktovem poslovanju, ki ga srečamo v virih, kar pa ne pomeni nujno tudi zmanjšanja Benediktove aktivnosti. Na številčnost znanih podatkov namreč odločilno vpliva usihanje pisanih virov, ki so zlasti skromno ohranjeni za drugo desetletje 14. stoletja in za prvo polovico tretjega.

Vsote kreditov, ki so v posameznih letih pripadale Benediktu, so bile:

Leto	Libre	Soldi	Denarji
1301	29	4	—
1302	47	8	—
1304	16	19	8
1305	19	15	2
1306	100	10	1
1307	4	—	—

V pregledanih virih ni zaslediti podatkov, kdaj se je Benedikt podal v zakonski stan z gospo Henglerado. Rodila mu je tri sinove, Čanina, Katarina in Marka. Za prvega je samostojno poslovanje dokumentirano že leta 1318, ostala dva pa se prvič omenjata leta 1320 oziroma 1325. Samostojni poslovni prodor sinov gre običajno v korak z očetovim umikom iz poslovne scene. Benedikt je umrl pred 18. aprilom 1325.¹⁶ Njegova vdova je tedaj oddala koprskemu solinarju Ferarinu za leto dni v najem svoje soline v Fažanu; Ferarin je od nje prejel 8 liber, moral pa je skrbeti za soline in izročiti lastnici pol solne letine. Ta omemba posredno dopolnjuje sliko o Benediktovem nepremičnem premoženju (doslej vemo, da je imel prodajalno, vinsko klet in morda vinograd): saj vdova verjetno

ni pridobila solin šele po njegovi smrti, ampak sta jih za njegovega življenja uživala skupaj. Še popolnejšo podobo Benediktovega imetja in ugleda pa omogoča zapis njegovega vnuka, notarja Frančiška iz marca 1338.¹⁷ Benediktov sin Marko je ob tej priložnosti pooblastil brata Katarina, da naj bi zanj in za moška potomca tedaj že pokojnega brata Čanina sprejel od koprskega škofa Marka Šemiteculo investituro v fevd in desetino, ki ju je imel že stari Benedikt. Benediktov poslovni posluh pa je razviden tudi iz poklicev, ki jih je izbral za svoje tri sinove: Čanin je bil poklicni trgovec, Katarin in Marko pa sta bila notarja. Benedikta je žena preživela za dobrih deset let; znano je, da julija 1336 ni bila več med živimi: njena sinova Čanin in Katarin sta tedaj od predstavnika piranske cerkve sv. Jurija vzela v najem hišo v piranski mestni četrti Misana, kjer je včasih stanovala njuna pokojna mati.¹⁸

Oglejmo si zdaj dejavnost domnevno najstarejšega Benediktovega sina, Čanina. Posredno, iz kasnejših terjatev izvemo, da je nastopal kot upnik že 1318. in 1319. leta¹⁹ in da je aprila 1324 prodajal na kredit sukno, ki mu ga kupec ni (v celoti) plačal.²⁰

Pravo poplavo podatkov o piranskem meščanu in trgovcu (»mercator et civis Pira-

BENEDIKT & HENGLERADA

(+ pred 18. 4. 1325) (+ pred 24. 7. 1336)

ČANIN
(+ pred 3. 3. 1338)
& Vera
hči Bonifacija Apolonija

DOMINIK
FRANČIŠEK
KATARINA
MARKEZINA
& Frančišek
sin Bonsignora Peroni

KATARIN

BENEDIKT
DOMINIK
ENGLERADA
& Matevž
sin Papon del Senno
LUCIJA
& Facij
sin Valenga Apolonija
PERERIJA
& Markvard
sin Valenga Apolonija

MARKO

BENEDIKT
FRANČIŠEK
& Diambra
hči Mafona Henrika
(+ pred 10. 12. 1348)
MIKLAVŽ
& Istrija
hči Rajnerija Peroni
ANDRIOTA

ni²¹), gospodu Čaninu pa zasledimo za leto 1325. Tedaj se je uveljavil kot posojevalec denarja (posodil je skupno 102 libri, 6 soldov in 8 denarjev); imel je prodajalno, kjer je na kredit prodal robe za 43 liber, 14 soldov in 4 denarje; trgoval je s suknom (dokumentirana je njegova prodaja sukna na kredit za 14 liber, 5 soldov in 2 denarja), z vinom (na kredit je prodal za 20 liber vina — torej kakih 18 hektolitrov; kupil je 9 starjev (okrog 6 centov) žita, ki ga je plačal vnaprej. Sodeloval je v več družbah. V eno od njih je vložil 128 liber;²² njegova družabnika naj bi odšla s temi sredstvi trgovati, kot bi se jima zdelo najbolje; ob obračunu bi naj Čanin dobil nazaj vloženi kapital, pri dobičku (izgubi) pa naj bi bili vsi trije partnerji udeleženi z enakim deležem. V drugi družbi je od partnerja gospoda Markvarda Vitala odkupil pet sodov vina, za katerega je plačal 168 liber. Markvard naj bi skrbel za hrambo in prodajo vina v korist družbe.²³ V družbi z istim Markvardom je vzel v zakup letni piranski komunalni dohodek od prodaje vina na drobno: vsak razprodajalec vina oziroma gostilničar jima je moral od na drobno prodane količine vina plačati davek. Ob poročunu družbe je Markvard dolgoval Čaninu 64 liber.²⁴ Čanin je posedoval tudi nepremičnine: poleg prodajalne gre sem šteti še zemljo v Lučanu, ki jo je sicer po znanem podatku²⁵ dal drugemu, ter četrtino travnika v Gazu. Bil je lastnik plovila, ki ga je oddal v najem. Najemnik — njegov svak (ženin brat) je plovilo uničil in mu zanj poleg stroškov dolgoval 3 libre, 14 soldov in 8 denarjev.²⁶ Čanin pa vseh teh poslov ni mogel več obvladati sam, zato je zaposlil plačanega uslužbenca za pomoč v (trgovskih) poslih (»negocium«). Plača le-tega naj bi znašala 16 liber letno: 6 liber je prejel vnaprej; v času službovanja mu je bilo prepovedano igranje na srečo.²⁷ Ob vsem tem imenitem premoženju si je Čanin pač lahko privoščil tudi manjše tveganje, ko je ob zadolžitvi Matevža Civagla, enega od dveh traktatorjev (izvajalcev posla) v zgoraj omenjeni družbi, nastopil kot njegov porok.²⁸

Sledi vrzel v podatkih, ki jo le tu in tam izpolnjuje kak zapis. Leta 1326 se je Čanin pravdal za poravnavo starejših neporavnanih kreditov za nakupa sukna in posojilo.²⁹ Kasnejši podatek³⁰ omenja, da je Čanin že leta 1327 sodeloval v družbi, ki je izvažala v Benetke les, njeno poslovanje pa se je raztegnilo še v naslednje leto. Nekaj izvemo tudi o njegovem nepremičnem imetju: leta 1327 je oddal v najem hišo, za katero mu je uporabnik Janez iz Dubrovnika dolgoval 2 libri, 9 soldov in 4 denarje najemnine.³¹ V

njegovi posesti je bil tudi — verjetno zastavljen — vinograd v okolišu Arçere.

Čaninovo udejstvovanje 1328. leta slika dosti podatkov. Dolžnikom je posodil skupaj 75 liber, 13 soldov in 4 denarje. Včasih se je dogovoril za vračilo posojila v obliki blaga — voska z medom,³² kar je blizu trgovanju z vnaprejšnjim plačilom za robo. V svoji prodajalni je prodal za 8 liber, 15 soldov in 10 denarjev blaga. Ukvarjal se je s prodajo sukna na kredit (za 55 liber, 2 solda in 4 denarje) in kož (za 27 liber in 4 solde). Sukno si je dal včasih plačati v siru.³³ V terjatvah za trgovsko blago, ki ni podrobneje omenjeno, in v neopredeljenih kreditih je imel naloženih še 50 liber, 7 soldov in 6 denarjev. Kot mirujoči partner — investitor (stans) je sodeloval v dveh trgovskih družbah.³⁴ Ena je povezovala štiri družabnike (Čanina, smolarja Martina, Matevža Civaglia in Janeza Vitala Pellacono), trajala je še od prejšnjega leta in dobavljala v Benetke les. Dva od Čaninovitih treh družabnikov sta bila izvajalca posla (traktatorja) in sta vodila poslovanje v Benetkah, vloga tretjega pa ni znana. Kot (del?) kapital(a) družbe se omenja 336 liber; Čaninov delež od te vsote ni naveden, v najslabšem primeru bi bila to četrtina. V zvezi s to družbo naletimo tudi na posebno obliko zavarovanja s poroštvo: Andrej, sin Izolana Janeza se je kot porok smolarja Martina zavezal dati Čaninu 32 liber za škodo, ki bi se mogla v tej družbi pripetiti Martinu.³⁵ V drugo družbo sta Čanin in gospod Bonifacij Bonifacija vložila po 136 liber. Bonifacij naj bi šel skupaj s tretjim poslovnežem Vitalom Pellacono (ki ni bil družabnik, ampak Čaninov plačani nameščenelec) trgovati v Sklavonijo ali drugam. Po povratku naj bi Čanin in Bonifacij delila na pol tako stroške z mornarji in plovilom kot tudi dobiček. V tem letu se je Čanin skupaj s svojim tastom gospodom Bonifacijem Apolonija vključil tudi v živinorejsko družbo — socido.³⁶ Slovanu Ivanu sta za pet let izročila 204 glave drobnice v pašo in oskrbo na Savudrijskem. Med drobnico je bilo 25 ovnov, koštrunov in kozlov. Od njihove prodaje bi Ivanu pripadla petina izkupička, sicer pa naj bi se letni donos drobnice, po petih letih pa tudi vsa drobnica, delil na tri dele med oba lastnika drobnice (patrona) in pastirja oziroma oskrbovalca drobnice (soidalisa). Čanin se je še istega dne, ko je bil sklenjen opisani dogovor, zadolžil Ivanu za 10 liber, 13 soldov in 4 denarje;³⁷ ni jasno, ali gre tu za dodatek k pastirjevemu dohodku ali za kaj drugega. Čanin je v tem letu kupčeval tudi z nepremičninami. Prodal je pravice do hiše in zidov v četrtini Misana ter kupil torkljo (obrat

za pridobivanje olja iz oliv) z vsemi pritilkami.³⁸ Z nepremičnim imetjem je ustvaril prometa za 129 liber in 17 soldov. Ob omenjenih nepremičninah mu je v tem letu (poleg prodajalne) pripadal še vinograd v Gazu. Torkljo je oddal za štiri leta v najem,³⁹ pri katerem je sam kril stroške nakupa priprav za delo ter konj in paše, najemnik — partner pa naj bi vse to nabavil in delal v torklji; dobiček (škodo) od proizvodnje sta si po družabniškem načelu delila na polovico. Čanin je oddal v najem tudi vinograd;⁴⁰ najemnina je znašala 5 urn vina oziroma 50 soldov na leto. Pri poslovanju si je pomagal z dodatno delovno silo. Omenili smo že plačanega nameščenca v trgovski družbi. V trgovanju s suknom je Čanina včasih nadomeščal Miklavžek de Baldaria.⁴¹ Čanin je najemal delavce tudi priložnostno in jim za služnosti plačal vnaprej.⁴² Vsota, ki je v tem letu dokumentirana v ta namen, znaša 10 soldov in 8 denarjev.

Čanin je v skoraj vseh naslednjih letih omenjen kot posojevalec denarja, včasih je posojal proti zastavi premičnin, npr. ženskega oblačila (*«epitogium mulieris de pano viridi»*), za poravnavo dolgov pa se je posluževal tudi pravice do posegov v dolžnikovo imetje.⁴³ Cveteli so posli njegove prodajalne. Kupčeval je z različnim blagom: na kredit je prodajal vino, olje, kože, doge za sode ter v enem primeru⁴⁴ nakovalo, kupoval pa je žito, olje, vosek z medom (1336 je od treh prebivalcev Umaga odkupil celoletno proizvodnjo⁴⁵) ter les (1329 je naročil dobavo 5 voz lesa s Savudrijskega na breg v *«portus Padene»* na Savudrijskem⁴⁶). Za blago, ki ga je kupoval, je plačeval vnaprej.

Denar je vlagal tudi v trgovske družbe. Leta 1336 je sklenil kar tri take družbe;⁴⁷ trajale naj bi štiri, šest oz. dvanajst mesecev. Pri vseh je imel položaj stansa. V dveh družbah je imel po enega družabnika; ta naj bi po določilih ene od njiju nabavil sir ali po lastni presoji drugo robo. V tretji družbi se je povezal s Paponom del Senno (tastom svoje nečakinje — Katarinove hčerke Englerade) in z Matevžem Civaglia, s katerima je tudi sicer večkrat poslovno sodeloval. V družbah, kjer je imel po enega družabnika, mu je ob obračunu pripadel kapital, ki ga je investirjal, ter pol dobička (škode) od poslovanja; pri tretji družbi se je po vračilu začetne naložbe dobiček (škoda) delil na tri dele. Leto kasneje se je povezal posebej z vsakim od obeh (v tretji družbi) omenjenih vaglia naj bi s Čaninovim kapitalom (140 liber) kupčeval osem mesecev po kopnem in partnerjev v dve ločeni družbi.⁴⁸ Matevž Cipo morju z vinom ali drugim blagom, po

obračunu pa naj bi vrnil začetno investicijo in pol dobička. Enak način obračunavanja je predvidevala tudi družba, ki jo je Čanin sklenil s Paponom del Senno. Čanin je kupil za 260 liber in 16 soldov rebule (kakih 210 hektolitrov) ter burkel (za 153 liber in 12 soldov). Papo naj bi šel vino prodat v Benetke. Ob obračunu naj bi Čaninu vrnil vložena sredstva za vino ter pol cene za plovilo, k temu pa še pol dobička. Obračuna te družbe Čanin ni dočakal, ker je prej umrl; glede stroškov in izkupička družbe se je pogajala njegova žena, ki je bila skupaj s Čaninovim bratom Markom varuhinja treh nedoletnih Čaninovih (in svojih) otrok.

Čanin je posegal še na druga področja, kjer je slutil dobiček. Leta 1333 je za slabo leto dni vzel od piranske komune v zakup pravico do izkoriščanja ribolovnega okoliša ob Savudriji (*«palus subtus Carso Pirani a Calnegra usque ad Remorclum»*).⁴⁹ Zanj je plačal 9 liber. Nato je sklenil družabniški sporazum z ribičem Gerhardom Justisana. Obvezal se je, da bo nabavil petnajst mrež (*«cerbarium»*) za 14 liber, 5 soldov in 4 denarje, Gerhard pa bo z njimi ribaril. Strošek za komunalno zakupnino ter dohodek od ulova naj bi se razdelila med družabnika tako, da bi Čaninu pripadla dva, Gerhardu pa trije deli stroškov oz. dohodka. Ob končnem obračunu družbe bi se naj ribiške mreže, s katerimi je Gerhard ribaril, razdelile med oba partnerja na polovico.

Čanin je investirjal kapital tudi v enoletni zakup komunalnega davka od solne proizvodnje na Piranskem. Leta 1330 si je za 80 liber pridobil pravico pobirati komunalni *«dadium salis»*.⁵⁰ Sporazumel se je z Bertusijem de Spinello, da si bosta stroške zakupnine in dohodek delila na pol. Čanin naj bi sam redno plačeval obroke zakupa komuni, Bertusij pa naj bi mu čez eno leto vrnil pol zakupnine. Če bi prodajala sol, ki jo bosta imela v družbi, bi ves dobiček pokasiral Čanin; vsota, ki mu jo je Bertusij dolgoval za zakupnino, pa bi se pri tem zmanjšala za pol iztržka od prodaje skupne soli.

Čanin se pogosto omenja kot lastnik ali imetnik nepremičnin. Poleg prodajalne je imel več agrarnih nepremičnin: leta 1329 je imel tri vinograde (kupil je enega v okolišu Arçere, dva vinograde v Karbonaru in Vinjolah pa je namenil za doto svoji hčerki), leto kasneje je na dražbi kupil na novo obdelano zemljišče za vinograd z okoliško zemljo v Pacugu, leta 1337 je kupil vinograd s 13 oljkami v Padernu in (na dražbi) vinograd v okolišu Kaverije.⁵¹ V najem je jemal tudi stanovanjske objekte: leta 1333 je vzel od svojega tasta v libelarični zakup za 29 let

desetino hiše v piranski mestni četrti Misana; zanjo je plačeval po 1 denarič letno. Tri leta kasneje je skupaj z bratom Katarinom vzel od kanonika piranske cerkve sv. Jurija za petnajst let v najem hišo v četrti Misana, kjer je prej živela njuna mati. Letna najemnina je znašala 5 liber in 12 soldov.⁵²

Čanin se je pogosto posluževal dodatne delovne sile — večkrat za delo v vinogradu in drugod; omenja se njegov zidar Andrej; pomagal pa si je tudi s priložnostnimi služnostmi. Najetim delavcem je včasih prepovedal hazardiranje v času službovanja pri njem.⁵³

Nekajkrat je bil med Pirančani, ki so ob posojilih tujih kreditorjev piranski komuni jamčili za vračilo dolga s svojim premoženjem; bil je porok posameznikov, ki so si od komune izposojali denar tujih kreditorjev. Leta 1333 je za 25 liber odkupil tri zastavljene srebrne pasove, ki jih je piranskemu kreditorju Vidu Fuscija de Bataglis iz Riminija zastavil Jakob iz Milj.⁵⁴

Čanin se je nekajkrat tudi sam zadolžil. Andrejčku Polina iz Benetk je 1336 dolgoval 139 liber.⁵⁵

Domnevam, da je Čanin ista oseba kot Janin oz. Janez Caviano, ki se nekajkrat pojavlja v zapisih in se ukvarja s podobno dejavnostjo kot Čanin, podatki o družini Caviano pa ga posebej ne omenjajo.

Sredstva, ki jih je Čanin v posameznih letih vložil v posle, kredite, blago itd., precej nihajo zaradi neenakomerno ohranjenih virov; za tista leta, ko so (njegovi) dokumentirani skupni zneski presegli vsoto 50 liber, so ta sredstva znašala:

Leto	Libre	Soldi	Denarji
1325	568	—	10
1328	601	17	4
1329	265	4	2
1330	515	6	8
1333	73	10	2
1336	304	11	—
1337	762	—	10

Čanin je bil poročen z Vero, hčerko gospoda Bonifacija Apolonija. Imela sta štiri otroke, Dominika, Frančiška, Katarino in Markezino. Velikost Čaninovega imetja je morda najbolje razvidna iz bogate dote, s katero je pospremil v zakon najstarejšo hčerko Markezino. Poročila se je s Frančiškom, potomcem florentinske družine Peroni: njegov oče je bil Bonsignor, sin Laponi Peronija iz Firenc. Ded, Lapo je v oporoki zapustil Frančiškovi sestri Istriji za doto ve-

liko vsoto 800 liber in dve oblačili iz škrlata, vredni 150 liber; sestro je moral izplačati glavni Laponov dedič — Frančišek. Materialno si je opomogel s tem, da si je poiskal bogato nevesto, Čaninovo hčerko Markezino. Čeprav manjša od Istrijine, je bila tudi njena dota izjemno visoka: znašala je 600 liber, ki so bile delno izplačane v obliki nepremičnin. Stroga poslovnost med tastom in zetom veje iz podatka, da sta dala uradno oceniti vrednost dveh vinogradov, ki ju je Čanin namenil hčeri za doto.⁵⁶ Čanin je umrl pred začetkom marca 1338.⁵⁷ Dejstvo, da sta ga brata preživela za več kot deset let, da je zapustil tri nedoletne sirote (Dominika, Frančiška in Katarino) in da srečamo edino omembo⁵⁸ samostojnega poslovanja enega njegovih sinov (Frančiška) šele dvanajst let po zapisu, ki omenja Čanina kot pokojnega, govori v prid domnevi, da Čanin ni čakal visoke starosti. Vdova Vera je po moževi smrti izterjavala in poravnava moževe kredite in dolgove. Kot varuhinja treh mladoletnih otrok, ki so bili Čaninovi dediči, je po obračunu družbe, ki sta jo leto prej imela gospod Papo del Senno in Čanin, prejela 680 liber od prodaje burkla in tovara vina.⁵⁹ Papo ni za dolgo preživel družabnika: decembra 1339 se omenja kot pokojnik, njegov sin Matevž pa je tedaj obračunal z gospo Vero poldrugo leto starejši dolg (86 liber).⁶⁰ Vera je tudi posodila 220 liber zetu Frančišku. Od te vsote je 200 liber pripadalo njenemu sinu Frančišku. Vera je skupaj s svakom Markom kot drugim varuhom otroka sklenila naložiti ta denar v korist svojega sina.⁶¹ V imenu otrok je poravnala tudi možev dolg 80 liber ter 2 libri za stroške »lagio monete« vdovi Andrejčka Gradonico iz Benetk, ki jo je zastopal Verin nečak Miklavž — sin Čaninovega brata Marka.⁶² V pravih glede neporavnanih dolgov je Vero zastopal njen oče Bonifacij, njene otroke pa njihov varuh, stric Marko. V enem primeru je pravdo sprožila Verina stran in je dosegla ugodno razsodbo: dolžnik naj bi Verinemu očetu v petnajstih dneh izplačal dolžno vsoto za hčerko.⁶³ V drugem primeru pa sta bila oče in svak po razsodbi dolžna plačati Frančišku Faba iz beneškega okoliša Sv. Trojice ali gospe Neži Močanigo 139 liber, ki jih je Čanin dolgoval gospodu Andrejčku Polina iz beneškega okoliša Sv. Marije Formose. Čeprav sta se zaklinjala,⁶⁴ da od omenjene vsote dolgujeta le še 100 liber, nista uspela.⁶⁴ Svak Marko je zastopal interese Verinih sinov tudi tedaj, ko je pooblastil brata Katarina, da naj v svojem lastnem, v Markovem in v imenu Čaninovih sinov Dominika in Frančiška sprejme investituro od koprškega škofa.⁶⁵

Tudi Benediktov drugi (?) sin Katarin se je v Piranu uveljavil tako družbeno kot poslovno. Usposobil se je za — ob splošni nepismenosti cenjeni — poklic notarja. Že 1320 se omenja kot »vicedominus, notarius imperiali auctoritate«. ⁶⁶ Notarski aktivnosti se tudi kasneje ni izneveril, pa tudi kot uradni piranski vicedom se pogosto omenja. Leta 1329 je bil na čelu piranske komunalne pisarne (»notarius et cancellarius comunis Pirani«), ki je vpisoval v posebno knjigo drobno posojlo velikih komunalnih kreditov malim potrošnikom. ⁶⁷ Istega leta je opravljal tudi službo komunalnega sodnika (»iudex comunis«). ⁶⁸ Sredi tridesetih let je bil komunalni komornik (»notarius et camerarius comunis Pirani«), ki je upravljal komunalne finance. ⁶⁹ Bil je tudi eden od osmih komunalnih zastopnikov, ki so 1349 skušali doseči od piranskih kreditorjev Frančiška Benčini in Soldanerija de Soldaneris vračilo oderuških obresti, ki so jima jih izplačali Pirančani. ⁷⁰ Leta 1342 je zastopal zasebne interese piranskega kreditorja Janeza Kurzija: bil je eden od dveh zastopnikov omenjenega kreditorja v njegovih sporih z dolžniki iz Trsta. ⁷¹ Bil je tudi porok poslovnežu Bonifaciju Apoloniju (tastu brata Čanina), ko se je zadolžil za večjo vsoto. ⁷² Kot polnopravni piranski meščan, »civis«, se omenja 1329. ⁷³ Verjetno je dosegel že častitljivo starost, ko je bil 1358 eden od dvanajstih modrecev, ki so dopolnili določila prejšnjih piranskih statotov in izdelali njihovo novo redakcijo. ⁷⁴

Katarin pa se je udeleževal tudi poslovno, za svoj račun. Leta 1325 je posojal denar (67 liber). Vzdevek trgovec, ki ga nekajkrat označuje, ni presenetljiv: imel je namreč prodajalno in prodajal sukno (za skupno vsoto 38 liber, 6 soldov in 4 denarje). Prodajal je tudi sandale (za 5 liber in 15 soldov). V tem letu mu je pripadalo še za 6 liber, 14 soldov in 8 denarjev kreditov, ki niso natančneje opredeljeni. Kupčeval je z vinom: kot stans je sklenil družabniški dogovor s Petrom Marellu. Sam je investiral za 600 liber vina (okrog 600 hektolitrov), ki naj bi ga Peter na skupne stroške odpeljal prodat v Benetke (»ad pallum riboley«). Mesec dni po povratku naj bi Katarinu vrnil naložbo in obračunal dobiček oz. škodo. Peter, njegova žena, njun sin in dva ženina sorodnika so se obvezali Katarinu, da mu bodo omenjeni kapital — ki je res izjemno velik — vrnili mesec dni po prodaji vina. ⁷⁵ Tudi Katarin si je za opravljanje nekaterih del privoščil plačane pomočnika: letni zaslužek le-tega je znašal 15 liber ob hrani ter srajco in par sandal. ⁷⁶

Po dveletnem premoru v podatkih srečamo Katarina leta 1328 še v novih aktivnostih. Prodajal je olje. Kot stans je sodeloval v več družbah. ⁷⁷ S Petrom Marella sta imela še neporavnane račune iz starejšega tovrstnega posla z lesenimi kladami (?): Peter je Katarinu dolgoval še 16 liber. Katarin je sklenil dve družbi z Masarotom de Massariis. Vanju je vložil 100 oz. 150 liber. Masarot naj bi v Istri nabavil žito ali drugo blago in ga pripeljal v Piran prodat v skupno korist in škodo obeh družabnikov. Ob predložitvi računa naj bi Katarinu vrnil tudi začetni kapital. Podoben opisanemu je bil tudi cilj tretje družbe, ki jo je Katarin sklenil z dvema traktatorjema Janezom Formo in Henrikom Siverija. Vanjo je investiral 100 liber. Traktatorja naj bi šla v Puljščino in tam kupila pšenico ali drugo žito ter ga pripeljala v Piran. Ob obračunu bi Katarinu poleg začetne naložbe pripadlo še pol dobička od posla. V tem letu je Katarin skupaj z bratom Markom sklenil živinorejsko socido s Tomažem, imenovanim Patriarh. Za pet let sta mu izročila dva vola za oranje in kravo z juncem. Sprotni dohodek od dela z živino, po petih letih pa tudi vsa živina naj bi se razdelil na pol med oba patrona in socidalisa. ⁷⁸ Katarin je v tem času znan tudi kot posestnik solin v Fažanu. Dal jih je v enoletni spolovinski najem (»ad medietatem«): solinarju naj bi dal vse potrebno za delo, vnaprej mu je plačal 6 liber, pridelana sol pa bi se delila na pol med lastnika in solinarja. ⁷⁹ Katarin si je pri delu pomagal s številnimi priložnostnimi plačanimi služnostmi, za katere je v tem letu izdal skupno 20 liber in 1 sold.

Katarin je tudi v vrsti naslednjih let posojal denar. V ta namen je imel leta 1336 celo banko, kjer je posojal na obresti. ⁸⁰ Leto kasneje je odkupil tujo zadolžnico — najbrž z namenom, da bi sam izterjal dolžno vsoto. ⁸¹ Imel je tudi prodajalno v piranski četrti Misana, ⁸² prodajal je sukno in olje, kupoval pa sol, ki jo je plačeval vnaprej.

V kasnejših zapisih ni več zaslediti Katarinovega sodelovanja v trgovskih družbah, pač pa je sklepal dogovore o socidah oz. o najemu živine. ⁸³ Leta 1330 ga je tak sporazum povezoval z že omenjenim Tomažem Patriarhom. Pet let kasneje je izročil štiri vole, dve kravi in dva junca za štiri mesece v socido Kadolu Parusija. Ta naj bi jih pasel in varoval na lastne stroške. Če bi kaka žival brez Kadolove krivde poginila, bi kril škodo Katarin. Kar bi oskrbnik z živino pridelal, bi se delilo na pol med lastnika živine in oskrbnika. Po preteku štirih mesecev pa bi imel oskrbnik živino za nadaljnjih pet let v najemu. Najemnina bi znašala 22 starjev žita

(približno poldrugo tono) na leto. Živino, ki bi poginila po njegovi krivdi, bi Kadol nadoknadil sam, če pa pri izgubi živali ne bi bil kriv, bi škodo kril skupaj s Katarinom. Po petih letih bi se živina razdelila med pogodbenika na polovico.

Katarin se še večkrat omenja kot posestnik solin v Fažanu. Leta 1330 je dal koprskemu solinarju v enoletni najem poldrugi obrat solarne v Fažanu s podobnimi pogoji kot dve leti prej, le da zapis tokrat poudarja, da bo solinar prideloval sol na lastne stroške in da se bo solni pridelek delil na polovico med lastnika solin in solinarja tako, da komunalni solni davek ne bo okrnjen. Solinar je poleg dela solne letine zaslužil še 6 liber, soli pa ni smel odtujevati brez Katarinovega dovoljenja.⁸⁴ V štiridesetih letih (1344) je imel Katarin zaposlena kar dva solinarja (s Paga).⁸⁵

Katarin je svoj denar pogosto nalagal v nepremičnine. Poleg banke oz. prodajalne ter solin mu je pripadalo še več drugih nepremičnin: leta 1329 je na dveh dražbah kupil vinograd z zemljo in osmimi oljkami v Parecagu ter polje v Gazu;⁸⁶ dve leti kasneje (1331) je kupil vinograd v Nožedu, last svojega nekdanjega družabnika, zdaj že pokojnega Petra Marella;⁸⁷ še dve leti kasneje (1333) se omenja njegov vinograd v okolišu Rižente;⁸⁸ spet dve leti nato (1335) je kupil vrt v piranski četrti Domo;⁸⁹ leta 1336 je skupaj z bratom Čaninom vzel v najem hišo, kjer je živela njuna pokojna mati;⁹⁰ leta 1337 je kupil pol vrta v Marčani, imel pa je tudi vinsko klet v piranski četrti Campo;⁹¹ leto za tem (1338) naj bi kot zastopnik brata Marka in sinov brata Čanina prevzel investituro v fevd in desetino od koprškega škofa;⁹² v štiridesetih letih (1344) je odkupil komunalne obveznosti dveh vinogradov z zemljo v Kaverijah.⁹³ K temu je imel tudi plovilo, ki ga je (1330) oddal v najem za 2 libri na mesec.⁹⁴

Posle je opravljal s pomočjo najetih delavcev. Letni dohodek takega plačanca je (1330) znašal 17 liber in 10 soldov.⁹⁵

Opravljal je tudi nekatere zasebne pravne usluge: omenili smo že, da je zastopal interese Janeza Kurzija v njegovih poslih s tržaškimi dolžniki, ter poroštvo za Bonifacija Apolonija. Leta 1338 je kot varuh Facina pokojnega Čancija de Preucha sprejel pol hiše v piranski četrti Misana od Simona pokojnega Facina de Preucha, ki je v tej transakciji predstavljal svojo mater.⁹⁶

Katarin je v posameznih letih, ki so dokumentirana z (njegovimi) skupnimi zneski nad 50 liber, razpolagal s sredstvi (kredit) v naslednji višini:

Leto	Libre	Soldi	Denarji
1325	717	16	—
1328	397	12	—
1329	159	8	—
1330	65	7	4
1331	190	14	—
1335	90	—	—
1336	302	3	—
1338	200	—	—
1344	216	12	5

Katarin je imel dva sinova, Benedikta in Dominika, ter tri hčere, Englerado, Lucijo in Pererijo. Od sinov se je poslovno uveljavil zlasti Benedikt, ki je bil tudi notar in se kot tak omenja že leta 1337.⁹⁷ Leta 1344 je od očetovih dveh solinarjev, Primodruga in Ivana s Paga kupoval sol, za katero je vnaprej plačal 10 liber.⁹⁸ Dve leti kasneje (1346) je posegel v posle z nepremičninami:⁹⁹ Z Mino, ženo Kandija Čarija si je 14. maja razdelil vinograd z devetimi oljkami v Liminjanu; pripadli so mu štirje deli vinograda s šestimi oljkami ter delček dodatnega zemljišča z eno oljko, za izravnavo deležev pa je moral Mini plačati 3 libre. Teden dni kasneje si je delil vinograd z zemljiščem in sadnim drevjem v Padernu s Franciško, ženo Miklavža Nibri-sata; pripadel mu je del zemljišča s petimi oljkami, orehom, češnjo ter dodaten del zemljišča in vinograda, Franciška pa je dobila zemljišče s tremi oljkami, tremi češnjami, dvema figama in del vinograda.

Katarinov sin Dominik je leta 1344 v očetovem imenu poračunaval starejši očetov kredit (iz leta 1336) z vdovo pokojnega Jakoba iz Humina.¹⁰⁰

Vse tri hčere je Katarin uspešno pomožil: Pererija in Lucija sta se poročili z bratoma Markvardom in Facijem, sinovoma Valenga Apolonija. Kanonik piranske cerkve sv. Jurija je nevestama po tedanjem običaju »pedescalarum« obljubil dve oblačili, vredni po 8 liber. To je storil namesto obeh ženinov, ki sta mu zajamčila, da ne bo utrpel škode.¹⁰¹ Englerada se je poročila z Matevžem Papon Senna. Ženin je od tasta prejel za Engleradino doto 300 liber, tast pa se mu je hkrati zavezal poravnati 100 liber posojila. Engleradino doto je verjetno sestavljalo za 200 liber gotovine ali premoženja ter omenjena zadolžnica.¹⁰²

Kot Katarinu je Benedikt tudi svojemu tretjemu sinu Mark(c)u namenil notarski poklic. Ena prvih navedb, ki omenjajo notarja Marka, je iz marca 1325.¹⁰³ Bil je zapisovalec ene od listin, ki so povzete v vicedomski knjigi. Poslovno sicer ni bil toliko gibčen kot brata Čanin in Katarin, vendar se je tudi on visoko povzpел tako glede osebnega kot glede družbenega ugleda. Leta 1337 je zastopal

vdovo Pirančanko v terjatvi,¹⁰⁴ urejal je posle beneškega plemiča Miklavža Barbo (1340),¹⁰⁵ v štiridesetih letih (1342) pa je opravljal eno najvišjih piranskih komunalnih funkcij — sodniško.¹⁰⁶

Leto 1325 je prvo, ko zasledimo v virih Markovo poslovno aktivnost. Ukvarjal se je s posojanjem denarja (za skupno vsoto 43 liber in 1 sold). V enem primeru¹⁰⁷ si je dal »posojilo« vrniti v obliki enomesečnega dela: zaslužek enega dne naj bi znašal 1 groš. Vsebinska »posojila« je v tem primeru enaka ari — delnemu, vnaprejšnjemu plačilu za delo. Skupna vsota Markovih kreditov pa je nižja od posojila, ki ga je sam prejel od piranskega kreditorja Janeza Cursija: ta je namreč posodil Marku in njegovemu poroku 48 liber.¹⁰⁸ Marko je v tem letu na kredit prodajal vino in enkrat vinski sod,¹⁰⁹ kupoval je žito, ki ga je dobaviteljem plačeval vnaprej. Plačane delavce je včasih najemal tudi za priložnostna opravila.¹¹⁰

Tudi leto kasneje (1326) je Marko kupoval žito od prebivalca Buj, ki naj bi naročeno in plačano količino žita pripeljal po Dragonji. Če dobave ne bi v roku opravil in bi moral Marko zaradi terjatve iz Pirana, bi mu moral dolžnik za vsak dan plačati po 5 soldov.¹¹¹ Kot trgovska roba, ki jo je Marko v tem letu prodajal na kredit, se omenja sukno. Iz kasnejšega zapisa je znano, da je iz tega leta ostal neporavnan Markov kredit 24 liber, ki je bil izplačan šele po dolžnikovi smrti (1328).¹¹²

Po enoletni vrzeli v omembah izvemo, da je Marko leta 1328 še vedno posojal denar. Ob zadolžitvah je od dolžnikov sprejemal tudi zastave nepremičnin: tako je za 96 liber »kupil« vinograd v piranskem okolišu Cal de la Croxe. Lastnik bi mu moral v enem letu vrniti denar, dotlej pa je imel vinograd v spolovinskem zakupu in je izročal Marku pol pridelka.¹¹³ Marko je v tem letu na kredit prodal oslco, kupoval pa je žito in naročil dobavo 10 voz dobrega lesa. Prodajalec, ki je plačilo za les prejel vnaprej, naj bi les na lastne stroške pripeljal na breg Dragonje tja, »kjer običajno pripeljejo in tovorijo les«.¹¹⁴ Marko je posegal tudi v živinorejsko dejavnost in skupaj z bratom Katarinom izročil družabniku s Savudrije za pet let v socido dva vola za oranje ter kravo in junca.¹¹⁵ Tudi v tem letu je Marko najemal delavce, ki jih je (deloma) plačal vnaprej. Enega delavca je najel za mesečno plačo 36 soldov, drugi pa naj bi mu vrnil »dolg« tako, da bi mu služil po dvakrat na teden.¹¹⁶

Marko se je tudi v mnogih naslednjih letih ukvarjal s posojanjem denarja, v primerjavi z bratom pa se je večkrat tudi sam zadolžil,

enkrat je celo pooblastil sina Frančiška, da se je zadolžil zanj.¹¹⁷ Za neporavnane dolgotve se je včasih pravdal in dosegel pravico do posega v dolžnikovo imetje.¹¹⁸ Leta 1329 je bil upnik skupaj z bratom Katarinom.¹¹⁹

Ukvarjal se je s kupčijo: na kredit je prodajal olje, vino, ki naj bi ga kupec odpeljal prodan na tuje;¹²⁰ prodajal je tudi živino (osla oz. vola);¹²¹ večkrat je kupoval žito, včasih vino in les — gradbeni ali v obliki drv: ta je potreboval tudi za kurjavo v torklji. Leta 1335 je naročil dobavo 30 voz drv v treh rokih (po 10 voz), do sv. Mihaela (29. septembra), vseh svetih (1. novembra) in sv. Andreja (30. novembra).¹²² Roki za dobavo kurjave kažejo na potrebe tedanje proizvodnje olja. Leta 1344 je kupoval škrlatno tkani-
no za doto hčerke Andreje.¹²³

S Petrom, piranskim meščanom, sinom gospoda Miklavža iz Caorla, se je dogovoril glede opreme Petrove ladje, imenovane Sv. Klemen.¹²⁴

Živine ni le prodajal, temveč jo je tudi oddajal v najem. Leta 1330 je oddal vola za pet let v najem za letno najemnino 6 starjev žita, po preteku tega časa pa naj bi se žival razdelila med pogodbenika. Če bi oskrbnik po nemarnosti zakrivil izgubo vola, bi moral nadomestiti škodo v mesecu dni, če pa bi vol poginil brez oskrbnikove krivde, bi krila škodo oba pogodbenika v dveh tednih.¹²⁵

Leta 1342 je Marko naročil izdelavo nasipa za nove soline v Strunjanu. Visok naj bi bil 7 čevljev (skoraj poldrugi meter), širok prav toliko; začel naj bi se na določeni točki obale potoka in tekkel po bregu, kot je bilo določeno, proti Piranu. Delavca, ki naj bi to delo opravila v šestih mesecih, bi prejela (skupaj 60 liber).¹²⁶

Marko pa si je precej prizadeval za pridobitev nepremičnega premoženja. Pripadala mu je torklja, h kateri je sodila še klet za hrambo olja. Leta 1330 si je za 64 liber pridobil pravice do listine o prodaji vinograda; istega leta je za 40 liber »kupil« vinograd v Cal de la Croxe od dolžnika, ki mu je dve leti prej zastavil vinograd na istem področju: morda gre za isti vinograd, ki je ob tej priložnosti zapadel; tega leta je tudi kupil polje v Gazu. Leta 1336 je kupil vinograda v Kalčinaru in Loncanu, dve leti kasneje (1338) pa je pooblastil brata Katarina, da je od koprškega škofa sprejel investituro v fevd in desetino za njiju in za dva nečaka. Leta 1341 je uveljavljal svoje pravice do dela hiše s kamnitimi stopnicami v Piranu, leto kasneje (1342) je dal zgraditi nasip za svojo solarno, pet let zatem (1347) pa je kupil pol vinograda v Padernu.¹²⁷

Marko je v poslovanju uporabljal najeto, plačano delovno silo: najel je delavca za gradnjo solinskega nasipa; tudi njegova torklja je obratovala s pomočjo najetega oljarja; leta 1339 je zaposlil delavca za leto dni: plačal mu je 20 liber, mu obljubil še hrano in pijačo; za vsak dan, ko bi delavec ne prišel na delo, bi moral plačati poslodajalcu 10 soldov.¹²⁸ Če so bili to najemniki nižjega ranga, pa tega gotovo ne moremo trditi za poslovanje, ki ga je — kot omenjeno — za očeta Marka opravljal sin Frančišek, leta 1344 pa je imel Marko tudi pooblaščenca v Balah, ki naj bi zanj prevzel del denarja za (na kredit) prodano vino.¹²⁹

Letne vsote sredstev, s katerimi je Marko razpolagal (in ki presegajo znesek 50 liber), so naslednje:

Leto	Libre	Soldi	Dinarji
1325	92	6	4
1328	146	12	8
1330	258	17	8
1336	174	—	—
1337	152	—	—
1339	148	—	—
1344	153	2	—

Marko je imel tri sinove: Benedikta, Frančiška in Miklavža ter hčerko Andrejo, ki ji je za doto kupil dragoceno škrlatno tkanino (1344). Benedikta srečamo kot pričo leta 1338, ko je Marko imenoval Katarina za zastopnika pri sprejemu investiture od koprškega škofa; kasneje, v štiridesetih letih, je uporabljal pomožno, plačano delovno silo, ki ji je plačeval za služnosti.¹³⁰

Sin Frančišek je bil notar, omenja pa se leta 1337, ko je zabeležil starejši zapis.¹³¹ Oče ga je včasih pooblastil, da je zanj opravljal nekatera delikatnejša opravila: leta 1344 bi naj zastopal očeta v poslih in ga pri dveh Koprčanih zadolžil za 176 liber.¹³² Poročen je bil z Diambro, hčerko gospe Marije in gospoda Mafona Henrika iz Pirana. Ženo je preživel in leta 1348 z njenimi starši, ki so izpolnjevali pokojničino poslednjo voljo, delil imetje umrle.¹³³

Poslovno najživahnejši med sinovi je bil Markov sin Miklavž, ki se prvič omenja leta 1336.¹³⁴ Morda je bil tudi on notar. Ukvarjal se je z denarnimi posli. Zadolžil se je za odkup tuje obveznice.¹³⁵ Na kredit je prodal vino, s katerim naj bi kupec trgoval na tujem; bil je upnik za kovaško orodje (nakovalo, meh kladiva, brusi) in oblačilo.¹³⁶ Leta 1340 je kupil vinograd v Spilugoli, čez nekaj let (1346) je s Fantino, ženo Mateja Martina Andrejčka delil dve hiši v piranski četrti Mugla.¹³⁷ Tudi on je bil prisoten, ko je njegov oče pooblastil strica Katarina za na-

stop pred koprskim škofom. Zastopal je vdo vo beneškega upnika, ki je imel neporavnane račune z njegovim pokojnim stricem Čaninom. Možev dolg je plačala Miklavževa teta Vera. Miklavž je bil poročen z Istrijo, hčerko gospe Blance, vdove po Rajneriju Peroni (sinu gospoda Laponi iz Firenc) — sestrično Frančiška, ki je poročil Miklavžovo sestrično Markezino, hčerko strica Čanina. Blanca je zakoncema zapustila polovico dveh hiš v piranski četrti Campo (druga polovica pa je bila že Miklavževa), hčerki pa je zapustila tudi vse vole, krave, drobnico in druge male živali razen ene krave, poleg tega pa še kmetijo v siparskem okolišu.¹³⁸

Članov družine Caviani pa ni vezala le krvna sorodstvena vez, ampak tudi dejanska zavest pripadnosti eni družini ter z njo pogojeno poslovno sodelovanje. Čanin in Katarin sta skupaj najela hišo svoje pokojne matere. Bila sta lastnika delov istega travnika;¹³⁹ Marko je bil imenovan za varuha Čaninovih sirot; Katarin in Marko sta skupaj nastopala kot upnika in sodelovala pri živinorejski socidi: brata in Čaninova moška potomca naj bi skupaj uživali fevd in desetino koprškega škofa. Zavest o skupnem poreklu pa je morda še najbolj razvidna iz zapisa leta 1336: Čanin in Katarin sta tedaj zase in za brata Marka izjavila, da imajo dukažno listino, ki jim dovoljuje, da smejo na Piranskem kupovati, prodajati ter imeti prodajalne za vse blago vključno s »specialia«, ker je bil njihov oče Benečan, oni pa so polnopravni beneški meščani.¹⁴⁰

Benediktovi sinovi so tako v svojih najuspešnejših letih daleč prekoračili najvišjo vsoto, s katero je v kakem letu razpolagal oče: v letih 1325 in 1328 so jo skupaj več kot desetkrat presegli. Njihovo poslovanje je bilo vsestransko, v svojih rokah pa so nakopičili tudi mnogo nepremičnega imetja. Ker je bilo v družini toliko notarjev, so verjetno lastne posle beležili sami. Njihovi zapisi, ki bi verjetno predstavljali v opisu družinskega poslovanja večji del, pa, žal, niso ohranjeni.

OPOMBE

1. J. Peršič, Florentinec Franciscus Benzeni, bankir v Piranu (1338—1348), Kronika 23/1975, 138—148.

2. J. Peršič, Družba florentinskih bankirjev Soldanieri in Piran, Kronika 25/1977, 12—18.

3. D. Mihelič, Življenje in poslovanje nekaterih Peronijev v srednjeveškem Piranu, Kronika 28/1980, 14—22.

4. Pobudo za predstavitev in ocenitev poslovnih platí življenja Cavianijev v posebnem prispevku mi je že pred časom dal prof. Gestrin; za tehniško poslovanja v različnih agrarnih in neagrarnih

strokah prim. D. Mihelič, Agrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340, Zgodovinski časopis 38/1984, 193—224, in ista, Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340, SAZU, Dela 1/27, Ljubljana 1985.

5. P(iranski) A(rhiv) — (listina iz) 1283, 26. 1., Benetke; (C. de Franceschi,) Chartularium Piranense (, Raccolta dei documenti medievali di Pirano) I (1062—1300), Atti e memorie (della Società istriana di Archeologia e Storia patria) 36, Parenzo 1924, št. 168.

6. V(icedomska) K(njiga) 6, f(olio) 4 v(erso) — 5 — 1336, 20. 3.

7. N(otarska) K 13, f. 1 — 1301, 29. 4.

8. Denarne enote, ki se pojavljajo v virih, so v besedilu poenotene in preračunane v libre, solde in denarje. Za izračunavanje količine blaga, ki ga je bilo moč kupiti za določen znesek, je upoštevana časovno najbližja in najbolj realna znana cena.

9. NK 13, f. 2 — 1301, 23. 11.

10. NK 13, f. 7 — 1302, 21. 7.; NK 13, f. 7 v — 1302, 23. 7. (trikrat).

11. NK 13, f. 18 v — 1304, 1. 5.; NK 13, f. 24 v — 1304, 4. 6.; NK 13, f. 24 v — 1304, 28. 6.; NK 13, f. 22 v — 1304, 5. 11.; NK 13, f. 23 — 1304, 13. 12.; NK 13, f. 23 — 1304, 18. 12.

12. NK 17, f. 6 — 1305, 15. 10.; NK 16, f. 6 v — 1305, 5. 12.

13. NK 13, f. 27 v — 1306, 9. 1.

14. NK 13, f. 28 — 1306, 1. 8.; NK 13, f. 28 v — 1306, 10. 8.; NK 13, f. 29 — 1306, 29. 11.

15. NK 13, f. 29 v — 130, 21. 7.

16. VK 1, f. 29 v — 132, 18. 4.

17. PA — 1338, 3. 3., Piran; Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 46, Pola 1934, št. 137.

18. VK 6, f. 90 — 1336, 24. 7.

19. VK 2, f. 159 — 1328, 18. 11.

20. VK 1, f. 155 v — 1326, 14. 2.

21. VK 1, f. 92 v — 1325, 20. 9.

22. VK 1, f. 132 — 1325, 22. 12.; za piranske trgovske družbe prim. F. Gestrin, Piranska komenda v 14. stoletju, Prispevek k problemu tehnike trgovine v srednjem veku, SAZU, Razprave 1/5, Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966, 241—268.

23. VK 1, f. 130 v — 1325, 16. 12.

24. VK 1, f. 80 v — 1325, 3. 8.

25. VK 1, f. 63 v — 1325, 25. 6.

26. VK 1, f. 46 — 1325, 17. 5.

27. VK 1, f. 101—101 v — 1325, 15. 10.

28. VK 1, f. 103 v — 1325, 20. 10.

29. Prim. op. 20.

30. VK 2, f. 178 — 1328, 14. 12.

31. VK 2, f. 159 — 1328, 18. 11.

32. VK 2, f. 83 v — 1328, 11. 7.: za tako vračilo posojila se je Čanin dogovoril s prebivalcem in meščanom Novigrada; cena za vosek je bila dogovorjena vnaprej in je znašala 10 denarjev za libro (slabega pol kilograma).

33. VK 2, f. 10 v — 1328, 27. 3.

34. Prim. op. 30; VK 2, f. 23 — 1328, 24. 4.

35. VK 2, f. 179 — 1328, 12. 12.

36. VK 2, f. 164 — 1328, 27. 11.; za piransko socido prim. D. Mihelič, Socida v Piranu od 1280 do 1340, Slovensko morje in zaledje 2—3, Koper 1979, 63—78.

37. VK 2, f. 165 — 1328, 27. 11.; istega dne se je pastirju zadolžil tudi Bonifacij in sicer za 18 liber, 13 soldov in 4 denarje: VK 2, f. 164 — 1328, 27. 11.

38. VK 2, f. 6 — 1328, 20. 3.; VK 2, f. 40 v — 1328, 8. 5.

39. VK 2, f. 80 v — 1328, 3. 7.

40. VK 2, f. 83 — 1328, 5. 7.

41. VK 2, f. 66 v — 1328, 11. 6.

42. VK 2, f. 121 — 1328, 18. 9.

43. VK 2 a, f. 67 — 1330, 1. 11. (zastava oblačila); VK 6, f. 34 — 1336, 19. 4. (»intromisio«).

44. VK 2 a, f. 17 v — 1330, 24. 4.

45. VK 6, f. 100 — 1336, 1. 8.

46. VK 1329—1330, f. 1 — 1329, 4. 11.

47. VK 5, f. 156 — 1336, 8. 1.; VK 5, f. 175 — 1336, 14. 2.; VK 5, f. 175 v—176 — 1336, 14. 2.

48. VK 6, f. 193—193 v — 1337, 25. 1.; VK 7, f. 18 — 1337, 12. 4. (dvakrat).

49. VK 4, f. 86—86 v — 1333, 15. 8.

50. VK 2 a, f. 39 v — 1330, 30. 6.; komuni je pripadala sedmina vse na Piranskem pridelane soli, ta svoj dohodek pa je vsako leto oddajala v zakup.

51. VK 2, f. 219 v — 1329, 5. 2.; VK 2, f. 222 — 1329, 8. 2.; VK 2 a, f. 75 — 1330, 25. 11.; VK 6, f. 187 — 1337, 1. 1.; VK 6, f. 134 v — 1337, 5. 1.

52. VK 4, f. 53 v — 1333, 10. 6.; prim. op. 18.

53. VK 7, f. 48 v—49 v — 1337, 24. 5.; Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 46, Pola 1934, št. 125 (Zidar Andrej); VK 2 a, f. 87 — 1330, 27. 12. (primer prepovedi hazardiranja).

54. VK 4, f. 52 — 1333, 8. 6.

55. VK 8, f. 182 v—183 — 1339, 5. 7.

56. VK 2, f. 222 — 1329, 8. 2.

57. Prim. op. 17.

58. VK 9, f. 184 v—185 — 1349, 16. 2.: Frančišek je zamenjal del svojega vinograda v Albučanu in 8 liber za vinograd v Spilugoli.

59. VK 8, f. 108 — 1338, 26. 11.

60. VK 8, f. 229 — 1339, 10. 12.

61. VK 8, f. 252 — 1340, 1. 2.

62. Chartularium Piranense II (1301—1350),

63. VK 8, f. 39 — 1339, 22. 2.

64. Prim. op. 55.

65. Prim. op. 17.

66. PA — 1320, 28. 9., Piran; Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 44, Pola — Parenzo 1932—1933, št. 40.

67. Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 50, Pola — Parenzo 1938—1940, št. 19 A.

68. VK 2, f. 212 v—213 — 1329, 29. 1.

69. PA — 1335, 10. 12., Piran; Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 46, Pola 1934, št. 116.

70. Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 47, Pola — Parenzo 1935—1937, št. 203.

71. Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 46, Pola 1934, št. 149.
72. VK 2, f. 165 v — 1328, 29. 11.
73. VK 2, f. 229 — 1329, 17. 2.
74. C. de Franceschi, Gli statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358, Monumenti storici dalla Deputazione di Storia Patria per le Venezie, n. v. 14, Venezia — Padova 1960, 190.
75. VK 1, f. 121 — 1325, 30. 11.
76. VK 1, f. 84 v — 1325, 11. 8.
77. VK 2, f. 65 — 1328, 10. 6.; VK 2, f. 90 — 1328, 28. 7.; VK 2, f. 104 — 1328, 11. 8.; VK 2, f. 171 — 1328, 4. 12.
78. VK 2, f. 110 v — 1328, 20. 8.
79. VK 2, f. 25 — 1328, 25. 4.
80. VK 6, f. 150 v — 1336, 16. 11.; izraz »stacio«, ki običajno pomeni prodajalno, pomeni v tej zvezi banko.
81. VK 7, f. 54 v — 1337, 27. 5.
82. Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 47, Pola — Parenzo 1935—1937, št. 156.
83. VK 2 a, f. 33 — 1330, 10. 6.; VK 5, f. 123—123 v — 1335, 5. 11.; za najem živine prim. D. Mihelič, o. c. (kot v op. 36).
84. VK 2 a, f. 16 v — 1330, 17. 4.
85. VK 11, f. 14 — 1344, 26. 4.
86. VK 2, f. 211 v — 1329, 15. 1.; VK 2, f. 234 — 1329, 19. 2.
87. VK 2 a, f. 110 — 1331, 17. 2.
88. Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 46, Pola 1934, št. 104.
89. VK 4 b, f. 202 v — 1335, 31. 1.
90. Prim. op. 18.
91. VK 7, f. 57 — 1337, 29. 5.; VK 7, f. 12 — 1337, 6. 4.; Chartularium Piranense II (1305 do 1350), Atti e memorie 46, Pola 1934, št. 122.
92. Prim. op. 17.
93. VK 11, f. 65—65 v — 1344, 12. 9.; VK 11, f. 66 — 1344, 12. 9.
94. VK 2 a, f. 6 — 1330, 17. 3.
95. VK 2 a, f. 52 — 1330, 15. 8.
96. VK 8, f. 56 v — 1338, 29. 7.
97. VK 7, f. 48 v—49 v — 1337, 24. 5.; Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 46, Pola 1934, št. 125.
98. Prim. op. 85.
99. VK 9, f. 90 v — 1346 14. 5.; VK 9, f. 93—93 v — 1346, 21. 5.
100. VK 11, f. 22 — 1344, 16. 5.
101. VK 8, f. 139 — 1339, 3. 2.
102. VK 11, f. 40 v — 1344, 11. 7. (dvakrat)
103. VK 1, f. 3 — 1325, 10. 3.
104. VK 7, f. 123 v — 1337, 3. 10.
105. VK 8, f. 238 — 1340, 19. 1.
106. Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 47, Pola — Parenzo 1935—1937, št. 158.
107. VK 1, f. 65 — 1325, 30. 6.
108. VK 1, f. 92 — 1325, 20. 9.
109. VK 1, f. 84 v — 1325, 10. 8.
110. VK 1, f. 48 — 1325, 25. 5.
111. VK 1, f. 157 — 1326, 17. 2.
112. VK 2, f. 109 — 1328, 15. 8.
113. VK 2, f. 138 — 1328, 22. 10.
114. VK 2, f. 74 — 1328, 27. 6.
115. Prim. op. 78.
116. VK 2, f. 130 — 1328, 3. 10.
117. VK 4, f. 39 v — 1344, 27. 9.
118. VK 7, f. 29 — 1337, 37. 4.
119. VK 2, f. 204 v — 1329, 16. 1.; VK 2, f. 244 v — 1329, 5. 3.
120. VK 8, f. 156 — 1339, 31. 3.
121. VK 2 a, f. 57 v — 1330, 9. 9.; VK 4, f. 54 v — 1333, 15. 6.
122. VK 5, f. 81 v — 1335, 13. 8.
123. VK 11, f. 13 — 1344, 6. 4.
124. VK 8, f. 114 v — 1338, 10. 12.
125. VK 2 a, f. 53 — 1330, 19. 8.
126. Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 47, Pola — Parenzo 1935—1937, št. 156.
127. VK 2 a, f. 13 — 1330, 15. 4.; VK 2 a, f. 68 v — 1330, 10. 11.; VK 2 a, f. 75 — 1330, 11. 11.; VK 6, f. 49—49 v — 1336, 26. 5.; VK 6, f. 63 v—64 — 1336, 2. 6.; VK 9, f. 8 — 1341, 16. 7.; VK 9, f. 107 — 1347, 12. 5.
128. VK 8, f. 231 v — 1339, 5. 12.
129. VK 11, f. 55 — 1344, 13. 8.
130. Prim. op. 17; VK 11, f. 14 — 1344, 26. 4.; VK 11, f. 17 v — 1344, 1. 5.
131. VK 7, f. 21 v—22 — 1337, 16. 4.; Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 46, Pola 1934, št. 124.
132. Prim. op. 117.
133. VK 9, f. 221 v — 1348 — 10. 12.
134. VK 6, f. 58 — 1336, 15. 6.
135. VK 8, f. 104 — 1338, 8. 11.
136. VK 8, f. 220 — 1339, 10. 11.; VK 8, f. 37 v — 1338, 12. 6.
137. VK 9, f. 92 — 1346, 1. 5.
138. Chartularium Piranense II (1301—1350), Atti e memorie 47, Pola — Parenzo 1935—1937, št. 202.
139. VK 1, f. 131 v — 1325, 19. 2.
140. VK 6, f. 4 v—5 — 1336, 20. 3.; za piranske prodajalne prim. D. Mihelič, Prispevek k poznavanju piranskih prodajaln v srednjeveškem Piranu, Slovensko morje in zaledje 6—7, Koper 1984, 69—79.

DELOVANJE LJUBLJANČANA A. STEINHAUSERJA NA FILIPINIH 1643—1648

ZMAGO SMITEK

O življenju in delu Adolfa Steinhauserja so nam bili doslej znani le skopi podatki.¹ Za našo kulturno zgodovino je pomemben zato, ker je bil prvi jezuit s slovenskega ozemlja, za katerega vemo, da je odšel v misijone, čeprav so bile prve slovenske prošnje za odhod (»indipetae«) datirane že vsaj deset let prej (npr. Jakob Ramusch ali Ramovz iz Ljubljane, 7. maja 1631).² Poleg Steinhauserja najdemo na slovenskem narodnostnem ozemlju le še dva jezuitska misijonarja, ki sta v 17. in 18. stoletju delovala na Filipinih, vendar sta bila oba z etnično mešanega zahodnega in severnega obrobja: Jožef Sancini ali Zanzini iz Trsta in Anton Rauscher iz Hüttenberga pri Brežah na Koroškem.³

Avgusta 1986 sem med raziskovanjem v Archivo general de Indias v Seville našel še nekatere nove podatke, ki nam osvetljujejo zadnja leta Steinhauserjevega življenja. V španskih virih je omenjen kot Adolfo de Steinhauser, Steinhausen, tudi popačeno Oestaynauser, ali s španskim imenom, ki si ga je nadel na Filipinih, Adolfo de Pedrosa.

Adolf Steinhauser je bil po jezuitskih virih rojen 29. novembra 1613 v Ljubljani, v krstno knjigo ljubljanske stolnice pa je bil vpisan »zadnjega dne v mesecu«, t. j. 30. novembra.⁴ Krstni botri so mu bili David Panthaleon, Georgius Müllner in Margareta Eppich. Oče Martin (Mert) Steinhauser je prebival v Ljubljani vsaj že leta 1612, ko ga omenjajo arhivski viri.^{4a} Mati Barbara Steinhauser pa je med leti 1617 in 1622 plačevala hišni davek za stavbo v Gosposki ulici 6, ki jo je podedovala.^{4b} V avstrijsko jezuitsko provinco je Steinhauser vstopil 17. novembra 1630.⁵

V pismu, datiranim 28 aprila 1640 na Dunaju, je zaprosil za odhod v misijone v »Indijo«.⁶ Tako so tedaj imenovali vse kolonialne posesti v Aziji in Ameriki. Določen je bil za Filipine, k čemer je nedvomno prispevala tudi njegova nadarjenost za matematiko in njegovo poznavanje vojaške utrdbene arhitekture. Leta 1643 je (verjetno prek Španije) pripotoval v Manilo. Njegovo prvo delovišče je bilo na južnem filipinskem otoku Jolo, znanem po nasadih riža, bogatih loviščih rib in nahajališčih biserov, ambre in slonovine.⁷ Španci so hoteli otok spremeniti v svoje trgovsko in vojaško oporišče, bojeviti muslimanski Mori, prebivalci otoka, pa so se povezali proti Špancem s holandskimi kolonialnimi oblastmi v Bata-

viji, današnji Džakarti. Tako je leta 1645 ob podpori holandskih vojnih ladij prišlo do napada domačinov na španske utrdbe. O tem dogodku poročajo tedanji španski dokumenti naslednje: »Princ Salicala, naslednik kralja otoka Jolo, odkriti sovražnik Špancev, je vzpostavil stike s Holandci, ki naj bi mu bili pomagali, da bi se otresel španskega jarma. Holandci so ta predlog radi sprejeli. Glede na poročila o maloštevilnosti naših sil, ki so jih Holandci dobili od Jolorejcev, so menili, da sta dovolj dve ladji, da bi premagali Špance.«⁸ Steinhauser, ki je bil tedaj na otoku skupaj s španskim jezuitom Bernardinom Alisénom, je sodeloval pri utrjevalnih delih in s tem veliko prispeval k zavrnitvi napada.⁹ Španci so nato sklenili premirje in umaknili vojaško posadko, obdržali pa pravico do nadaljevanja misijonarskega dela na otoku.¹⁰

Steinhauser je bil po teh dogodkih že kmalu premeščen na skrajni jugozahodni del filipinskega otoka Mindanao, blizu mesta Zamboanga. Tam je deloval med Subani, staromalajskim ljudstvom, ki je bilo zaradi svoje manistične religije (kulit prednikov, pomanjkanje verskih predstav o višjih božanstvih) bolj dovzetno za krščanstvo kot muslimani. Vendar so se tudi tod začeli upori proti Špancem. Španski kronist Francisco Combés omenja, da je tedaj skupaj s Steinhauserjem preživel velike nevarnosti.¹¹ O razmerah v Steinhauserjevem misijonu piše: »Nekateri hudodelski in pobegli domačini so terorizirali okolico in vznemirjali dobre ljudi. Med temi je bil poglavar iz Rio Sibuco, o katerem je bilo znano, da je ubil vsakogar, ki mu je prišel na pot. Nameraval je umoriti očeta Adolfa de Pedrosa Steinhauserja in je na veliko proslavljal smrt Ivana del Campo.«¹² Pred takšnimi in podobnimi naklepi se je Steinhauser umaknil na sever otoka, v misijonsko postajo Dapitan, blizu mesta Iligana, upravnega središča istoimenskega okrožja. Zanimivo je, da je bil v Dapitanu več let rektor Jožef Sancini (Zanzini) iz Trsta, ki je prispel na Filipine isto leto kot Steinhauser.¹³ Dapitan je v 50. letih 17. stoletja štel okoli 200 družin.¹⁴ Prebivalci so bili prvi krščeni domačini na Mindanau in so uživali status svobodnjakov, oproščeni pa so bili tudi dajatev. Zato so bili njihovi odnosi s Španci prijateljski. V tem sorazmerno ugodnem okolju pa Steinhauser ni dolgo živel. Umrl je že 22. oktobra 1648, pred svojim 35. letom starosti in po petih letih življenja na Filipinih.

Ljubljčan Adolf Steinhauser je deloval na Filipinih v enem od najbolj dramatičnih obdobjih kolonialne zgodovine, ko je upore domačega prebivalstva proti Špancem spremljalo rivalstvo velikih evropskih pomorskih sil. Otok so pretresali tudi izbruhi ognjenikov in katastrofalni potresi (1645 in 1646; prvi je porušil tretjino stavb v Manili).¹⁵ Tedanja španska poročila govorijo o nazadovanju katolicizma na Filipinih.¹⁶

OPOMBE

1. Anton Huonder, *Deutsche Jesuitenmissionäre des 17. und 18. Jahrhunderts*. Freiburg im Breisgau 1899, str. 172.
2. »Indipetae«, seznam prošelj članov avstrijske jezuitske province za odhod v misijone, tipkopis, v rimskem državnem arhivu izpisal p. Alojzij Kröss.
3. Zmagoslav Šmitek, *Klic daljnih svetov*. Slovenci in neevropske kulture, Ljubljana 1986, str. 106–107 (na str. 99 tudi kratko o A. Steinhauserju).
4. Matice župnije sv. Nikolaja, fasc. 1, 1607–1614, Nadškofijski arhiv v Ljubljani. V nekaterih virih je zapisana tudi letnica 1614 (gl. Pablo

Pastells, *Catalogo de los documentos relativos a las islas Filipinas*, existentes en el Archivo de Indias de Sevilla IX., Barcelona 1934, str. 124).

4 a Protocoll der fürstlichen Hauptstadt Laibach, Cod. I/22, Zgodovinski arhiv Ljubljana.

4 b Vladislav Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev II.*, str. 514, Zgodovinski arhiv Ljubljana.

5. Francisco Combés, *Historia de Mindanao y Joló*, Madrid 1667 (nova izdaja Pablo Pastells, Madrid 1847, str. 728).

6. »Indipetae« ...

7. Prim. Welt-Bott, 26. del, Wien 1748, str. 39.

8. Pablo Pastells, *Catalogo de los documentos... IX.*, str. 75.

9. Pablo Pastells, *Catalogo de los documentos... IX.*, str. 76; Francisco Combés, op. cit., str. 436.

10. H(oracio) de la Costa, *The Jesuits in the Philippines*, Cambridge 1967, str. 443–444.

11. Francisco Combés, op. cit., str. 728.

12. Ibid., str. 511.

13. Ibid., str. 734 (tam še drugi podatki o Sanciniju).

14. Welt-Bott, 27. del, Wien 1748, str. 35.

15. Welt-Bott, 26. del, Wien 1748, str. 42.

16. Pablo Pastells, *Catalogo de los documentos... IX.*, str. 67–69.

O CESTNEM OMREŽJU NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM V 18. STOLETJU

JOŽE CURK

V prejšnjem sestavku smo se seznanili s stanjem cestnega omrežja na slovenskem Štajerskem v 17. stoletju, v tem pa se bomo z njegovimi spremembami in izboljšavami v 18. To stoletje se je v zvezi z upravnimi in gospodarskimi reformami lotilo velikopotezneje in celoviteje obnove cestnega omrežja kot prejšnja, kar pa so proti koncu stoletja upočasnile turške in francoske vojne. Z leti 1717 in 1719 so se za ceste začeli boljši časi, ki so predvsem stremeli po večji načrtnosti pri vzdrževanju cestnega omrežja. Posebna skrb je veljala cesti Dunaj—Trst z odcepoma proti Gorici in Reki, ki je postala glavna prometna žila Avstrije in že leta 1725 dejansko državna z 2/3 njenih mitnin vred. Leta 1715 so začeli s pripravo načrtov za njeno obnovo, leta 1717 pa z deli, ki so na Štajerskem trajala do leta 1729, na Kranjskem pa celo do leta 1753. O vseh teh delih je ohranjenega mnogo arhivskega gradiva, iz katerega se da razbrati njena gradbena zgodovina in s tem tudi zgodovina na-

stajanja našega baročnega cestnega omrežja, ki je še vedno (kljub avtocestam) hrbtenica našega prometnega sistema. Zaradi boljše preglednosti bomo najprej obravnavali uso- do glavne komercialne ceste na odseku Ernovž—Plač—Košaki.

Zaradi specifičnosti zemljišča se je na plačkem cestnem odseku delalo vsako leto, tako tudi na začetku 18. stoletja, ko je dela vodil cestni inšpektor Jožef Anton Müller (1708–1718), pri njih pa sodeloval mariborski gradbeni mojster Janez Weiss. Poročilo iz leta 1712 pravi, da je cestni odsek od Ernovža do križa, ki ga je imel na skrbi trg Ernovž, razširjen in obnovljen, vendar še vedno blaten. Od križa preko lapornate in glinaste Plačke gore do Plača, skozi Pichl in vzdolž Pesnice do Lajteršperka pa je v boljšem stanju. Cesta čez Plač je tlakana, v dolini pa je blatna in jo vzdržujejo s polaganjem vejevja in kamenja. Na meji mariborskega pomirja stoji križ, ki ga vzdržuje mariborska mitnica.

Veliko dela se je na opisanem cestnem odseku opravilo zlasti v letih 1720—1723, ko je bil cestni inšpektor Danijel Mändl (1718 do 1725). Pri teh delih so sodelovali zidarski mojstri Andrej Sieger iz Strassa, Matija Verže iz Špilja in Anton Hein iz Maribora, ki je sezidal nosilca nekega mostu za 38 fl 2 kr. Iz leta 1720 je ohranjen zelo podroben opis ceste in kalkulacija njene obnove. Kamnita gradnja ceste med Ernovžem in mostičkom pri Bergschwaigerju v dolžini 3965 kl in širini 3 kl štajerske mere bi stala 7398 fl 25 kr, ker pa je bilo na razpolago precej starega kamenja in drugega gradbenega materiala, bi potrebovali za obnovo le 3963 fl 1 kr. Cesta od Bergschwaigerja do križišča ceste pod Lajtersperkom, dolga 5688 kl in široka 3 kl, pa bi stala 11.091 fl 36 kr. Ker pa v tem delu cesta dotlej še ni bila tlakana in torej ni bilo na voljo starega kamenja, bi bilo treba plačati za obnovo celotne trase kar 15.054 fl 37 kr.

Cestni odsek so obnavljali skozi vse 18. stoletje, vendar je po letu 1782 začel postajati bolj plazovit. Voda, ki je ob deževjih drla s pobočij na cesto, je namreč cestišče polagoma spremenila v zemeljski usad, ki je začel polzeti. Zato so morali okoli leta 1790 regulirati vse vode v bližini prelaza, njega samega pa s pomočjo zaščitnega zidovja in novih kanalov učvrstiti. S tem so cesto ustalili, nato so jo modernizirali. To so bila že tehnično zahtevna inženirska dela, ki jih prejšnji cestni graditelji še niso obvladovali.

Leta 1735 je bil po volji kneginje vdove Marije Šarlote Eggenberg zgrajen namesto broda most čez Muro v Ernovžu. Stal je na 5 kamnitih, z železjem povezanih pilotih, ki so nosili leseno konstrukcijo z deskastim, kamnito kockanim cestiščem, pokritim s streho in opremljenim s kamnitima portalom, ki sta se ponoči zaklepala. Most je bil dolg 59 kl, obe zidani mostišči 39 kl, širok pa je bil 20,5 čv. Po obračunu z dne 17. 1. 1736 je stal 19.623 gld 15 kr 3 pf. Projektiral ga je znameniti deželni inženir podpolkovnik Matija Anton Weiss, sodelovali pa so domači kamnosek Hans Hoffer, lipniški kamnosek Jakob Puntschart in graški zidarski mojster Jožef Carlone. Potreben kamen so dobavili iz kamnolomov pri Aflenzu.

Leta 1749 so popravljali vzporedni stranski cesti, vodeči skozi Cirkniško in Jareninsko dolino.

Sledi oris glavne komercialne ceste na odseku Maribor—Celje—Trojane. Okoli leta 1700 je govor o slabi cesti med Bistrico in Konjicami z mostom čez Ložnico, leta 1703 pa se isto ugotavlja za odsek med Vranskim

in Trojanami, ki so ga tega leta začeli popravljati. V zvezi s pripravami za obnovo ceste pa tudi pozneje je bilo med leti 1716 in 1772 izdelanih več predlogov, da bi jo preložili z največjih klancev (plačkega, slovenjebistriškega, konjiškega in trojanskega) ter jo s tem usposobili za hitrejši in težji tovorni promet. Leta 1719 je bilo izdano navodilo o širitvi komercialne ceste skozi Štajersko, ki se sklicuje na cesarske patente iz let 1617 in 1684. Navodilo je zelo obsežno; iz njega pa je razvidno, da se je na obnovi ceste začelo delati že leto ali dve preje. To leto so namreč že jemali zemljo vzdolž ceste, ki so jo širili in deloma zravnali posebno na območju mariborske gosposčine ter med Konjicami in Celjem.

Iz leta 1715 je ohranjeno poročilo Simona Klementa, ki je potoval iz Ljubljane v Maribor. Govori o prevozu s čolnom preko Save v Črnučah (most je bil zgrajen šele v letih 1726—27), o revnem sprejemu v Podpečih in Ožboltu, o boljšem v Vranskem, o dobrem vtisu v Celju, kjer je opazil 3 vzdane rimske kamne in videl tovarne čolne, ki so vozili po Savinji v Zidani most itd.

Posebno zanimivo je poročilo tajnika Glavne komisije za napravo komercialne ceste in svobodne plovbe, Wagnerja z dne 22. 6. 1720. Napisano je bilo v Gradcu in naslovljeno na cesarja Karla VI. Tam pravi, da je komisar za cestno obnovo grof Maks Anton Thurn predlagal deželi v nasprotju s cesarsko resolucijo, da naj se usposobi za promet s težkimi vozovi stranska ali poštna cesta preko Konjic, po kateri doslej taki vozi niso vozili, stara deželna cesta preko Sv. Duha (Loč) pa naj bi postala stranska cesta. Komisija se je strinjala s predlogom, da bi cesta čez Konjice postala deželna cesta:

1. ker v Konjicah stoji že velika poštna postaja, te pa stoje praviloma ob deželnih cestah,
2. ker je v Konjicah kameralno solno skladišče, ki bi ga morali sicer predstavljati,
3. ker ima cesta čez Konjice boljšo in trdnjšo podlago kot tista čez Sv. Duh, kjer je svet na več mestih ilovnat in močvirnat,
4. ker se je obnova in širitev ceste preko Konjic že začela, jo je lep kos že narejen in je dežela zanj že odobrila potrebno tlako tudi za vnaprej in
5. ker bi s sočasno obnovo ceste čez Sv. Duh bili podložniki z raboto dvakrat obremenjeni, poleg tega pa bi bilo treba tudi vzdolž nje jemati zemljo zaradi njene razširitve.

Zaradi teh pomislekov se je komisija odločila za izgradnjo deželne ceste čez Konjice,

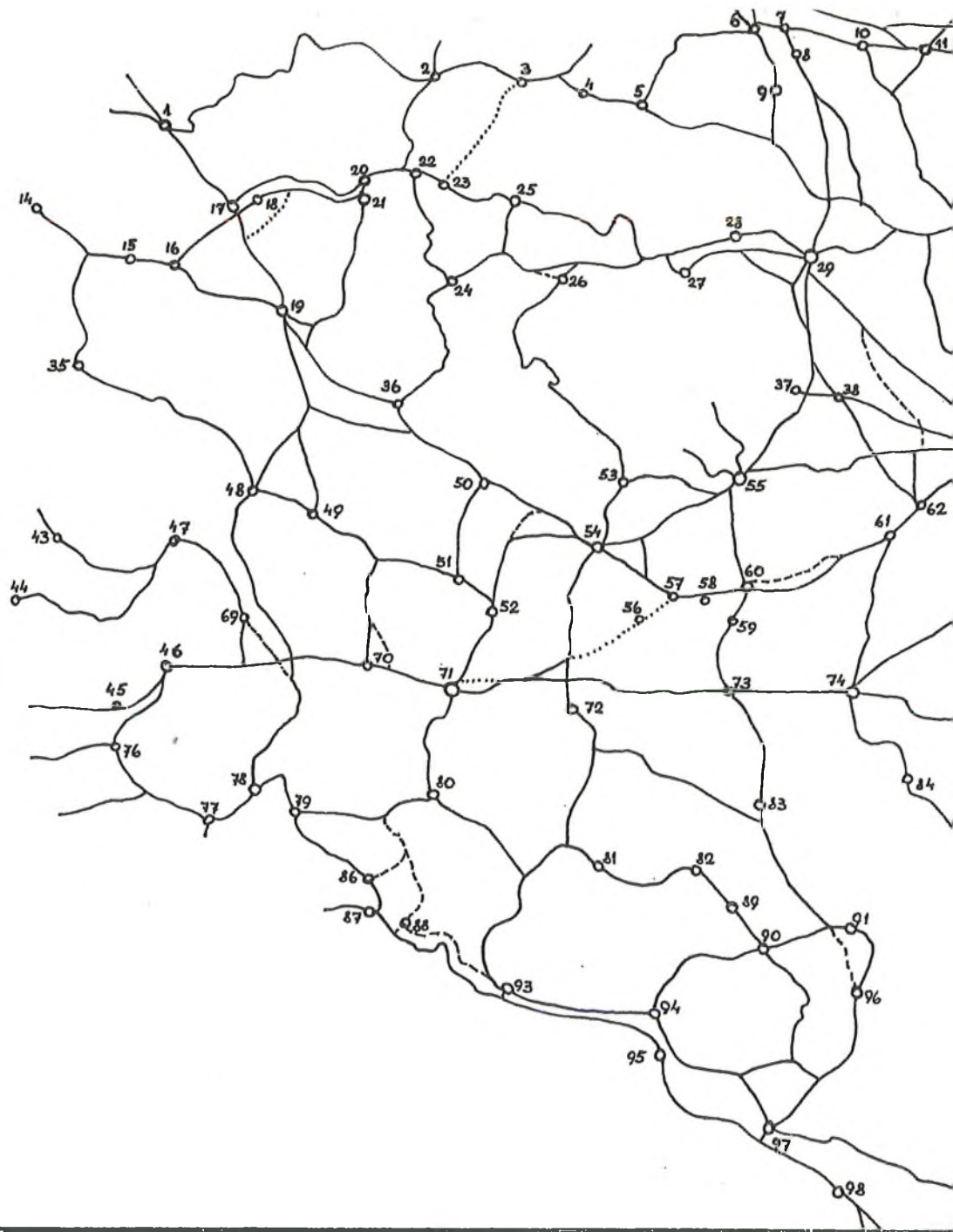
ne pa čez Sv. Duh v Celje. K temu jo je navedlo tudi dejstvo, da vojaštvo pri svojih premikih pogosteje uporablja cesto čez Konjice kot čez Sv. Duh, da pa se v trgu dalje zadržuje prav zaradi slabe ceste in temu primernih počasnejših premikov. Kar se tiče ocenjevanja odvzetih zemljišč, jih je treba razporediti vsaj v 3 kategorije. Tistim, ki so cesto namenoma zožili, jih je treba brezplačno odvzeti, sicer pa neobdelana zemljišča slabše, obdelana pa boljše plačati. Skupni stroški odkupa bi po kmečkih izračunih znašali 656 gld, po komisijskih pa okoli 400. Kjer je zemlja dražja, bi cesto razširili samo mestoma, da bi uredili izogibaljšča vozov. Pri odvzemu zemlje je treba paziti, da se nobenemu kmetu ne odvzame celanjava ali travnik, temveč le del v obliki pasu, da ne bi bili preveč prizadeti. Za nastalo škodo dobe odškodnino in določeno bonifikacijo pri dajatvah. Vlada naj odloči, kateri cestni odsek se bo izdelal, ali že začeti čez Konjice ali oni čez Sv. Duh v Celje, oba pa se morata obnoviti in razširiti. Kot vemo, se je vladar odločil za varianto čez Konjice in s tem za traso, ki je v glavnem obveljala do nastanka sedanje avtoceste.

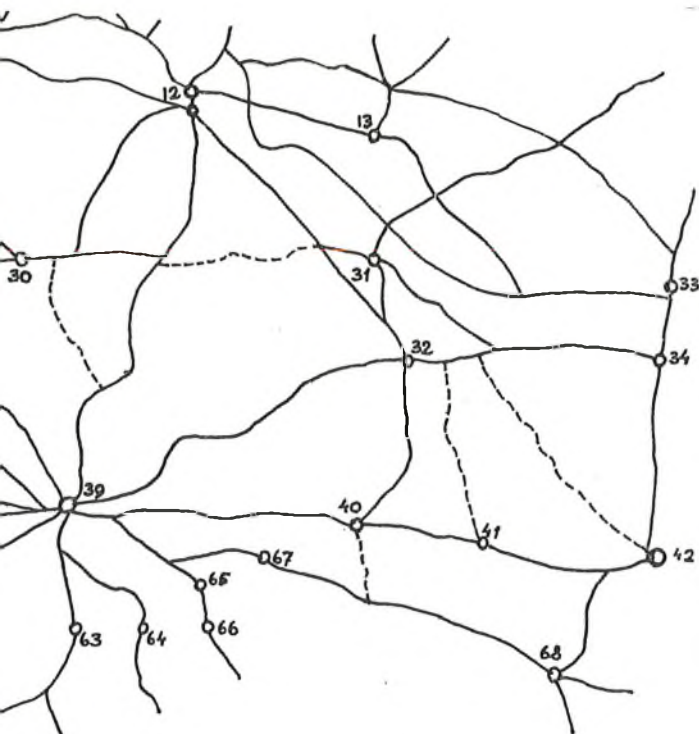
Zanimivo je tudi poročilo predsednika komisije za izgradnjo komercialne ceste, grofa Žige Rudolfa Wagensperga vladarju, napisano dne 4. 9. 1722 v Celju. Poročilo je le nadaljevanje teden dni starejšega pisma z dne 29. 8. 1722, ki pa je zgubljeno. Grof govori o cestnem odseku med Slovensko Bistrico in Vojnikom. Med Slovensko Bistrico in lesenim Rapanovim mostom je cesta ravno v delu, vendar jo bo treba še posuti z gramozom in zravnati, ker ponekod temeljno kamenje ni dobro pokrito. Od Rapanovega mostu čez prve vzpetine in do Grobel jo je dež tako spral, da se težki vozovi vanjo vgrezajo in s tem kvarijo, pozimi pa se bo v kolesnicah nabral led, ki bo skoraj onemogočil vožnjo. Zato jo bo treba popraviti in zravnati do jeseni, vsekakor pa pred nastopom zimske zmrzali. Od Grobel do Konjic je poleg plotov treba napraviti ob cesti tudi jarke, že obstoječe pa je treba očistiti, da bo voda lahko odtekala s cestišča, če ne, jo bo treba kmalu zopet popravljati.

Iz Konjic zavije cesta desno čez Polensko goro, kjer je narejena nova cestna trasa, stara pa zaradi neudobnosti opuščena. Nova trasa je položena čisto na desno in višje v

CESTNO OMREŽJE NA SLOVENJEM ŠTAJERSKEM V 18. STOLETJU:

1. Labot	34. Mursko Središče	67. Zavrč
2. Ivnik	35. Črna	68. Varaždin
3. Osek	36. Mislinja	69. Braslovče
4. Arvež	37. Fram	70. Žalec
5. Lučane	38. Rače	71. Celje
6. Ernovž	39. Ptuj	72. Šentjur
7. Strass	40. Ormož	73. Mestinje
8. Špilje	41. Središče	74. Rogatec
9. Pláč	42. Čakovec	75. Džurmanec
10. Weitersfeld	43. Ljubno	76. Trojane
11. Cmurek	44. Gornji grad	77. Zagorje
12. Radgona	45. Motnik	78. Trbovlje
13. Murska Sobota	46. Vransko	79. Hrastnik
14. Pliberk	47. Mozirje	80. Laško
15. Prevalje	48. Šoštanj	81. Planina
16. Ravne	49. Velenje	82. Pilštanj
17. Dravograd	50. Vitanje	83. Podčetrtek
18. Bukovje	51. Strmec	84. Pregrada
19. Slovenj Gradec	52. Vojnik	85. Krapina
20. Muta	53. Oplotnica	86. Zidani most
21. Vuzenica	54. Konjice	87. Radeče
22. Radlje	55. Slovenska Bistrica	88. Loka
23. Spodnja Vižinga	56. Tičevo	89. Kozje
24. Ribnica	57. Loče	90. Podsreda
25. Brezno	58. Zbelovo	91. Kunšperk
26. Lovrenc na Pohorju	59. Pečica	92. Zabok
27. Ruše	60. Poljčane	93. Sevnica
28. Viltuš	61. Majšperk	94. Brestanica
29. Maribor	62. Ptujška gora	95. Krško
30. Lenart v Slov. gor.	63. Podlehnik	96. Bizeljsko
31. Veržej	64. Leskovec	97. Brežice
32. Ljutomer	65. Borl	98. Mokrice
33. Lendava	66. Bela	

ceste :

————— obstoječe

- - - - - nastale

..... opuščene

hrib, kjer bo lahko dalje časa ostala, ker bo manj ogrožena od meteornih vod. Sta pa tu še 2 nerešena problema: 1. nova trasa je na dveh mestih prestrma in 2. zaradi najdenih skal je ponekod tako ozka, da vozovi lahko padejo z nje. Zato je nujno z začetimi deli nadaljevati, vključiti podložniško raboto, znižati obe strmini, zdrobiti skale in razširiti novo cesto, za odtok deževnice vdlati v cestišče debela, da vozovi zaradi ledu pozimi ne bi drsli nazaj, in položiti ob zunanjem robu ceste velika hrastova debela, da vozovi ne bi padali z nje. Pri izvajanju cestnih del pa so se dotlej pokazale razne pomanjkljivosti:

1. na predlog komisije za obnovo ceste, imenovane od deželnega glavarja, so v raboto vključeni podložniki, oddaljeni do največ 4 ure hoda, kar pa ne zadostuje, da bi cesto spravili v dobro prevozno stanje,

2. za polenski odsek ceste je redna tridnevna tlaka nezadostna, ker je podložnikov premalo, vojaški transporti in priprege pa jo ne prestando kvarijo. Treba bo zaposliti tesarje, da strokovno naredijo mostove in namesto hrastova debela ob zunanjih robovih ceste,

3. podložniki prihajajo na tlako brez krampov in lopat, zato delo ni učinkovito, poleg tega bo za drobitev skal in škrlja potrebnih vsaj 8 špičastih krampov in 6 kamnoseških kladiv, da bo šlo delo hitreje od rok.

Vladar naj ukaže, da gosposčine in imenja, ki jih vodi na spisku cestni komisar Maks Anton Thurn, pošljejo podložnike na takojšnjo enodnevno vozno in dvodnevno ročno tlako, oni pa, ki stanujejo predaleč, naj plačajo za ročno tlako 6 kr, za vozno pa 51 kr, iz česar bodo dobili dnino in hrano tisti, ki bodo delali namesto njih. Tlaka naj bi bila pred vinsko trgatvijo ali po njej, da je ne bi ovirala.

4. Dela na Polenski gori bo vodil podkomisar Bartholotti s pomočnikom, opravljala se bodo na dveh mestih sočasno, vendar tako, da ne bodo prišli vsi delavci naenkrat in na isti kraj, ampak da bodo razporejeni časovno in krajevno premišljeno, da bo delovni učinek večji.

Po ureditvi tega dela ceste je treba urediti še tistega proti Frankolovemu in Loki, kjer cesta dotlej še ni bila popravljena. Pri Frankolovem so neodgovorni ljudje od države zgrajeno, dolgo in močno vodno škarpo deloma uničili, zato jo bo treba obnoviti, da se izognejo poplavam, ki so tu številne. V bodoče naj trg Vitanje, ki pobira mitnino, pazi, da do takega uničevanja škarpe ne bo več prihajalo.

Sledi sočasen opis stare cestne trase, ki je tekla od poštna postaje v Konjicah do starega križa, za katerega je skrbel trg. Nato se je spremenila v pot, na kateri se pred zadnjo obnovo dva voza nista mogla srečati, in zavila čez Čretveško goro do starega mlina, kjer je prešla na vitanjsko gosposkiško ozemlje. Ob obnovi v letih 1720 do 1723 so ta cestni zavoj preložili na desno čez Polensko goro.

V letih med 1724 in 1736 se je mnogo govorilo o 35 milj dolgi glavni komercialni cesti med Semmeringom in Ločico pri Vranskem, o deželni raboti, ki je trajala letno tudi po 3 mesece, o organizaciji in poteku cestnih del itd. Leta 1736 se že poroča o obnovljenih cestah Semmering—Ločica, Maribor—Velikovec, Lanča—Radgona in drugih, ki so jih utrdili s kamenjem in posuli z gramozom. Ta dela je vsa navedena leta vodil cestni zakupnik in dvorni kameralni svetnik Jožef Maks pl. Pellican. V zvezi z obnovo cest se je že leta 1721 pojavila zahteva, da smejo na glavne ceste le primerno opremljeni vozovi, leta 1744 so se uvedli leseni in železni kolesni obroči, ki bi naj čim manj poškodovali cestišča, leta 1776 pa so začeli zahtevati, da morajo težji vozovi uporabljati ploske zavore in ne več verig ali celo vlačiti les.

O zemljiščih, potrebnih za razširitev glavne komercialne ceste med Mariborom in Celjem, ki so jih odvzeli med leti 1718 in 1733, je bil tega leta sestavljen seznam po posameznih gosposčinah. Njihovo vrednost je takrat ocenil poštni mojster Janez Rohrmayer, obračunali pa so jih šele leta 1738. Sporna vprašanja v zvezi z odvzeto zemljo pa niso bila zaključena niti leta 1741, ko je bil narejen ponovni pregled odvzete zemlje, ki nam omogoča detajlno rekonstrukcijo takratnega poteka ceste.

Cestni odsek Celje—Vransko—Podpeč pri Lukovici so začeli obnavljati leta 1720. Leta 1722 je bil odsek Celje—Šempeter opremljen z mostovi in vodnimi jarki, odsek Šempeter—Brodi pred Vranskim obnovljen, a večkrat poplavljen, odsek Brodi—Vransko, kjer je stala hiša cestne uprave, še ni bil izdelan, odsek Vransko—Ožbalt pa je bil v delu pod vodstvom cestnega komisarja barona Apfaltrerja. Ob vsej trasi, ki je označena kot redna poštna cesta, so našteje gosposčine, ki morajo pri njenem vzdrževanju sodelovati. Vendar pa je imela ta trasa naraven prehod čez pogosto poplavljačo Savinjo v Grobljah blizu Šempetra, na katere regulaciji je že leta 1721 delal znani inženir Matija Anton Weiss. Leta 1730 so zato sklenili brod prebolske gosposčine zame-

njati z lesenim mostom, ki so ga zgradili po načrtih tega inženirja. Postavljen je bil za ceno 14.318 fl 4 kr 1 pf do maja 1731, saj se je od 6. 6. tega leta na njem že pobirala mostnina, ki je bila od 1. 4. 1732 tudi uradno določena.

Največ se je delalo na odseku Zajasovnik—Ožbalt, ki so ga med leti 1721 (odkup zemljišč) in 1728 zgradili, na kar je do leta 1845 spominjala piramida iz črnega marmorja v Zajasovniku. S temi deli na trojanskem odseku ceste je tuhinjska smer, ki so jo sicer po letu 1730 tudi popravili, dokončno zgubila svojo prometno veljavo. Na tako obnovljeni cesti, ki jo je že leta 1725 pohvalil tudi beneški poslanik in ki je dosegala povprečno širino 5—6 m, se je razvil močan furmanski promet, ki je pogojeval razvoj spremnih obrti (kovaštva, kolarstva, sedlarstva itd.) in gostiln.

Ker so promet v okolici Celja pogosto ogrožale poplave (leta 1749 so dali 800 gld iz cestne blagajne za napravo vodnih nasipov pri Vrbju in Celju, leta 1776 so za Ložnico, ki se je dotlej izlivala v Savinjo pod mestnim gradom, potem ko je sprejela še Sušnico, skopali novo strugo, ki je od mlina vodila naravnost v Savinjo, leta 1788 je poplava ponovno blokirala cestni promet), so jo mislili prestaviti iz mesta na traso Šmarjeta—Golovec—Medlog—Arja vas, čemur pa so se Celjani uspešno uprli. Leta 1750 je dežela zahtevala od mariborskega magistrata, da popravi Dravsko ulico, ki je predstavljala del komercialne ceste. Dne 2. 3. 1775 pa je led močno poškodoval dravski most. Še isto leto so zgradili novega, za kar je stanovska deželna blagajna prispevala 6000 fl. Most je bil projektiran tako, da so čezenj lahko vozile poštna kočije (kaleše) in težki tovorni vozovi. Omembe vredno je tudi, da so sredi stoletja v Mariboru ustanovili cestni urad, ki je pobiral cestne takse v svojih izpostavaх v Mariboru, Radgoni, Ptujju, Ormožu, Slovenski Bistrici, Ožbaltu, Slovenj Gradcu, Celju, Grobljah, Vranskem, Rogatcu in Sevnici. Te takse so bile namenjene za upravljanje in vzdrževanje glavnih cest.

Za zgodovino glavne komercialne ceste je posebej zanimiv sinopsis pogojev za izgradnjo cestnega odseka Konjice—Frankolovo, ki ga je predložil štajerski deželi kranjski deželni cestni komisar in zakupnik grof Leopold Lamberg leta 1767. V njem opozarja na razne nepravilnosti, ki so se zgodile ob gradnji te ceste v letih 1720—1728 in se topot ne bi smele ponoviti. Če bi bili vsi pogoji izpolnjeni, bi cesto zgradil do novembra 1769

s tem, da bi jo težki vozovi lahko začeli uporabljati že 4 mesece prej. Zato bi morali klanec pod cerkvijo sv. Križa znižati do nagiba največ 2 col na klaftro dolžine. Okrožni glavar bi dal na razpolago podložnike za vnaprej določeno število ur, katerih dnina bi znašala po 9 kr dnevno, za konja pa 18, vendar nikoli več kot po 150 ljudi in 50 voz naenkrat. Potrebna zemljišča bi dal na razpolago po največ 10 kr za kl² ter dovoljenje, da lahko Lamberg po potrebi povsod odpre peskokope in kamnolome, si priskrbi les za mostove in na odbranih mestih postavi ute za svoje delavce in orodje. Cena za novo cesto bi znašala 40.000 gld plačljiva v 3 enakih obrokih v letih 1767, 1768 in 1769. Po končanih delih bi se začelo od decembra 1769 dalje pobirati cestnino, za vsak konjski tovor po 6 kr, da bi se v 10 letih pokrili stroški za gradnjo ceste in njenega vzdrževanja.

Nato sledi kalkulacija stroškov, ki govori o posameznih sektorjih ceste in je za nas posebno zanimiva. Najprej Lamberg opisuje traso stare ceste iz let 1720—1723, ki je bila dolga 2900 kl in je vodila od mlina pri Konjicah mimo stop, steklarne in ribnika preko Polenske gore in skozi vas Polene do Krečunovega mostu, kjer bi se stara in nova cesta združili (zidani most preko Grabljice, ki so ga dolgo imeli za rimskega, je dejansko iz 1. četrtine 18. stoletja). Nova, od Lamburga projektirana cestna trasa bi bila dolga 3960 kl, torej za 1090 kl daljša od stare in široka 3.5 kl. Premeril in izračunal jo je cestni komisar Maks Rossmann iz Vojnika. Nova cesta bi uporabila 1179 kl nekultiviranih zemljišč in stare cestne trase ter 2781 kl njiv in travnikov, ki bi jih bilo treba odkupiti. Imela bi 18 večjih in manjših lesenih mostov in bi nikjer ne presegala strmine 2 colov na klaftro dolžine, tako da bi jo lahko uporabljali tudi najtežji vozovi. Tekla bi od žičkega mlina mimo steklarne, skozi skalno sotesko Huda luknja in mimo kmetije Spodnjega Šmelcnika do trase stare vitanjske ceste, od tod čez prvo in drugo strmino pod cerkvijo sv. Križa s pomočjo dveh globokih usekov, nakar bi se spustila v globel, imenovano V potoku ter tekla po njej mimo Popzove hiše in konjiške opekarne do stare konjiške deželne ceste niže Krečunovega mostu, kjer bi se končala.

Ceste takrat niso obnovili, temveč se je to zgodilo šele med leti 1802—1805, ko so zaradi njene izpeljave podrli cerkev sv. Križa, zato je še vse 18. stoletje tekla po trasi iz 1720—1723. Projektirani cestni stroški se Lambergu niso zdeli previsoki, če se upošteva, da je zemljišče mokrotno, za kar potre-

buje cesta posebno utrditev. Izkop useka pod cerkvijo sv. Križa bi znašal 12.000 kl³, enako izkop ceste skozi Hudo luknjo. Deželnemu knjigovodji pa se je zdel predračun pretiran, stroškovna kalkulacija previsoka pri izplačilih dnin in odkupu zemlje, predvsem pa bi bili preveč prizadeti kmetje in gospodje, ki bi zgubili dosti zemlje, zato manj pridejali, a imeli enake dajatve, obenem pa še velike rabotne dolžnosti. Lamberg se je proti temu pomisleku branil s protiargumentom, da bi pa zato odpadle priprege, kar bi transportne stroške v bodoče močno znižalo in s tem pospešilo prometna gibanja.

Poročila o stanju cest zahodno in severno od glavne komercialne ceste:

Leta 1720/22 je opisana glavna stranska cesta Vojnik—Vitanje—Gornji Dolič—Slovenj Gradec—Dravograd—Radlje, ki je tekla skozi 4 deželska sodišča: Vitanje, Slovenj Gradec, Bukovje in Radlje. Zanje so morale skrbeti gosposčine Vitanje, Vodriž in Slovenj Gradec ter mitnica na Muti. Po njej so največ prevažali žito in vino na Koroško.

Leta 1723 so obnavljali cesto Maribor—Dravograd na odseku okoli Ožbalta, leta 1746 pa v okolici Maribora pri Vinarskem potoku (Gankersbahu), ki je večkrat poplavljal cesto in prekinjal promet. Zato je bilo treba njeno tamkajšnjo traso dvigniti in podzidati ter napraviti lesen most čez potokovo strugo.

Poročilo iz leta 1734 ugotavlja, da je stranska cesta Šent Rupert—Gornji grad—Črnivec v dobrem stanju, kar velja tudi za mostova pri Letušu, ki ga vzdržuje žovneška gosposčina, in v Radmirju, ki ga vzdržuje ljubljanska škofija, slaba pa je cesta pri Vrbovcu, kar velja tudi za tamkajšnji most preko Savinje. Poročilo iz leta 1750 pa govori, da je cesta od Letuša do Gornjega grada slaba, kar posebno velja za mostova v Letušu in Ljubiji. Obračun del iz leta 1759 govori o novem letuškem mostu, na katerem se je plačevala mostnina, saj je pri njegovi obnovi sodelovala s svojimi sredstvi žovneška gosposčina z upravnikom Francem Marjašičem na čelu.

Poročila o stanju cest vzhodno in južno od glavne komercialne ceste: Po letu 1699 so postale ceste, ki so vodile proti vzhodu in jugovzhodu, zopet zanimive zaradi velikih vojaških premikov pa tudi zaradi trgovine in prometa z osvobojeno Madžarsko in Slavonijo. Isto velja za ceste in poti, ki so Savinjsko dolino in Kozjansko povezovale z dolino Save zaradi naraščajočega vodnega prometa po njej. Zato so že v prvih dveh desetletjih popravljali ceste: Radgona—Ljutomer—Mursko Središče oziroma Štrigova—Čakovec,

Maribor—Ptuj—Ormož—Čakovec, Ptuj—Zavrč—Varaždin in Ormož—Varaždin, v naslednjih dveh pa tudi one v Zasavju in Posavju.

Tako se leta 1720 omenja, da je bila glavna cesta Maribor—Ptuj pred nekaj leti popolnoma obnovljena in da je dobil Ptuj nov most (1711—1717) popravljene pa sta bili tudi glavni stranski cesti Fram oziroma Slovenska Bistrica—Spodnja Hajdina—Ptuj.

Istega leta je govor o glavni stranski cesti (Rogaški ali Krapinski), ki se je pri Hrvaskem (Majdičevem) mlinu v Gabrju odcepila od glavne komercialne ceste in vodila čez Trnoveljsko gmajno mimo kmeta Planinška in Blagovne v Šmarje, Rogatec in Krapino. Ker je na začetku slaba, naj za njo poskrbi lastnik Tabora kot zemljiški gospod Trnovlja, saj je peska v Hudinji dovolj. Za vlade Marije Terezije so se jo lotili obnavljati ter so njen začetek leta 1778 speljali iz mesta skozi Zavodno v Teharje in Blagovno ter po stari trasi dalje v Rogatec.

Leta 1727 je govor o cesti Celje—Laško, ki so jo deloma popravili celjski meščani sami, a je slaba, kar velja zlasti za njeno nadaljevanje Laško—Loka, ki jo baron Karel Jožef Wintershoffen sploh ni vzdrževal. Ker pa je po njej potekal promet zlasti s soljo, jo je bilo treba nujno ohranjati vsaj kot tovarno pot. Šlo je za traso Laško—Paražuh—Lokavec—Žerovnica—Loka.

Iz leta 1730 je ohranjen seznam cest v Posotlju in po Kozjanskem. Naštete so ceste: Brežice—Mostec—Dobova, Brežice—Župelevec—Golobinjek—Podčetrtek—Šmarje z odcepoma Podčetrtek—Podplat—gora Gabrnik—Pečica—potok Velen—Poljčane in Podčetrtek—Ceste (Chamine)—Rogatec, Brežice—Brestanica—Sevnica—dolina Sevnice—Podgorje—dolina Gračnice—Vrh nad Laškim—Laško. Zanimiva je specifikacija mesta Radgona iz leta 1730, ki govori o cestah in mostovih v njeni okolici: na cesti proti Ljutomeru do potoka pri vasi Rihtarovci je bilo 14 mostov, na cesti proti Ptujju do Ščavnice pri Ivanjcih 18 mostov, na cesti proti Cmurku do Stogovcev 11 mostov in na cesti proti Mariboru do Ščavnice 12 mostov. V samem mestu je bil čez Muro most na 9 jarmih. Ta most je 4. 2. 1769 tako poškodoval led, da so morali postaviti novega, ki je ustrezal prometu s težkimi vozovi. Iz blagajne deželnih stanov so zato prispevali k njegovi postavitvi 3800 fl. Podobno usodo je doživel tudi dravski most v Ptujju iz leta 1717. Dne 29. 5. 1758 poroča mesto, da je most odnesla Drava, ki je ob poplavi poškodovala tudi druge ceste in njih mostove v mestni okolici. Ker

mesto in gosposčina ne zmoreta sama stroškov za novega, ki ga uporabljajo tudi drugi, zlasti vojska, naj jima pomaga deželna. kar se je gotovo zgodilo, saj mesto ni moglo dolgo ostati brez njega.

Leta 1731 so v zvezi z vojaškimi premiki popravljali cesto Celje—Brežice—hrvaška meja, leta 1745 pa cesto Pristava—Bistrica ob Sotli—Brežice. Leta 1746 se omenjata stranski cesti: Pesniški dvor—Lenart—Radgona in brod pri Weitersfeldu—Jurovski dol—Lenart, leta 1763 pa cesti Gornja Radgona—Cerkvenjak (Sv. Anton)—Ptuj in križ pri Framu—Ptuj—Ormož—Središče. Leta 1750 so izdelali načrte za obnovo ceste od framskega križa mimo Rač do Spodnje Hajdine in od Slovenske Bistrice do Spodnje Hajdine. Obe cesti sta bili važni zaradi vojaškega in tranzitnega prometa proti Varaždinu. Obe sta bili ob deževju hitro zamočvirjeni in takrat skoraj neuporabni. Dela so se opravila s pomočjo deželne rabote v obliki tridnevne ročne in enodnevne vozne tlake ter deželnega prispevka v višini 100 fl.

Leta 1762 so s patentom prekatégorizirali nekatere ceste, s čimer se je spremenil njihov statusni režim. Šlo je za cesto Brežice—Bistrica ob Sotli—Pristava—Poljčane—Slovenska Bistrica, ki je postala glavna poštna cesta, ter za ceste Brežice—Videm—Brestanica—Sevnica, Planina oziroma Šmarje pri Jelšah—Celje ter Jurklošter—Vrh—Laško—Celje, ki so postale glavne stranske ceste.

Vojaški krogi so posebno v času turške vojne (1737—1739) predlagali modernizacijo ceste Celje—Brežice, ker se jim je zdela ona preko Dolenjske preveč odročna, ona preko Varaždina pa preslaba, vendar se predlogi niso uresničili, kot se tudi ni oni od inženirja Holzbauerja, ki je leta 1787 predlagal usposobitev ceste Celje—Laško—Toplice—Rače—Šentjanž—Mokronog—Novo mesto, ki bi bila tudi velikega gospodarskega pomena. Istega 1778. leta kot Rogaško so začeli modernizirati tudi Laško cesto. Pri delih, ki so trajala do leta 1780, so morali sodelovati tudi celjski meščani. Dalje je bila cesta slaba, saj je imela 3 strme vzpone: čez Gramen s cerkvijo sv. Krištofa, čez obronek Hrastovja pod Kozjice in čez Grmado nad skalnim rebrom, ki se je spuščalo prav do Savinje. Ti klanci so dopuščali vozni tovor le do 10 centov teže. Sledil je prevoz z brodom preko Save v Zidanem mostu in zopet vrnitev čez reko v Hotemežu/Loki ali Boštanju/Sevnici ter nadaljevanje po cesti v Brestanico, Videm in Brežice. Ta prevoz je postal posebno neroden v času francoskih Ilirskih provinc, saj je državna meja tekla med leti 1809 do

1814 po Savi, ki jo je bilo treba dvakrat prečkati. Kljub temu pa je ta cesta nastajala sila počasi. Med leti 1815—1816 je po načrtih inženirja Franca Münzla nastal 3800 sežnjev dolg odsek Toplice—Zidani most za ceno 32.821 gld dv, katerega tehnično najbolj zahtevni del je predstavljala viseča skala Opihovec, kjer so tudi vzdali spominsko ploščo z letnico 1816. Leta 1823 so zgradili cesto Zidani most—Loka, dolgo 2620 sežnjev leta 1824—1825 most preko Savinje v Zidanem mostu za 11.000 gld (inženir Friderik Byloff, gradbenika Antonio Tessitori in Giovanni Dellamea). Most je imel na desnem bregu kupolasto kapelo z litoželeznim kipom nadvojvode Janeza in latinskim napisom, na levem pa kapelo Janeza Nepomuka z nemškim napisom. Cestni odsek med Toplicami in Laškim pa so zgradili šele leta 1834 in s tem ustvarili neposredno vozno povezavo med celjsko kotlino in Posavjem. Z izgradnjo te ceste so izgubile na veljavi tiste poti, ki so povezovale Laško z Loko, Bregom in Sevnico preko Kozjega in Lisce.

Zaradi začetih francoskih vojn je država že leta 1798 prevzela bremena za vzdrževanje komercialnih cest Semmering—Trojane in Dravograd—Varaždin zopet na ramena podložnikov, živčih v razdalji 3/4 milje na vsaki strani cest, saj je bilo treba na njih opraviti letno po 5 dni vozne oziroma ekvivalentno število dni ročne tlake.

Za študij cest v 18. stoletju je poleg arhivskega važno že tudi kartografsko gradivo:

— G. M. Vischer: Karta vojvodine Štajerske iz leta 1678 kaže le mostove čez Dravo v Mariboru in Ptuj, čez Savo nobenega, na Muri v Lanči in Radgoni, na Savinji v Celju in Laškem, na Sotli nobenega, na Hudinji pri Trnovljah in Višnji vasi, na Dravinji pri Poljčanah, Makolah in Majšperku, čez Polskavo pri Pragerskem in čez Pesnico pri Pesniškem dvoru,

— karta J. K. Homanna iz leta 1740 nam kaže mostove v Labotu, Mariboru, Ptuj, Radgoni, Celju in Laškem ter ceste Ernovž—Maribor—Celje—Zagorje (!) in Ptuj—Tržec—Krapina,

— poštna karta iz leta 1750 kaže ceste Maribor—Ljubljana, Maribor—Ptuj—Zavrč—Varaždin in Ptuj—Podlehnik—Macelj,

— karta okrožja Maribor iz o. 1760 kaže le mostove na Muri v Vildonu, Lipnici, Ernovžu, Cmureku in Radgoni, medtem ko jih na Dravi ne kaže,

— karta Zasavja iz leta 1770 kaže cesto Laško—Log—Prapretno—Trbovlje—Zagorje, brode v Zidanem mostu, Hrastniku in Trbovljah ter deželno mitnico v Trbovljah,

— carinska karta iz leta 1774 kaže mostove v Cmureku, Radgoni in Ptuj, brode v Hrastju in Veržaju čez Muro, v Borlu, Zavrču in Ormožu čez Dravo in v Brežicah čez Savo,

— karta Štajerske (Liesgang—J. V. Kaupertz) iz leta 1779 kaže ceste: Ernovž—Plač—Maribor—Bistrica—Konjice—Konjiška gora—Vojnik—Celje, Maribor—Dravograd, Maribor—Ptuj—Ormož—Vinica, Ivnik—Radl—Radlje—Vuzenica—Kremžarjev vrh (Kaštivsko sedlo)—Gradišče—Slovenj Gradec, Bistrica—Poljčane—Podčetrtek—Brežice, Lanča—Cmurek—Radgona—Veržej—Ljutomer,

— karta četrti Maribor in Celje iz leta 1791 kaže cesti Ernovž—Plač—Maribor—Bistrica—Konjice—Ljubecno—Blagovna—Celje in Maribor—Dravograd,

— karta mariborskega in celjskega okrožja (J. K. Kindermann—F. Ks. Miller) iz let 1792 in 1793 kaže zelo nazorno cestno omrežje ob koncu 18. stoletja. Ceste: Ernovž—Plač—Maribor, Maribor—Lenart—Gradišče—Benedikt—Radgona, odcep za Ptuj, Strass—Cmurek—Radgona—Veržej—Ljutomer

—Ormož, Maribor—Ptuj—Ormož—Gredišče, odcep Ptuj—Zavrč—Hrvaška, Miklavž—Lovrenc na D. p.—Ptujška gora—Stoperce—Rogatec. Ptuj—Lovrenc, Lenart—Ptuj Radlje—Ivnik, Pesnica—Lučane—Arvež—Ivnik,

Maribor—Bistrica—Konjice—Polena—Frankolovo—Vojnik—Celje—Vransko, Celje—Laško—Planina—Pilštanj—Podsreda—Brežice, Poljčane—Podplat—Podčetrtek—Bizeljsko—Brežice, Zidani most—Sevnica—Brežice, Celje—Šentjur—Lemberg—Kostivnica—Rogatec—Hrvaška, Vojnik—Vitanje, Vojnik—Velenje—Vid pri Valdeku—Slovenj Gradec—Meža—Ravne, Meža—Bukovje—Vuzenica, Slovenj Gradec—Danijel (!)—Koroška, Klein (!)—Mozirje—Rečica—Gornji grad oziroma—Ljubno, Ločica—Motnik (ki je bil do leta 1816 štajerski), Konjice—Poljčane—Studenice—Makole, Poljčane—Slovenska Bistrica, Slovenska Bistrica—Ptuj,

— poštna karta vojvodine Štajerske iz okoli leta 1800 kaže poštne ceste: Ernovž—Plač—Maribor—Konjice—Celje—Vransko, Maribor—Dravograd, Maribor—Ptuj—Zavrč—Varaždin, Ernovž—Strass—Cmurek—Radgona.

Važnejše ceste so se gradile v povprečni širini 5—6 m, da sta se lahko srečala dva voza. Boljša cestna struktura je olajšala promet za tretjino, vendar pa so se ceste še vedno močno uničevale. Kvarili so jih zlasti enoosni vozovi z ozkimi platišči, zaviranje z lesom, coklo ali verigo namesto s ploskimi

zavorami, odlaganje poljskega kamenja, zasajanje drevja, mašenje vodnih odtokov itd. Da bi to preprečili, so začeli izdajati predpise, ki so poskušali odnos do cest izboljšati s tem, da so priporočali zlasti dvoosne vozove s širšimi platišči in ploskimi zavorami.

Za gradnjo in vzdrževanje komercialnih ter glavnih in poštne cest je torej začela skrbeti država, medtem ko je skrb za ostale prepustila stanovom, mestom in gosposčinam. Tako je ostalo prav do konca fevdalne dobe leta 1848, deloma pa celo do izdaje cestnega zakona leta 1866, ki je šele dokončno nadomestil občasno cestno tlako (kuluk) s primerno cestno doklado. Zaradi naraščanja prometa (uvredba parizarjev z vprego do 8 konj) je štajerski deželni gubernij leta 1812 priporočil široka kolesna platišča, predpis iz leta 1840 pa jih je uzakonil. Govor je o platiščih do 6 palcev širine in preko, dvo-kolesne vozove smejo vleči največ 4, štirikolesne do 8 konj, pri čemer sme teža prvih znašati do 30 dunajskih centov, teža drugih pa do 60. Glede zavor je že deželni cestni patent iz leta 1776 zahteval pri težjih vozovih široke ploske zavore, leta 1825 pa se je prepovedala uporaba verig tudi pri lažjih vozovih. Predpis iz leta 1834 je zahteval odmik novogradenj za najmanj 2 sežnja od cestnih jarkov, da ne bi motle cestnega prometa, kar je veljalo tudi za gostilniška dvorišča.

Pojavila se je torej vrsta predpisov, ki kaže na povečano upravno skrb za rednejše vzdrževanje cest. To se kaže tudi v uveljavitvi enotnejšega cestnega režima, ki se je lahko uveljavil šele po letu 1775 s poenotenjem carine za vse habsburške dedne dežele in po letu 1786 z odpravo vseh privatnih mitnin in mostnin. Prvi cestni patent za vzdrževanje cest na Štajerskem je bil izdan leta 1776, torej dve leti prej kot splošni, ki je ostal v veljavi do leta 1835. S tem patentom so prevzeli skrb za državne ceste okrožni uradi, pojavili so se prvi cestni inženirji, tehniki in nadzorniki. Vzporedno z njimi so začeli deželni odbori skrbeti za deželne ceste, ter tudi oni zaposlovati vedno več cestnih strokovnjakov.

Dohodke za popravilo komercialnih (državnih) cest so načelno prinašale cestne mitnine, ki so se v letih 1784—1786 na novo uredile ter se pobirale vse do leta 1902 (vodne do leta 1892). Mitnica v Vranskem je med leti 1809—1814 služila kot glavna carinarna na meji med Avstrijo in francoskimi Ilirskimi provincami, 17 mitnic ob madžarski meji med Muro in Savo pa kot carinske postojanke vse do poenotenja avstro-ogrske carine leta 1850. Zaradi boljših cest se je iz-

boljšal tudi poštni promet. Cesar Karel VI. je leta 1722 kupnim potom podržavil pošto, ki je bila dotlej v dednem zakupu družine Pear. Leta 1730 se je uvedla tedenska poštna zveza med Dunajem in Trstom (dotlej privatne med Gradcem in Ljubljano) in redna paketna služba, ki jo je opravljala firma San Nicolo. Državna pošta je šele leta 1789 začela sprejemati tudi potnike.

To torej pomeni začetek javnega potniškega prometa, ki se je na ostalih cestah razvil šele po francoskih vojnah in v mnogo manjšem obsegu. Uvedli so se postiljonski poštni vozovi med Dunajem in Trstom, na poštah postajah pa so se odprle gostilne s prenočišči, navadno imenovane »pri pošti«. Ko je bila leta 1802 uvedena redna poštna zveza med Gradcem in Ljubljano, so nastale velike poštne postaje s hlevi za konje v Mariboru, Slovenski Bistrici, Konjicah, Celju, Šempetru in Vranskem.

Priključitev Madžarske po končanih turških vojnah leta 1718 je močno vplivala na prometne tokove pri nas. H glavni prometni smeri Dunaj—Trst se je ponovno priključila smer, ki je vodila iz Madžarske v Trst in Reko. Ta smer, ki se je po letu 1725 opirala predvsem na trgovino z žitom, opremljeno od leta 1731 z določenimi tranzitnimi ugodnostmi, je zaradi velikih količin blaga iskala cenejše vodne poti. Pomen rečnega prometa, ki sicer ni bil nikoli zanemarljiv, je močno pridobil na veljavi. To velja posebno za savsko vodno pot, važni pa sta bili tudi dravska in murska. V žitno trgovino se je že leta 1762 najmočneje vključil Ptuj, kjer je delovala med leti 1776 in 1841 oziroma 1859 glavna carinarna, nameščena v poslopju Spodnjega dvora in s skladišči v leta 1789 za to prirejenih hlevih bližnjega minoritskega samostana. Brodarjenje na Savi je cvetelo med leti 1735 in 1853, ko je zamrlo najprej na relaciji Zalog—Zidani most in 10 let pozneje na relaciji Zidani most—Sisak. Vodni promet na Dravi se je v glavnem opravljal nizvodno s pomočjo splavov in šajk. Nakladalne postaje so bile v Dravogradu, Vuzenici, Vuhredu in Ruti, vodne mitnice pa v Mariboru, Ptuj, Borlu in Zavrču. Šajkarstvo se je opustilo kmalu po letu 1863, splavarstvo pa je zamrlo šele okoli leta 1946. Tudi brodarjenje na Muri, ki je bilo enako živahno kot na Dravi, je zamrlo po letu 1860, ko je stekla t. i. Vzhodna železnica Pragersko—Velika Kaniža. Z opustitvijo brodarjenja sta bila najbolj prizadeta Ptuj in Vraždin, ki sta se nenadoma znašla zunaj glavnih prometnih tokov, ki jih je takrat zagotavljala predvsem železnica. Ta je med

leti 1844 in 1864 zasnovala svoje osnovno omrežje, katerega težišče je bilo na progah Dunaj—Trst in Zidani most—Sisak, medtem ko je bila proga Pragersko—Budimpešta po otvoritvi proge Budimpešta Reka leta 1873 vendarle manj pomembna.

Tradicionalno povezavo Podonavja in Panonije z gornjim Jadranom so med leti 1809 do 1814 prekinile Ilirske province, zaradi česar je omrtvela trgovina in upadla proizvodnja. Po letu 1814 so se stare prometne poti zopet vzpostavile, vendar so se v njih že začele nakazovati spremembe, ki jih je povzročala pojavljajoča se industrializacija. Masovni vojni premiki so močno prizadeli glavne ceste, prizanesli pa tudi niso stranskim, ki so bile večinoma brez trdnjega spodnjega ustroja. Zato so jih začeli intenzivno obnavljati, vendar po sredini 19. stoletja že z vidika potreb nastajajočega železniškega omrežja, ki je protežiralo predvsem ceste, ki so ga dopolnjevale. V tem oziru ni cestnemu prometu mnogo koristila niti opustitev rečnega prometa, saj je večino njegovega tovora prevzela železnica.

OPOMBE

Landesarchiv Graz: Oddelek XIII: Wirtschaft, pododdelek E: Verkehrswesen, sektor 1: Strassenwesen: šuberji 162—202.

Landesarchiv Graz: Priključene zbirke A: Landkartensammlung: karte do št. 52, načrti od št. 35 do 63.

Kartografske zbirke, ki jih hranijo: Arhiv Slovenije, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Pokrajinski arhiv Maribor, Zgodovinski arhiv Ptuj, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Univerzitetna knjižnica Maribor, Študijska knjižnica Ptuj.

Ivan Mlinar: Zidani most v zgodovini. Kronika 4/1956, p. 67—76.

Janko Orožen: Ceste in zidani most na Zidanem mostu. CZ 1964 p. 115—129.

isti: Zgodovina Celja in okolice I. Celje 1971, p. 569—578.

Ema Umek: Trgovski promet po Savi v 18. stoletju. Kronika 12/1964, p. 194—200 in Plovba po Savi v 18. stoletju. ZČ 40/1986 p. 233—268.

Josip Likovič: Zgodovina cest na Slovenskem. Ljubljana 1972.

Jože Curk: Razvoj prometnih zvez na slovenskem Štajerskem. Mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij Medinci 9. Maribor 1977, p. 199—224.

Jože Curk: Cestno omrežje na slovenskem Štajerskem v 1. polovici 19. stoletja. ČZN NV 14/1978, p. 238—268.

Otmar Pickl: Die Verkehrswege nach dem Südosten vom Ausgang des Mittelalters bis ins 18. Jahrhundert. Südostdeutsches Archiv 15/16 Band. München 1972/73, p. 101—114.

Krajevni leksikon Slovenije III. in IV. Ljubljana 1976 in 1980.

METLIŠKI GRAD PO INVENTARJU LETA 1723

DUŠAN KOS

Malo je gradov na Slovenskem, ki bi še imeli originalno notranjo opremo. Zato je tembolj zanimiv vsak ohranjen opis iz preteklih stoletij, ki nam more prikazati kulturo višjih slojev (plemstva) na čimbolj avtentičen način — neodvisno od današnjih medijskih spektaklov, ki gledalcu sugerirajo svoje videnje preteklosti.

Kot primer skromnosti, pravzaprav kar »asketizma«, si oglejmo, s kakšnim premoženjem je razpolagal leta 1723 gospod Stanislav Pepelko, administrator v službi zagrebskega kapitlja, ki je bil tedaj lastnik gospostva in gradu Metlika. Oboje je kapitelj kupil 2. junija 1710 od grofa Lichtenberga za 20.000 goldinarjev v pričakovanju, da bo renta znašala vsaj 6 % od 28.400 vloženih goldinarjev ali 1704 goldinarje. Ker pa je bil dohodek le 3,2 % (900 goldinarjev), je kapitelj gospostvo in grad leta 1792 prodal ljubljanskemu krčmarju Josipu Savinšku za 34.000 goldinarjev.¹ Upadanje dohodkov je imelo korenine v nenehnem zmanjševanju gospostva, ki je še leta 1593 štel 194 celih hub (kmétij) na področju cele Bele krajine,² nato je število padalo vse do leta 1723, ko je štel le še okoli 66 hub ali 34 % od stanja leta 1593. Gospostvo je ohranilo le posest v okolici Metlike (Drašiči—Vidošiči—Dolenji Suhor—Križevska vas) in jugozahodno od Črnomlja (Dragatuš—Dragovanja vas—Dobliče—Rožič vrh—Jerneja vas). Šlo je za majhne obdelovalne enote, ki so pogosto obsegale le 1/4, 1/8 ali celo 1/32 cele hube.³ Temu so se pridružili še izdatki za popravilo gradu, ki ga je leta 1790 skupaj z mestom prizadel požar, zato se kanoniki niso več obotavljali s prodajo.

Sedanji videz gradu izvira iz konca 18. in začetka 19. stoletja, ko je familija Savinšek odpravljala posledice požara. Grad je dobil klasicističen pridih, ki ga v začetku 18. stoletja še ni imel. Gre za peterokotno zasnovo z istim številom enonadstropnih stanovanjskih traktov, ki zapirajo notranje dvorišče. V višini jih nekoliko presega le vhodni pravokotni stolp. Dvorišče je obdano z večidel zazidanimi arkadami. Na severni strani se je ohranil eden izmed dveh obrambnih stolpov, ki pa ne presega višine stavbe.⁴ Na žalost ni mogoče rekonstruirati stanja pred letom 1790, ker so Savinški temeljito opravili svoj posel. Lahko pa ugotovimo, koliko prostorov (kasneje verjetno prezidanih) in v kakšen namen jih je administrator uporabljal ter tudi njihovo opremo.

Problem pa se pokaže, ko se vprašamo, kakšne posledice je čutil grad po požaru leta 1705. Tedaj naj bi do temeljev pogorelo kompletno mesto, komenda, cerkev, stolpi, mestna vrata z obzidjem in seveda grad. Če bi bilo to res, bi imeli v 18. stoletju kar tri razvojne faze gradu: do 1705, do 1790, po 1790. Preden si ogledamo notranjost gradu po inventarju iz 1723,⁵ poskusimo te vesti preveriti. L. Podlogar se sklicuje na začetni zapis v krstni knjigi, ki se pričinja z 28. oktobrom 1705: »*Incendium universale, quo urbs, arx, commenda et ecclesia deflagavit.*«⁶ S tem je določen termin post quem non, saj je očitno, da so starejše knjige zgorele in so morali začeti z novo serijo. Zapis se deloma sklada s prošnjo za pomoč, ki so jo naslovili meščani 22. januarja 1706 na kranjskega vicedoma, kjer v uvodu opisujejo posledice požara: »*In verwihener herbstzeit und 1705 jahr durh ein unss unwissend wie entstandene freyrsbrunst (!) in der naht da gleichsamb alle leüth sich schlaffen gelegt mit allen darin befündlihen heüssern, dern nit ains überbliben, völlig in den grundt mit allen statt thürern (!) und thörn der statt eingeäschert und verbrunen das also auch wegen der unglaubigen hüiz die ringmaur gänzlichen ruiniert und kantonstandt halten saidern von neüer und grund aufgeführt werden muessen...*«⁷

Podobno trdi tudi A. Svetina, ki ima pred očmi približno enako prošnjo deželnemu glavarju (?), v kateri naj bi meščani trdili, da je požar izbruhnil v četrtek ponoči pred Vsemi svetimi leta 1705.⁸ To pa je 29. oktober. Očitno se Podlogarjev in Svetinov vir ne skladata v datumu. Če se začenja krstna knjiga z 28. oktobrom iz zapisom o požaru, le-ta ni mogel izbruhniti dan kasneje!

Oba vira pa se vsebinsko ne skladata z našim, ki datuma sicer ne določuje natančno. Slednji natanko našteje, kaj je v Metliki prizadejal požar, a med objekti ni gradu. Obstaja možnost, da so meščani v tekstu izpustili grad, ker ni bil v njihovi lasti. Bolj verjetno je, da grad ni bil toliko poškodovan, saj osemnajst let starejši inventar ne namiguje, da gre za popolnoma nov ali vsaj večinoma obnovljen objekt. Sklepamo lahko, da so popravila tekla počasi in zajela streho (na zalogi je bilo na primer 2505 strešnih skodel, 202 letvi, 360 novih žeblicev za streho) ter nekaj prostorov (80 mernikov apna). Končno moramo popra-

viti tudi datum nesreče: požar je izbruhnil še pred 28. oktobrom, najverjetneje 26. ali 27. oktobra. Dan kasneje je župnik že moral odpreti novo krstno knjigo.

Po požaru se je precej meščanov preselilo v okolico Metlike, preživljalo zimo v kočah in trpelo pomanjkanje življenjskih potrebščin. Mesto je zato zaprosilo vicedoma, naj jim oprostí kontribucijo in druge davščine, zlasti naj jim pomaga popraviti obzidje in stolpe, ker leži Metlika »na nevarnem kraju... na kranjsko-hrvaški meji«.⁹ Nekaj mesecev kasneje je mesto posredovalo še pri Karlu Jožefu Kapusu, tajniku vicedomskega urada, naj bolj pritisne na vicedoma vsaj glede popravila obzidja.¹⁰ Kakorkoli že, mesto je zaradi požara prišlo v hudo finančno krizo, saj je še leta 1715 znašal zaostali dolg mesta pri deželnem vicedomu nad 3000 goldinarjev in nič ni kazalo, da se bo zmanjšal.¹¹

Inventar iz 1723 je pisan na papirju formata 20,3 × 29 cm. Gre za šest zvezanih listov, od katerih so notranji štirje na gosto popisani s premičninami, ki pripadajo gradu, prvi pa nosi naslov: *Inventarium rerum mobilium arcis Möttling de anno 1723. Sub administratura Stanislai Pepelko conscriptum*. Zadnji list ima označeno signaturo, kakršno je dal aktu arhivar v zagrebškem Kaptolskem arhivu: *Ad acta capituli saeculi XVIII, fasc. 57, nr. 128 (prečrtano 2)*. Jezik

je latinski, a zelo pokvarjen. Pisar je moral biti Hrvat, saj je ponekod latinskim nazivom dodajal še hrvaška oziroma lokalna imena: čoln — čun, trnek — potez, žimnica — poplun, sito — retko sija, zapah — lokot, strgalo — ribes ali strugacha, nož — kosrach, majolika, olenka, latvice za mleko itd.

Inventar je nastal ob zamenjavi administratorja (upravitelja) gospostva, ki ga je postavljala kapitelj. Pred Pepelkom je bil administrator neki gospod Škerlec, čigar inventar se omenja med različnimi zemljiškimi akti. Stanje, kakršno opisuje naš inventar, je torej našel novi administrator Pepelko, ko je prevzel službo.¹²

Inventar omenja vsaj deset različnih prostorov, medtem ko za precej inventarij ne določuje mesta hrambe. Sklepati gre, da so se hranile v večjih prostorih tako v pritličju, kot tudi v prvem nadstropju. Oglejmo si sobe v zaporedju, ki ga navaja naš vir. Večina bivanjskih prostorov je bila v pritličju. Največja in »najbolj razkošna« je bila soba gospoda administratorja. V njej je bila ovalna mizica, stenska preproga (tapiserija), trije stoli z naslonjalom in dve omari. V manjši (z vrati iz celega lesa) je bilo sedem žlic za luščenje polžev (!) iz dragocenejške kovine, štirje manjši noži, pet čistih prtov, po ena solnica iz zmesi svinca in srebra ter okrogel podstavek za skledo, posodice za

METLIKA pred prvim požarom v 18. stoletju (okoli leta 1679, vzeto iz J. W. Valvasor, *Topographia ducatus Carniolae modernae*, Bogenšperk 1679)
Na južni strani gradu so še vidna kletna okna, ki so skupaj s kletjo zazidana

desert in majolika, po eno steklo z zlato rožo oziroma črnilom (?) in dva svečnika z lastnim usekovalnikom. Omara je imela verjetno obliko kredence. Večja omara je bila nova in menda uporabna tudi za branje in pisanje — nekakšen pisalnik. Hranila je osem platnenih oblek (rut) za administratorja in osem za pisarja, štiri brisače in 31 serviet. Prejšnji administrator je sobo olepšal z osmimi slikami in kipci. Postelja je bila velika in poslikana. Pepelko jo je opremil s štirimi blazinami, žimnico in le eno odejo, a zato iz volne. Poleg postelje sta stala stol in blagajnica z zapahom. Administrator v njej ni hranil denarja, temveč le zadolžnice in urbarialne izpiske: knjiго starih zadolžnic iz časa Avgustina Gabriellija (?), gorninska pravila, gorsko-sodni spisi, dva izvlečka iz urbarjev, deset pol papirja in inventar prejšnjega administratorja gospoda Škerleca.¹³ Soba je bila povezana z manjšo, ki je služila kot nekakšna osebna administratorjeva shramba — *zadnja* soba gospoda administratorja. V njej je bila prazna postelja, miza s predalnikom iz orehovine, stara skrinja, oblečena v kožo, ter dve lončeni skodelici z *dobrim* kisom.

Nasproti administratorjevega domovanja je bila skromnejša sobica grajskega pisarja. V njej je stala postelja, en oblazinjen predal, tri majolike, peč, poln sodček kisa, in šest lesenih stolov, dve orehovi mizi s skrinja z zapahom, železna košara in past za miši.

V pritličju je bila tudi kuhinja z naslednjo opremo: nov bronast kotel, železen raženj, strgalnik, dve dobri in ena počena ponev, odstranjevalec pene (?), železen *zglavnik*, železna lopata, sekira, možnar s tolkačem, nož, 15 krožnikov, 12 skodel, železna *sztrugacha*, 20 loncev, osem veder, dve posodici za maslo, šest latvic za mleko, trije kalupi za sir, večja in manjša steklena posoda za shranjevanje olja, šest škafov za vodo, pet malih čebričev, po eno kladivo in rešetka, dve mizi, železen trizob in večja omara z zapahom. Očitno ni šlo za pretirano razkošje.

Eden dragocenejših grajskih prostorov je bila klet. Gospodstvo je imelo precej lastnih goric pa tudi gornikov, zlasti severovzhodno od Metlike. Vino, ki ga je dobilo od dajatev in svojih vinogradov, se je zbiralo v grajski kleti, kasneje pa je bilo prodano ali odpeljeno v Zagreb. Poglejmo, kaj je tod našel popisovalec: 103 posode (*vas*) oziroma sodov starega vina — vsaka je držala po 20 lokalnih veder (1 vedro = 17 bokalov = $17 \times 1,65 \text{ l} = 28 \text{ l}$), 59 posod starega vina po

14 veder, 104 posode novega vina po eno vedro, 102 posodi po 27 veder, 75 posod po 4 vedra in 54 posod po 9 veder novega vina. Posode ali sodi so imeli prostornine od 28 do 756 litrov. Skupaj je bilo v kleti torej 1828,4 hl vina v 497 polnih posodah. Poleg tega je bilo v kleti še 83 novih brezovih krogov (?), trije čepi ali pipe, lesen in železen lijak, osnovna mera za lokalno vedro, mera za ljubljanski bokal (= 1,65 l), dva vrčka oziroma posodici za sir, en nov sodček za kremo (?) ter skrinja, v kateri so zidarji hranili denar.

Zelo uporaben je bil tudi pravokoten stolp z vhodom, ki je imel dve nadstropji. V prvem so bile vreče (8), sito, strgalo, okovi za jetnike (s pripisom: *včasih jih je bilo več...*), kvadratna mizica, dve novi košari za setev, cel in polovičen mernik ter tri vejače. V drugem nadstropju sta bili dve blazini, sodček z mernikom soli (= 27 l), skrinja za slanino, 26 kolobarjev sira, železna žica in železen kapiteljski žig za overtitve.

Večina grajskega poslopja je služila za skladišče. Ogromno prostora so zavzele zbrane poljščine: 308 mernikov pšenice, deset mernikov pšenične moke, enako ječmena, 44 mernikov ovs, 712 mernikov prosa v dveh *nedotaknjenih* skrinjah, 780 mernikov prosa, last gospoda Pepelka (skupaj 1492 mernikov), poldrugi mernik boba in nedoločljivo slanine. Žitaric je bilo skupaj 1844 mernikov ali 49.788 litrov. To pa je enako okoli 50 m³, kar bi pomenilo, da je soba v izmeri 5 × 10 m napolnjena z žitom 1 meter visoko. Ker je bilo prostora precej, so skladiščili vsekakor precej bolj ekstenzivno, tako da je žito v tem času zavzelo vsaj 100 m² grajske površine. Ne vemo pa, v katerem nadstropju.

Prav tako ne vemo, kje so se skladiščili še različni drugi predmeti, ki se vodijo s skupnim nazivom *supellex*. Gre za 38 funtov ali 13,28 kg volne, 36 posod za vino, 6 vrčev, 46 tramov za popravilo gradu (strehe?), 202 letvi po celem gradu, 15 različnih uteži, stiskalnica za grozdje (verjetno v kleti,) velika smrekova lestev (*kot nalašč za gašenje požara*) ter več manjših, 80 mernikov apna, krma za prašiče, različni zapahi (8) in druge malenkosti, kot pravi pisar. V zgornjem obhodu so hranili še sočivje v večji skrinji — mernik leče (sodeč po opazkah, da sočivja ni od preteklega leta ostalo nič, o oni sami bóri odeji gospoda administratorja ter o razlikovanju starega in novega vina lahko sklepamo, da se je inven-

tura opravljala na pomlad ali celo zgodaj poleti 1723.

Nekaj imovine se je hranilo v dveh pristavah v Petrovini (zahodno od Jastrebarskega) in Dobličah (južno od Črnomlja).

V Petrovini je bilo uskladiščenih 2505 strešnih skodel, 360 žebļev, štiri skleda masla, šest kolobarjev sira, mreža za ribarjenje in čoln. V Dobličah so hranili še en čoln, sedem skrinj za žito, dve majhni in eno večje korito za mesenje kruha ter trnek za ribolov (*vulgo potez*).

Precej je bilo v grajskem hlevu živine. Tod se je »trlo« 22 glav goveje živine: bik, junec, štiri junice, pet telet in enajst krav. Enajstkrat je gospostvo oddajalo v najem svojim kmetom v okolici Metlike. Ne nazadnje se je administrator znebil skrbi glede krme.

Za potrebe kuhinje je bilo pri hiši še 27 gosi, 13 rac, dva petelina in deset kokoši, ki jih je popisovalec uspel odkriti na kraju samem (po spisku kar 29 kokoši, trije petelini in osem piščancev!). Pri tem si Pepelko ni mogel kaj, da ne bi potarnal, da so poginile mladice in da ... »*ne unicum quidem in mea tabula haberim.*«

Napak bi bilo misliti, da je naštetá oprema vse, kar je premogel grad. Inventar ni upošteval sob in osebne lastnine strežnega osebja (kuharjev, sobaric, hlapcev, vratarjev itd.), prav tako ne vse osebne imovine gospoda administratorja, ki jo je prinesel s seboj: vir ne omenja oblek, obutve, knjig itd. Gre torej le za inventar stvari, ki so bile last zagrebškega kapitlja oziroma za standardno opremo povprečne zastavne graščine.

Kljub temu nam inventar omogoča vpogled v materialno življenje v gradu s skromnim gospostvom. Ko primerjamo metliški grad z drugimi, ne smemo biti presenečeni nad preproščino. Večja gospostva so drugod omogočala življenje »na višini«, bogatejši

inventar pa je bil odvisen tudi od številčnosti, starosti in kontinuitete neke plemiške familije na njihovi graščini. Ker pa Stanislav Pepelko ni bil poročen niti plemiškega rodu, temveč le začasni upravitelj gospostva Metlika, je oprema prilagojena zgolj nujnim potrebam skromnega, dolgočasnega, provincialnega životarjenja.

OPOMBE

1. Lj. Ivančan, Podaci o zagrebačkim kanonicima II, Zagreb 1924, str. 670 (tipkopis v zagrebškem Kaptolskem arhivu).

2. Kaptolski arhiv, Acta capituli saeculi XVIII, fasc. 57, št. 1: urbar gospostva Metlika iz 1593.

3. Prav tam, št. 127: urbar gospostva Metlika iz 1723.

4. I. Stopar, Gradovi na Slovenskem, Ljubljana 1986, str. 300;

J. Dular, Metlika skozi stoletja, Metlika 1978, str. 117—8.

5. Kaptolski arhiv, Acta capituli saeculi XVIII, fasc. 57, št. 128.

6. L. Podlogar, Požari v Metliki, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko XVII/1907, str. 46.

7. Arhiv Slovenije, Vicedomski urad za Kranjsko, fasc. I 124 (škatla 233), Lit. M, XXXIII, št. 12.

8. A. Svetina, Metlika (dve razpravi iz pravne zgodovine mesta in okolice), Ljubljana 1944, str. 5.

9. Glej op. št. 7.

10. AS, Vicedomski urad za Kranjsko, fasc. I 124 (škatla 233), Lit. M, XXXIII, št. 2.

11. Glej op. št. 8.

12. Ob isti priložnosti je nastal že omenjeni urbar iz leta 1723.

13. Večina tega gradiva se hrani v Kaptolskem arhivu v Zagrebu v zgoraj omenjenem fondu (morda gre prav za urbarja iz 1593 in 1723).

ZAČETEK RADEŠKE PAPIRNICE (1725—1785)

DARKO ČAFUTA

DOSEDANJE STANJE RAZISKANOSTI

V literaturi se pojavljajo različne letnice o ustanovitvi radeške papirnice. Začetek oziroma obdobje pred letom 1750 je zelo slabo obdelano, zato želimo z raziskavo ugotoviti, kdaj je papirnica pričela obratovati in kaj je z letnicami 1670, 1736 in 1744, ki se navajajo v literaturi.

Največkrat zasledimo v literaturi letnico o ustanovitvi radeške papirnice 1670. To letnico je prvi zapisal Franc Krawany v knjigi o zgodovini papirne industrije v bivši avstro-ogrski monarhiji, ki jo je izdal leta 1923 na Dunaju.¹ Kmalu so pričeli avtorji, ki so se ukvarjali z zgodovino papirništva, dvomiti v to letnico. Dr. Thiel je v svojih zgodovinskih novicah o proizvodnji papirja na Kranjskem, Goriškem in Reki, ki so izhajale leta 1931,² povedal, da do takrat niso našli še nobenega dokumenta, ki bi potrjeval letnico 1670. Našel pa je dokument, da na Kranjskem leta 1695 niso izdelovali papirja, na podlagi katerega je sklepal: ali je do tega leta radeška papirnica že propadla ali pa je bila ustanovljena šele po letu 1695.³

Domači avtorji (dr. Šorn,⁴ dr. Slokar⁵) so bili bolj previdni in so se ustavili pri letu 1745, saj so imeli za to letnico dokaz v zgodovinskem viru. Dr. Slokar je našel dokument, da je radeški papirničar prodal 23. januarja 1746 ljubljanskemu magistratu 5 rizmov pisalnega papirja (1 rizem po 1 gol-dinar 30 krajcarjev).⁶

Naslednji podatek, ki govori v letnici 1744,⁷ je prof. Majes⁸ povzel iz sestavka dr. Slokarja.⁹ Miha Müllner naj bi se leta 1744 pritožil, da mu je nekdo v Šiški s ponudbo višje cene odvzel 20 centov vnaprej naročenih cunj.¹⁰ Na žalost je v sestavku dr. Slokarja prišlo do tiskovne napake, ki pa je prof. Majes ni opazil, ker ni preverjal originalnih dokumentov (napaka se da ugotoviti tudi iz konteksta sestavka). Miha Müllner se je pritožil namreč leta 1774.¹¹

V opisu zgodovine radeške papirnice pa je prof. Majes omenil še dve letnici, ki naj bi bili povezani z zgodovino radeške papirnice: letnico 1736 naj bi potrjeval vodni znak radeške papirnice, leta 1735 pa naj bi bila radeška papirnica vpisana v »nekem« registru na Dunaju.

Prof. Majes je definiral letnico 1736 kot leto, ko radeška papirnica že zagotovo ob-

ratuje. Kot dokaz navaja vodni znak v papirju knjige iz leta 1736 v arhivu v Laškem.¹² Povedati moramo, da je ta knjiga rojstna knjiga za Radeče in da se hrani v arhivu nadžupnije v Laškem.¹³ Na žalost pa ta podatek ni uporaben. Rojstna knjiga, ki je nastajala od leta 1736 do 1756 je napisana na papirju iz koroške papirnice. Res je prvi list oziroma pola papirja (polovica pole je prilepljena na platnice, druga polovica tvori prvi list rojstne knjige) izdelana v radeški papirnici, saj je na njem vodni znak — napis Ratschach.

Ker je lahko ta znak iz kasnejšega obdobja, kot je nastanek rojstne knjige (po 1756), lahko to pomeni, da je bila rojstna knjiga pozneje ponovno vezana. Dokler ne bomo točno vedeli, iz katerega obdobja radeške papirnice je vodni znak z napisom Ratschach, tako dolgo letnice 1736 ne moremo imeti kot zgodovinski dokaz.

O letnici 1735, ki jo navaja prof. Majes, da naj bi bila radeška papirnica vpisana v »nekem« registru na Dunaju, ne moremo razglabljati, saj ne vemo, od kod ta vest izvira.¹⁴

Vse te letnice smo bili prisiljeni podrobneje pogledati zato, da se napake ne bi več ponavljale. Vidimo, da je edino letnica 1746 podprta z zgodovinskim virom.

Največ preglavic pa nam daje letnica 1670, ki je navedena brez vsakega vira.¹⁵ Če hočemo to letnico ali dokazati ali ovreči, se moramo lotiti raziskave gospodarskega udejstvovanja v radeškem gospostvu v 17. stoletju.

FUŽINA ŽEBNIK PRI RADECAH

Jurij Gaisperger je leta 1583 zaprosil za dovoljenje za postavitve železnega rudnika na Dolenjskem, na območju radeškega in svibenjskega gospostva. Še istega leta je dobil koncesijo, saj je na Dolenjskem in na Hrvaškem primanjkovalo železa. Fužina Krka nad Žužemberkom je propadla in na vsem Dolenjskem ni bilo nobenega rudnika železa.

Gaisperger je torej rudnik odprl in zraven zgradil fužino. Že leta 1591 zasledimo pritožbo Mihe Čečka (Tschetschkh), lastnika gospostva Svibno, češ da so mu opustošili lep bukov gozd in da mu Gaisperger še ni plačal davka za gozd in vodne pravice. Fužina Žebnik je kmalu pogorela.

V poročilu višjega rudarskega sodnika Harreja, z dne 21. aprila 1595 zasledimo, da je Žebnik pogorel leta 1594 in ostal zadelan z ogljem in rudo. Takšnega je našel leta 1673 Dominik Fanzoi, lastnik fužine na Krki nad Žužemberkom, ko se je pozanimal zanj pri višjem rudarskem sodniku na Kranjskem Francu Jakobu pl. Erbergu.¹⁶ Ker je zapis v rudarski knjigi z dne 24. marca 1673¹⁷ za nas zanimiv, ga prevedenega navajamo v celoti.

»Jaz, Franc Jakob pl. Erberg, doktor obeh prav, cesarski grof in višji rudarski sodnik na Kranjskem in knežji grofiji Goriški, izjavljam, da se je danes pri meni oglašil pl. Dominik Fanzoi iz fužine na Krki in mi prijavil, da je med Svibnim (Scharffenberg) in Radečami (Ratschach) našel že dolgo opuščen rudnik; da pa je tam še nekaj železa, grodlja, orodja, rude in podobnega. Zaprošil me je za stvari, ki pristajajo rudniku, in za stvari, ki bi jih s skrbnim iskanjem še našli. Dovolil sem takšno iskanje in mu podelil stvari, ki jih je že našel in ki bi jih še našel, saj to pripada pred drugimi rudniki najprej najbližjemu. Kot višji rudarski sodnik sem pristojen za vse takšne rudnike, zato sem Fanzoiu dovolil, da opravi takšno iskanje. Vse stvari, ki pripadajo rudniku, sem mu podelil po pravih rudarskega reda, tako da je ta podelitev veljavna, z njo pa sem seznanil deželno knežjo komoro, ki se ji bodo s tem povečali prihodki«.

Fanzoi si je tako pridobil pravico, da iz rudnika Žebnik odpelje vse, kar je še uporabnega. V rudarskih knjigah potem ne zasledimo več nobenega zapisa o rudniku ali fužini Žebnik.

Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske, ki je izšla leta 1689,¹⁸ mimogrede omeni fužino Žebnik, ko opisuje potok Sopoto: »Ravno pod Žebnikom je nekoč obratovala fužina, ki pa je propadla.« Nam ta zapis zadostuje, saj nam pove, da takrat še ni bilo papirnice.

V letu 1763 pa je obiskal rudnike in najdišča rude ob Savi višji rudarski svetnik v Idriji, Sartori. V poročilu dvorni komori je 26. avgusta 1763 pod točko 7 zapisal: »Nekoč, kot kažejo ruševine, je stala točno pod papirnico peč.«¹⁹

Zgodovinar kranjskega železarstva Alfonz Müllner pa v svojem delu Zgodovina železarstva na Kranjskem, Goriškem in Istri, ki je izšlo leta 1909,²⁰ piše pri opisu rudnika Žebnik, da o fužini ni nobenega sledu več in da so njene ostanke odstranili med gradnjo moderno urejene tovarne papirja.

Da so na ostanke žlindre naleteli tudi pri kopanju temeljev za glavno poslopje, ki je bilo dograjeno leta 1941, nam poroča prof. Majes v svojem opisu radeške papirnice.²¹

POVEZAVA FUŽINE ŽEBNIK IN RADEŠKE PAPIRNIC

Iz opisa o zgodovini fužine Žebnik lahko uporabimo nekaj letnic za raziskavo zgodovine radeške papirnice. Vidimo, da leta 1670 papirnice še ni bilo, saj je leta 1673 Dominik Fanzoi kupil pogorelo fužino, morda z namenom, da mu ne bi kdo delal konkurence, saj je bil lastnik fužine Krka. Fužina se ni obnovila, saj ni o njej nobenega sledu več v rudarskih knjigah. Tudi v času izida Valvasorjeve Slave (1689) na mestu fužin ni omenjena papirnica. Iz poročila višjega mitninskega urada v Ljubljani pa izvemo, da se na Kranjskem leta 1695 ne izdeluje papir.²² Iz teh podatkov lahko sklepamo, da radeška papirnica res ni bila ustanovljena pred letom 1695. S tem smo potrdili tudi dvom doktorja Thieleja o nastanku radeške papirnice leta 1670 in potrdili njegov sklep, da je ustanovljena po letu 1695. Obdobje od 1695 in 1745 pa je precejšnje, tako da ne vemo, na katerem koncu tega obdobja bi pričeli raziskavo. Urbarji iz tega obdobja niso ohranjeni, tako da se moramo zateči po pomoč k drugim virom. V Krajevnem leksikonu dravske banovine zasledimo pri opisu tovarne za dokumentni in kartni papir Bratje Piatnik v Radečah tale zapis: »Prvič se omenja papirnica v stari kroniki, ohranjeni v arhivu dekanije v Laškem.«²³ Pričnem iskati to kroniko in po zapletenem iskanju jo najdem.²⁴ Napisal jo je Janez Gajšnik (Ioanne Gayschneg), naslov ima Compendiosa totius Archieparochiae Tyberiensis Topografia, napisana pa je bila leta 1747. Gajšnik je bil župnik v Laškem in pozneje v Loki pri Zidanem mostu, kjer je tudi napisal to Topografijo laških cerkva. Kljub temu, da je bila napisana leta 1747, sem šel iskat omembo papirnice, če bo morda napisano, kdaj je bila ustanovljena. Pri opisu cerkve sv. Pankraca v Žebniku opisuje Gajšnik Sopoto in mimogrede omeni tudi papirnico: »... hudournik, ki izvira na meji gospostva Svibno, poganja tudi kolo papirnice...« (... officinae cartariae rotas agitasset...). Na žalost ni nobenega podatka, koliko je že stara papirnica.

Ne preostane mi nič drugega, kot da pričnem preiskovati rojstne knjige. Tam bom morda zasledil ime kakšnega papirničarja ali kot očeta ali kot botra. Poročne in mrliške knjige za obdobje 1700 do 1749 namreč

niso ohranjene. Rojstne knjige pričnem pregledovati od zadaj naprej, tako da začnem pri letu 1745. Pri datumu 12. avgusta 1740 zasledim v vasi »Poperniza« rojstvo hčere Janeza Georga Rotermana. To rojstvo povežem z rojstvom Rotermanovega sina 15. januarja 1742.²⁵ Za rojstno vas tokrat piše »Fushina«. To mi potrjuje moje ugotovitve, da je papirnica res zgrajena na pogorišču fužine Žebnik. Zanimiva je uporaba slovenskega izraza »Poperniza« za obrat za izdelavo papirja, ki ga je zapisal župnik po ljudski rabi.²⁶ Dne 5. septembra 1739²⁷ pa naletim na presenečenje: rodi se hči papirničarju Henriku Štibnu (Stipen). Za rojstni kraj je župnik vpisal »In textura Papyri«. Če bi poslovenili, bi to pomenilo nekaj takega kot tkalnica papirja. Župnik pač ni poznal tehnologije za izdelavo papirja, prav tako pa ni vedel, kako se imenujejo takšni obrati za izdelavo papirja v latinščini. Ime papirničarja sem spoznal iz Šornovega opisa loške papirnice.²⁸ S pomočjo tega zapisa sem pričel iskati Štibna v matičnih knjigah v Stari Loki in na ta način ugotovil, da se je pričela graditi loška papirnica že leta 1740. Tako si s pomočjo izsledkov raziskave ene papirnice pomagamo pri raziskavi zgodovine druge papirnice. Potem pa v rojstni knjigi, ki obsega obdobje 1726 do 1748, ne najdem nobenega rojstva več v vasi Papirnica oziroma Fužina. Za Radeče je ohranjena še rojstna knjiga za obdobje 1700 do 1725. Rojstva do leta 1721 so vpisana pod vas Fužina, priimki pa povezani še z nekdanjimi delavci v fužini Žebnik (npr. Miha Fushinar). Potem pa odkrijem na dan 5. septembra 1725 naslednji zapis: »Ex vetero nuncupato loco fushina nunc Papyri extructura«.²⁹ Ta zapis naj bi določal kraj rojstva, pomenil pa naj bi papirnico. Poglejmo dobeseden prevod: »Iz kraja, po starem imenovanem fužina, sedaj pa je tam izdelovalnica papirja (= papirnica)«. Rodi se hči Marija Terezija gospodu Luki Petrošu, botra pa sta Mihael de Renzerberg in njegova žena Marija Terezija, rojena Wrembsfeld. Vidimo, da niso botri kar tako, saj so plemenitega rodu. To pa pomeni, da tudi Luka Petroš ni kdorsibodi. Upravičeno lahko predvidevamo, da je lastnik papirnice, ki najbrže še ni dolgo postavljena, saj župnik za vsak primer še zraven pripiše staro ime vasi Fužina. S pomočjo rojstne knjige smo se zelo približali nastanku radeške papirnice. Sam datum ustanovitve pa bi morali iti iskati v arhive avstrijske monarhije, morda bi se lahko letnici ustanovitve še bolj približali z raziskavo vodnih znakov v papirju, tako da bi raziskovali datirane listine

iz tega obdobja. Na žalost obe raziskavi presegata finančna sredstva, predvidena za raziskavo zgodovine začetkov radeške papirnice. Za zdaj lahko zaključimo takole: radeška papirnica je že obstajala leta 1725, in predvidevamo, da smo precej blizu ustanovitve, saj leta 1721 še ni omenjena papirnica, ko se rodi otrok v vasi Fužina.³⁰ Če bomo hoteli točen datum za pričetek obratovanja radeške papirnice, bo potrebno opraviti zgoraj omenjene raziskave.

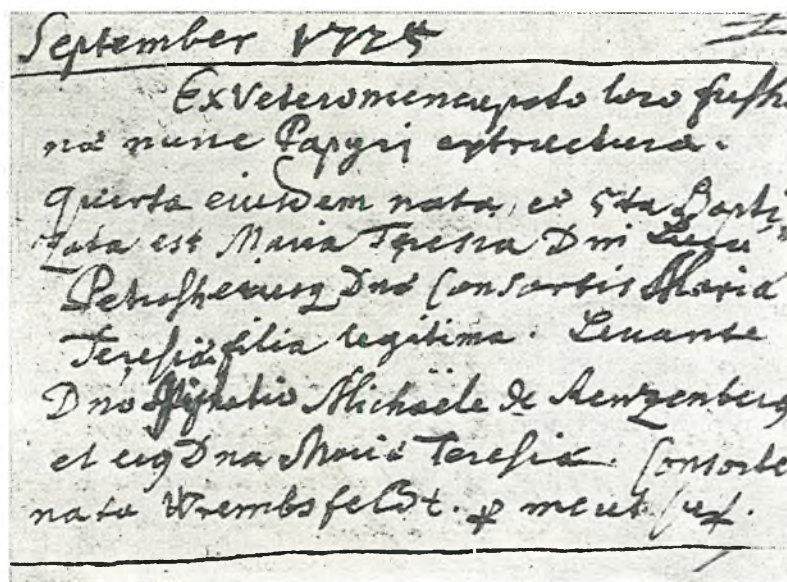
LASTNIKI IN PAPIRNIČARJI RADEŠKE PAPIRNICE

Poglejmo, kako je bila papirnica vpisana v urbarje in kasneje v terezijanski kataster.

V izvlečku iz urbarja gospostva Radeče³¹ je zapisana radeška papirnica za kmetijami vasi Škofja Riža, kar pa ne pomeni, da je bila papirnica v Škofji Riži (napačno izvajanje dr. Šorna v delu o zgodovini slovenskih papirnic).³² Pisar je samo izkoristil prazen prostor na listku, zato iz urbarja ne moremo locirati papirnice. Najdemo pa podatek o plačevanju dajatev: ob sv. Juriju je moral papirničarski mojster plačati za papirnico 10 goldinarjev.

Zanimivejši pa je zapis papirnice v rubriki mlini napovednih tabel terezijanskega katastra.³³ Lokacijo radeške papirnice potrjuje zapis, da je papirnica na gosposki zemlji ob Sopotu in da je potok zelo nestanovit in da pogosto poplavlja, tako da lahko obratuje kvečjemu tričetrt leta in se zato smatra kot nestalen in se zanj zaračuna le 10 goldinarjev dajatev. Papirnica ima 6 kladiv za izdelavo papirne snovi. V času zbiranja podatkov za novo davčno napoved (Bekantnuss Tabelle), je vodila radeško papirnico papirničarjeva vdova, letno pa so izdelali 100 rizmov papirja. Zaposlena je imela 2 pomočnika, ki ju je plačevala po 100 goldinarjev vsakega. Za letna popravila je papirnica porabila 100 goldinarjev, za nakup potrebnega gradbenega lesa in lesa za kurjavo pa nadaljnjih 100 goldinarjev. Premoženjski davek za papirnico znaša 6 goldinarjev.

Zanima nas, kdo je za vdovo prevzel papirnico. Dokumenti o lastništvu niso ohranjeni, zato si moramo zopet pomagati z rojstnimi knjigami. Pregledovati pričnem rojstno knjigo od leta 1749 do 1784.³⁴ Leta 1750 zasledim v Radečah botra papirničarja (cartifabri) Andreja Starlokarja, za katerega lahko sklepamo, da je bil pomočnik v radeški papirnici. Vsaj leta 1754 pa se prične v radeški papirnici obdobje papirničarske dru-

Slika 1: vpis rojstva
v vasi Papirnica

Prepis iz rojstne knjige za Radeče:

September 1725

*Ex vetero nuncupato loco fushinae nunc Papyri extructura.
Quinta eiusdem nata et 5. ta Babtizata est Maria Theresia Dni Lucae Petrosi eiusq Dnae Consortis Mariae Tereziae filia legitima. Euante Dno Ignatio Michaele de Renzenberg et eius Dna Maria Theresia Consorte nata Wrembsfeldt. 4. mens. 1725.*

Prevod:

Iz kraja, po starem imenovanju fužina, sedaj papirnica. 5. tega meseca je rojena in 5. krščena Marija Terezija, gospoda Luke Petroša in gospe žene Marije Terezije zakonita hči. Botra sta bila gospod Ignacij Mihael de Renzenberg in njegova gospa soproga Marija Terezija, rojena Wrembsfeldt.

žine Müllner, ki traja 20 let. Tega leta se je papirničarju (cartifaber) Andreju Müllnerju iz vasi Fužina rodila hči, ki je umrla čez pol leta. Naslednje leto se mu je rodil sin Andrej, kot rojstni kraj pa je vpisano oboje: Fužina in Papier-Mühle (Papirnica). Sin je umrl, star manj kot eno leto. Potem se je rodil leta 1757 papirničarju še en sin, leta 1760 pa še eden, ki pa je umrl zopet mlajši kot eno leto. Leta 1761 je papirničarju umrla še 15-letna hči.³⁵ Ta podatek nam pove, da papirničar ni več tako mlad in da je prišel v radeško papirnico šele okrog leta 1754, saj se mu 15-letna hči ni rodila v Radečah, oziroma v Papirnici.

Leta 1773 se rodi prvi sin novemu lastniku radeške papirnice Mihaelu Müllnerju, čez dve leti že naslednji.

Leta 1773 so tudi že oštevilčene hiše v vasi in papirnica ima številko Fužina 1.³⁶

Sedaj pa pogledimo, kako se radeški papirničarji pojavljajo v spisih in dopisih komercialnega konsesa za Kranjsko in deželnega glavarstva.

Radeškega papirničarja najdemo prvič omenjenega z imenom (Andrej Müllner), ko se prične leta 1762 in nadaljuje leta 1763 precej obširno dopisovanje zaradi pomanjkanja pisalnega papirja na Kranjskem. Zveemo tudi za proizvodnjo radeške in žužemberške papirnice, ki je znašala leta 1761 skupaj 500 rizmov, kar pa je premalo za potrebe Kranjske. V dopisu z dne 31. avgusta 1762 je omenjena količina izdelanega papirja v letu 1761 v radeški papirnici, ki je znašala 112 rizmov (papirničar je A. Müllner) ter v žužemberški papirnici 390 rizmov. Komerčni konses sprašuje radeškega papirničarja, če ni mogoče izdelati več kot 112 rizmov. Andrej Müllner odgovori 14. januarja 1763. leta, zakaj ne more izdelati več papirja. Izgovarja se na nestanoviten potok, ki ima pleti pogosto nizko vodo, pozimi pa zamrzuje ter na pomanjkanje cunj — surovine za izdelavo papirja. Poročilo o pomanjkanju pisalnega papirja na Kranjskem je potem komercialni konses poslal cesarici na Dunaj 23. februarja 1763 s prošnjo, da se prepove iz-

voz cunj iz dežele.³⁷ In res pride 31. maja z Dunaja dekret, da je iz notranje-avstrijskih dežel prepovedano izvažati cunje.³⁸ Vendar pa je bil to šele začetek »vojne za cunje«.³⁹ Papirnice so imele vsaka svojega nabiralca cunj, zato je prihajalo do pogostih sporov in pritožb. Komerčni konses je hotel temu narediti konec in je z odobritvijo cesarice ustanovil skladišče cunj, ki pa ni imelo nobene uspeha, tako da sta se kranjska papirničarja zopet pritoževala, da skladišče nima nobene zaloge cunj. Skladišče cunj je torej poslovalo le od leta 1768 do 1771, potem pa so si zopet najeli vsak svojega zbiralca cunj in spori so se nadaljevali. Omenili smo že pritožbo Mihe Müllnerja iz leta 1774. Šele cesarski odlok je leta 1785 naredil konec vsem tem sporom — določil je popolno svobodo nabiranja cunj.⁴⁰

Poglejmo še, kdaj se prvič omenja novi lastnik radeške papirnice Miha Müllner. Leta 1770 (17. maja) poroča komerčnemu konsesu, da bo radeška papirnica propadla, če ne bo zagotovljenih cunj za proizvodnjo papirja. Tega leta je prevzel papirnico, saj je Andrej Müllner še leta 1769 (9. decembra) pisal komerčnemu konsesu za povrnitev stroškov, ki so nastali zaradi poskusa prof. Gruberja v radeški papirnici, ko je poskušal izdelati moder holandski sladkorni papir.⁴¹

Leta 1768 je namreč stekla v avstrijskih deželah akcija za izdelavo modrega holandskega sladkornega papirja. Ta papir je potrebovala rafinerija sladkorja na Reki, ki so jo leta 1750 ustanovili Holandci. Na Kranjskem je opravljal poskuse za izdelavo tega papirja pater Gruber, ljubljanski jezuit, sicer pa profesor mehanike na jezuitskem kolegiju v Ljubljani.⁴² V sklopu teh poskusov je napisal tudi poročilo o stanju radeške in žužemberške papirnice ter napisal prvi »sanacijski program« za obe kranjski papirnici. Tako imamo ohranjen enkratni opis obeh papirnic in zaradi zanimivosti objavljamo poročilo o tedanjem stanju le za radeško papirnico. »Sanacijski program«, ki ima originalni naslov: *Izboljšave, ki jih je potrebno izvesti v papirnicah za izboljšavo stanja*, navajamo v celoti prevedenega iz nemščine, ravno tako poročilo o poskusih za izdelavo modrega holandskega sladkornega papirja in papirja izdelanega iz žagovine.⁴³ Kot zanimivost omenimo, da so vzorci papirja, izdelani v teh poskusih, shranjeni v Štajerskem deželni arhivu v Gradcu.⁴⁴

Gruberjevi poskusi so bili končani junija 1769. V času poskusov je bil papirničarski mojster v radeški papirnici Andrej Müllner, saj smo videli, da je še istega leta, ko so bili

končani poskusi, zahteval povračilo stroškov.

Korespondenca v zvezi s holandskim sladkornim papirjem se neha leta 1770, ko je prevzel izdelavo takšnega papirja za reško rafinerijo sladkorja papirničar v ajdovski papirnici Tomaž Kumar, ki je sam naredil uspešne poskuse, kako izdelati moder holandski papir.⁴⁵

Miho Müllnerja zasledimo pozneje še v letih 1774 in 1775, kot smo že omenili na začetku razprave, ko se je pritožil v zvezi z zbiranjem cunj, leta 1775 pa se mu je rodil sin. Od takrat dalje v rojstnih knjigah ne zasledimo več nobenega rojstva otroka, kateremu bi bil oče Miha Müllner.⁴⁶ Ker je leta 1774 ukinjena komerčna komisija, deželno glavarstvo pa ni več tako skrbelo za razvoj obrti in tovarn, v spisih ne zasledimo več radeškega papirničarja. Leta 1782 je bilo ukinjeno še deželno glavarstvo za Kranjsko, njegovi posli pa so bili preneseni na notranjeavstrijski gubernij v Gradcu. Za obdobje 1784 do 1791 bo potrebno iskati podatke o radeški papirnici v Štajerskem deželni arhivu v Gradcu.

Kaj se je zgodilo s papirničarsko družino Müllner, za zdaj še ne vemo, v rojstnih knjigah zasledimo leta 1779 papirničarja Jožefa Schweighofferja kot botra in v tej vlogi se pojavlja še večkrat vse do leta 1790.⁴⁷

Leta 1786 pa so se razmere v radeški papirnici zopet spremenile. Papirnico je kupila 21. januarja tega leta Marija Magdalena pl. Amigoni,⁴⁸ nekdanja lastnica gospostva Hotemež in lastnica gospostva Novi Dvor. V papirnici je nastopil vodstvo nov papirničar Anton Pluš, vse do leta 1790, ko je postal lastnik radeške papirnice.⁵⁰ To pa je že obdobje, ki ga ne obsega več naša raziskava.

Iz nemščine smo prevedli poročila patra Gruberja, saj so enkratni zapis o naših dveh papirnicah:

I. Sedanje stanje v Papirnici Radeče

Voda, ki poganja obrat, je vedno nevarna, zato je bil jez že večkrat odplavljen. Sedanji jez je precej močno zgrajen, kar pomeni, da bo nekaj časa vzdržal moč vode.

Poleg pogona se voda uporablja tudi za pranje papirne snovi in za mešanje; ta voda teče skozi zbiralnik, ki pa je zelo majhen in tudi ni opremljen s siti. Obrat mora večkrat stati, da papirna snov ni umazana od ilovice, ker je voda umazana.

Za prebiranje cunj je dobro poskrbljeno. Ne odstranijo pa sponk, kar povzroči neena-

komenen razkroj in neenakomerno obdelavo s kladivi za papir.

Prostor za razkroj cunj je pri kladivih za papir in je zelo majhen, zato se lahko naenkrat razkroja le od 3 do največ 4 1/2 centov cunj. Čas razkroja dobro kontrolirajo.

Rezalca cunj nimajo, cunje sekajo z žlebastim sekalom na tnalu. Ta način je neprikladen, saj se veliko delčkov lesa primeša cunjam.

Papirnica ima 7 kadunj. Kladiva za papir so vsa enake teže in oblike. Štiri kadunje s pripadajočimi kladivi za papir so v uporabi nem stanju. Papirna snov, zajeta v teh kadunjah, se v odvisnosti od tega, kdaj ločimo kladiva, dodela v polsnov ali pa v popolnoma izdelano snov. Če so vse kadunje napolnjene s snovjo, potem lahko v enem dnevu — če gre vse v redu — izdelajo 9 rizmov papirja, če se sešteje čas izdelave. Papirnica mora velikokrat stati, deloma zaradi težav, deloma zaradi umazane vode, kar znaša do treh mesecev na leto.

Iztok vode iz kadunj je opremljen s sitom, ki pa ne preprečuje, da bi fino izdelana snov ne šla skozi, posebno pri odtoku, ko pripravljajo popolnoma izdelano snov.

Med železnimi ploščami in lesom v kadunjah ostane nekaj prostora, tako da se veliko papirne snovi zadržuje vmes in ta papirna snov ni tako dobro obdelana kot ostala snov.

Papirna snov naglo dobi primerno belino, če jo obdelujemo z apnom, ki pa ga je potrebno temeljito izprati, pri tem pa se izgubi veliko papirne snovi. Poleg tega ne moremo preprečiti, da ne bi pri tem ostalo tudi nekaj peska. Apno je škodljivo tudi za klejivo.

Izgotovljeno papirno snov imajo spravljeno na takšnem mestu, kjer lahko padejo vanjo vse nečistoče.

Priprava, ki služi za mešanje in penjenje snovi, sestoji iz preluknjane deske, ki se v kadi giblje sem in tja. Ta priprava zelo slabo peni papirno snov, ker se giblje prepočasno in poleg tega še ne zajame vse snovi. Kadi ni mogoče zapreti, tako da ni možno izključiti onesnaževanja.

Delovna kad je v prostoru, ki je samo pokrit in je zato zelo odprt. Takrat, ko je vetrovno, pride v kad prav gotovo prah in razni kosmi.

Stiskalnica je dobra, vendar ni opremljena z vretenom z navojem, skozi katerega gre velik vzvod, s katerim se stiskalnica privija, zato stiskanje ni tako močno, kot bi lahko bilo.

Klobučevina je zelo groba in v glavnem obrabljena, saj se že kažejo niti.

Modeli so na voljo v zadostni količini, vendar so v glavnem slabo obdelani, vmesni prostor med žicami je pri večini večji kot debelina žice, žica v enem modelu ni ravna, okvir, ki ga povezuje na model, je prenizek in premalo zaokrožen. Leseni del ni premazan s firnežem, da bi raje odtekala voda.

Kotliček za klejenje je dober. Kleji se v prostoru, kjer se klej pripravlja, tako da je ta prostor veliko premajhen. Dim od kuhanja kleja, ki zapolnjuje prostor, je za klejivca zelo škodljiv. Prostor za klejenje ni zidan v obok. Klejenje je slabo, zato prepustša črnilo.

Sušilnica je zadosti velika za količino papirja, ki se je doslej izdelovala, saj naenkrat sprejme 45 rizmov. Sušilnica je zelo stara in razpadajoča.

Papir se gladi le s stiskalnico.

II. Izboljšave, ki jih je potrebno izvesti v papirnicah za njeno boljše stanje

Za obe vodi (v Radečah Sopota, v Žužemberku Krka — op. prev.) je potreben velik zbiralnik, ki bi držal 3 do 4 tisoč veder, ker ni v bližini nobenega izvira vode, ki bi preskrboval papirnico s čisto vodo. Če zbiralnik ni dovolj velik in je voda umazana, se mulj ne odlaga dovolj. Voda teče skozi košaro v zbiralnik, tako da ne more prinesiti s sabo v zbiralnik vejevja in druge večje nesnage. Zbiralnik mora biti dobro pokrit. Iz zbiralnika vodi jašek v manjši zbiralnik ali kad. Voda teče skozi žično mrežo, iz kadi pa skozi sito iz sukna v delovno sobo.

Prostor za razkroj cunj se mora pozidati z obokom in zagotoviti zadovoljivo zamenjavo zraka. V Radečah je potrebno prostor za razkroj cunj na novo zgraditi, ker je veliko premajhen.

Rezalec cunj je nujno potreben v obeh papirnicah (Radečah in Žužemberku — op. prev.), ker je sedanji način dela zelo počasen in za izdelavo fine papirne snovi škodljiv. V obeh papirnicah se lahko postavi rezalca, saj je na voljo dovolj vodne moči, da lahko poganja ta stroj poleg ostalih. Prostor za rezalce je potrebno v obeh papirnicah na novo zgraditi, saj so sedanje zgradbe premajhne.

Kladiva za papir je treba opustiti, ker je delo neravnomerno in traja predolgo. Namesto kladiv je potrebno zgraditi vodno kolo, ki bi poganjalo dva holandca; enega iz trdega lesa z železnimi rezili za pripravo papirne snovi in drugega samo iz lesa za pen-

jenje snovi. Kolikor bi želeli izdelovati večjo količino papirja, potem sta potrebna dva holandca za izdelavo papirne snovi, ki ju lahko poganja tudi to novo vodno kolo. Če se bodo odstranila kladiva za papir, bo v obeh papirnicah pripravljen prostor za to napravo, sicer pa bo potrebno zgraditi nov prostor. Prostor za kladiva za papir, kot za holandce, mora biti zidan z obokom, za večjo varnost pred onesnaženjem fine papirne snovi.

Prostor za odcejanje in skladiščenje popolnoma izgotovljene papirne snovi in polsnovi mora biti na novo narejen in pozidan z obokom, saj je sedanje skladiščenje v obeh papirnicah izredno slabo, prostora za odcejanje pa sploh ni.

Delovna kad mora biti v obeh papirnicah bolje zavarovana pred padcem vanjo. Dimnik mora biti na novo nameščen pred kurisce, ki gre v kad, da pepel in dim ne uničujeta papirne snovi.

Stiskalnici se lahko obdržita. Stiskalnico v Radečah je potrebno opremiti še z navojnim vretenom.

Kotliček za kuhanje kleja je v obeh papirnicah še uporaben, opremiti pa se mora z železno košaro, s katero se usnje spusti in dvigne iz kotlička. Poleg kotliča za kuhanje kleja je v obeh papirnicah potreben še eden za klejenje, ker je sedanji način dela v lese- ni kadi zelo neprikladen, saj se v takšni kadi klej ne more segreti na potrebno tempera- turo, od katere je zelo odvisno klejenje. Za klejenje mora biti poseben prostor, pozidan z obokom in ga je treba v obeh papirnicah na novo zgraditi. V obeh papirnicah je se- danji prostor premajhen in podvržen one- snaženju.

Prostor za sušenje mora biti v Radečah iz- boljšan in znatno povečan.

Gladilno kladivo je v dobri papirnici nuj- no potrebno, zato je ga je potrebno posta- viti. Za postavitev ne potrebuje veliko pro- stora. Sicer se na Holandskem in v Angliji uporabljajo železni ali medeninasti valji, ki bolje opravijo glajenje, vendar so zelo dragi, saj jih ni možno kupiti izpod 500 do 600 goldinarjev, za celoto skupaj s pogonom.

Kolikor se papirnica uredi za izdelavo modrega papirja, je potrebno postaviti še kotliček za pripravo barve takšne velikosti, kot je za pripravo kleja. Kotliček se lahko namesti v prostor, kjer se pripravlja klej.

Modele in klobučevino je potrebno v obeh papirnicah zamenjati, saj so sedanji zelo obrabljeni.

Stroškov, ki bi nastali, ne morem točno določiti, ker ne vem, če je potrebne materiale

lahko dobiti ali ne, ali jih je potrebno pri- peljati od daleč ali ne. V teh primerih bi se račun znatno spremenil. Preračunal sem pri- padajoče postavke iz poročila:

Seznam stroškov:

Da je vodni zbiralnik obstojen, je dobro, da je postavljen na trdna tla. Potem ko je iz- kopan, je potrebno obložiti dno in stene z deskami debeline 8 col. Potem se zazida skri- lavec ali peščenjak. Stene se naredijo debe- line 1 čevljev in so nagnjene, dno pa debe- line 1/2 čevlja. Zidove je potrebno obdelati s posebnim kitom, ki je pripravljen na poseben način.

To delo velja	400 goldinarjev
Majhni vodni zbiralnik, iz- delan iz lesa	40 goldinarjev
Holandec, vodno kolo, stoječe kolo in valj z rezili iz železa s kadjo iz hrastovine	1100 goldinarjev
Valj za penjenje s kadjo iz hrastovine	100 goldinarjev
Rezalec cunj z vodnim kole- som in drugim orodjem iz železa.	200 goldinarjev
Zidarska dela: zidanje v obok in gradnja novih prostorov	2000 goldinarjev
Tesarska dela za prostor za sušenje, če bo na novo nare- jen	600 goldinarjev
Bakren kotliček za klejenje	80 goldinarjev
Kotliček za barve	80 goldinarjev
Gladilno kladivo z vodnim kolesom	150 goldinarjev
Prostor za odcejanje in skla- diščne posode za popolno iz- delano snov in polsnov (te- sarska dela)	70 goldinarjev
Klobučevino in modeli, ki jih je potrebno imeti za izdelavo finega papirja	150 goldinarjev
skupaj	4970 goldinarjev

Odposlano: 30. decembra 1768

III. Poročilo o poskusih z modrim sladkornim papirjem in papirjem iz žagovine

Potem ko me je preslavni komerčni kon- ses najel, da naredim poskus z modrim sla- dkornim papirjem in poskusim narediti pa- pir iz žagovine po poslanem vzorcu gospoda Schäfferja, dajem o tem naslednje poročilo:

V obeh papirnicah, tako v Radečah kot v Žužemberku, nisem našel narejene papirne snovi za ovojni papir, s katero bi lahko opravil poskus in primoran sem bil za po-

skus uporabiti papirno snov za pivnik. Moder papir bi bil lepši po barvi, če bi uporabil ustrezno papirno snov. Toda obstaja možnost, da se izdelava papirja tudi iz te papirne snovi, samo pripadajoča trdnost in čvrstost je manjša, saj se papirna snov za pivnik nikoli ne drži tako skupaj kot tista, ki se uporablja za ovojni papir. V obeh papirnicah sem naredil več poskusov in ugotovil naslednje:

1) Papirne snovi ne smemo prej mešati z vodo, dokler ne pride iz odcejanja ali iz skladiščne kadi v barvo popolnoma zgoščena in mora ostati v barvi 24 ur, potem jo je potrebno pomešati s primerno količino vode, potem pa lahko zajemamo papir.

2) Nikoli se ne sme vzeti samo moder barvni les, ampak je potrebno zmešati enake dele modrega in rdečega barvnega lesa in tako dobimo vijoličasto barvo holandskega sladkornega papirja.

3) Za 1 rizem temnega sladkornega papirja je potrebno 2 funta barvnega lesa in 2 Lotha galuna in če se proizvaja na veliko, potem so stroški 17 krajcarjev, če pa izdelujemo papir svetlejše barve, potrebujemo samo 1 1/2 funta barvnega lesa.

Nadaljnjih poskusov mi okoliščine niso dopuščale, morda bi naletel na različne prednosti, s pomočjo katerih bi papir lahko kazal lepše barve in bi ga lahko hitreje izdelali.

Za izdelavo papirja iz žagovine sem vzel žagovino iz smrekovine, zato ker sem jo lahko našel blizu (takšna žagovina je bila tudi v obeh vzorcih, ki so mi bili poslani), in zato, ker imajo vlakna iz te žagovine veliko podobnost s papirno snovjo iz cunj. Žagovino sem pustil 48 ur obdelovati s kladivi za papir, torej tako dolgo, dokler nisem opazil, da je postala finejša kot snov danega vzorca, ki je vseboval še precej velike iveri. Papirna snov se je zajemala kot katerakoli druga. Papir se je tudi dobro ločil od klobučevine. Ko pa se je papir malo posušil, se je list prelomil pri vsakem zgibu, kot je videti iz priloženega vzorca. Prišel sem na misel, da je mogoče pri danem vzorcu dodane nekaj papirne snovi iz cunj. Potem sem papirni snovi iz žagovine za izdelavo 2 1/2 rizma papirja dodal le dve pesti same papirne snovi iz cunj in jo pustil dobro premešati. Listi se držijo bolj skupaj in se lahko pregibajo, kolikor hočemo. Če pa za primer dodamo četrtino papirne snovi iz cunj, potem med danim vzorcem in poskusnim vzorcem ni nobene razlike.

Papir iz tega poskusa nima nobenih prednosti.

Papirno snov za lepenko se v slabo urejeni papirnici obdeluje največ 12 ur, žagovina pa je bila dovolj obdelana šele po 48 urah. Za takšne poskuse bi potreboval veliko papirnico, ki ima dovolj praznih kadunjev za obdelavo papirne snovi s kladivi za papir. Kolikor bi se hoteli ukvarjati s takšnim papirjem, je potrebno upoštevati, da je trajala obdelava dolgo časa predvsem zaradi izrabljenega orodja. Poleg tega v deželi uporabljajo žagovino v velikih količinah za različne nujne potrebe, tako da bi bile iste okoliščine kot pri grobi papirni snovi, ki se uporablja za izdelavo lepenke (pri nabavi surovin — op. prev.).

Če se ti poskusi niso posrečili po želji, prosim, da to pripišete okoliščinam in mojemu premajhnemu vpogledu v zadevo. V službi preslavnega komerčnega konsesa.

Ljubljana, 3. julij 1769

Gabriel Grueber, S. J.
prof. mehanike

OPOMBE

1. Franz Krawany: Geschichte der Papierindustrie der ehemaligen österreichisch — ungarischen Monarchie, Wien 1923.

2. Viktor Thiel: Geschichtliche Nachrichten über die Papiererzeugung in Krain, Görz und Fiume, Zentralblatt für die Papierindustrie, Wien 1931.

3. Glej opombo 2.

4. Jože Šorn: Še o mlinih za papir na Slovenskem, Zgodovinski časopis XII-XIII (1958—1959).

5. Ivan Slokar: Nekaj dodatkov k zgodovini mlinov za papir na Slovenskem, Zgodovinski časopis, X—XI (1956—1957).

6. Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZALj), Cod. XIII, 163, knjiga izdatkov 1746, fol. 77.

7. Glej opombo 5.

8. Stanko Majes: Od papirnega mlina do moderne papirnice v Radečah, Papir, št. 3, 1975.

9. Glej opombo 5.

10. Glej opombo 5.

11. Arhiv SR Slovenije (AS), Gr. A IV (Boštanj), knjiga 1 Blagay referata I, fol. 210; glej opombo 5.

12. Glej opombo 8.

13. Arhiv nadžupnije v Laškem, Rojstna knjiga, Laško (Sv. Martin) 1736—1756 (zahvaljujem se župniku, da mi je omogočil pregledati rojstno knjigo).

14. Glej opombo 8.

15. Glej opombo 1.

16. Alfons Müllner: Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien, Wien und Leipzig 1909.

17. AS, Rudarska knjiga za Kranjsko, knjiga 1; glej opombo 16.
18. Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain, Laibach — Nürnberg 1689.
19. Glej opombo 16.
20. Glej opombo 16.
21. Glej opombo 8.
22. Glej opombo 2.
23. Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937.
24. Prepis je v knjižnici Zavoda za spomeniško varstvo SR Slovenije. Zahvaljujem se dr. Milošu Rybažu za pomoč pri iskanju te kronike.
25. AS, Rojstna knjiga Radeče 1726—1748.
26. Zaradi več takšnih najdb slovenskega imena dosledno uporabljam ta izraz v sestavku. Izraz papirni mlin je direktni prevod iz nemščine (Papiermühle) in je neprimeren.
27. Glej opombo 25.
28. Jože Šorn: Starejši mlini za papir na Slovenskem, Zgodovinski časopis, VIII (1954); dr. Šorn je prepisal iz urbarja ime papirničarja Stiuén.
29. AS, Rojstna knjiga Radeče 1700—1725.
30. Glej opombo 29.
31. AS, RDA, fasc. 168; glej opombo 28.
32. Glej opombo 28.
33. AS, Bekanntnus Tabelle (BT), fasc. 168.
34. AS, Rojstna knjiga Radeče 1749—1784.
35. AS, Mrliška knjiga Radeče 1749—1784.
36. Glej opombo 25.
37. AS, Komerčna komisija (Kom. kom.), Lit P, No 2, vol. 1.
38. AS, Deželno glavarstvo za Kranjsko, škatla 56 (Publico Politico, Lit P, No 2, vol. 1).
39. Problem zbiranja cunj zahteva posebno raziskavo, saj je bil to največji problem vseh papirničarjev, tudi kranjskih. Ohranjenega je tudi precej gradiva o tej temi.
40. Glej opombo 5.
41. Glej opombo 37.
42. Glej opombo 28.
43. Glej opombo 37.
44. Viktor Thiel: Steirische Land-und Forstwirtschaft im 18. Jahrhundert, Graz 1923.
45. Glej opombo 28.
46. Glej opombo 34.
47. Glej opombo 34; AS, Rojstna knjiga Radeče 1784—1794.
48. Glej opombo 8.
49. AS, Rojstna knjiga Radeče 1784—1794.
50. Glej opombo 8.

FRANJO STERLE, USTANOVITELJ UMETNIŠKE ŠOLE »PROBUDA« IN VLOGA ŠOLE V TEDANJEM LIKOVNEM ŽIVLJENJU

FRANCE GOLOB

Slovenski likovni umetniki so se do ustanovitve Akademije upodablajočih umetnosti v Ljubljani (27. X. 1945)¹ šolali v tujini (Dunaj, München, Praga, Pariz, Petrograd, Gradec ter zasebne šole), na Akademiji za umetnost in obrt v Zagrebu (ustanovljena leta 1921)² in na Likovni akademiji v Beogradu (ustanovljena leta 1937).³

Pred ustanovitvijo Akademije upodablajočih umetnosti je bila v Ljubljani na Srednji tehnični šoli samo moška obrtna šola s kiparskim in rezbarskim oddelkom (ustanovljena leta 1920).⁴ Ta šola je nastala iz Strokovne šole za lesno industrijo (ustanovljena leta 1888),⁵ ki se je leta 1900 preimenovala v Cesarsko kraljevo umetno obrtno šolo.⁶ Mnogi slovenski umetniki so ravno na teh šolah dobili svojo prvo likovno izobrazbo. Poleg teh šol pa je v Ljubljani brez večjega uspeha od leta 1907 do I. svetovne vojne delovala zasebna slikarska šola.⁷ Ustanovila sta jo Rihard Jakopič in Matej Sternen. Slednji je

naslednje leto opustil pouk, tako da je Jakopič sam vodil šolo do njenega konca.

Ob ustanovitvi kraljevine SHS so si slovenski likovni umetniki, kot navaja dr. Stane Mikuž v monografiji o Ivanu Napotniku, »prav na tistem želeli seveda tudi najvišji umetniški zavod — Akademijo za upodabljačo umetnost«. Prvi korak k temu je naredilo v Ljubljani 9. IV. 1921. leta⁸ društvo jugoslovanskih umetnikov, industrijcev in trgovcev, društvo »Probuda«⁹ z namenom, da se oživi slovenska moderna umetna obrt na podlagi tradicije. V svojem programu je imelo društvo tudi načrtno zbiranje narodopisnega gradiva. Idejni vodja društva »Probude« je bil profesor risanja na Tehnični srednji šoli v Ljubljani in vnet zbiratelj slovenskega narodopisnega gradiva, Oton Grebenc.¹⁰ Sočasno je ustanovil šolski odsek »Probude«, pod vodstvom ustanovitelja akademskega slikarja portretista Franja A. Sterleta (rojen 7. 5. 1889 Dolenja vas pri

Cerknici, umrl 28. 4. 1930 London), umetniško šolo »Probuda«¹¹ z namenom, da bi se razvila v umetno-obrtno šolo, ki bi ob svojem delu uporabljala društvene umetnostno-obrtno etnografske zbirke. Šola bi se kasneje izpopolnila v visoko šolo za umetnost in industrijo. Društvo »Probuda« je imelo tudi svoja Pravila,¹² ki jih je potrdilo dne 10. III. 1921 Policijsko ravnateljstvo v Ljubljani. Pravila so imela dvanajst glavnih členov z dvaindvajsetimi odstavki. Tako je bilo v prvem členu ime in sedež društva, ki se je glasilo: »Probuda«, društvo jugoslovanskih umetnikov, industrijcev in trgovcev v Ljubljani. Drugi člen pa je obsegal namen in cilj društva, po odstavkih:

a) Razširjanje smisla in ljubezni do domače umetnosti in pospeševanje umetne in stavbne obrti po možnosti na podlagi domačih umetniških motivov ter predvsem osamosvojitve od zadevne tuje industrije.

b) Pospeševanje umetnosti in ustvaritev ugodnejših življenjskih razmer jugoslovanskih umetnikov.

c) Dati absolventom in absolventinjam obrtnih učilišč, kolikor pridejo v tem oziru v poštev, kakor tudi sploh umetno-obrtniškim delavcem popolnejšo izobrazbo in umetno-obrtniško direktivo o njihovih strokah.

d) Po možnosti preskrba v teh strokah uporabnih invalidov.

e) Zbiranje etnografskega blaga potom posebne društvene sekcije za varstvo domačije in ljudsko-umetniških motivov na obrtnih in stavbnih predmetih v uporabo v umetnosti, v obrti in v stavbarstvu.

Med drugimi členi so tudi: osnutek za društveni znak in člen o razpustu društva, v katerem se pripominja, da pripada društveno premoženje »Narodni galeriji«. Društvo »Probuda« in njegova zasebna Umetniška šola sta imela svoj dom v prostorih Srednje tehnične šole v Ljubljani, pod pokroviteljstvom njenega mecena in ustanovnega člana ravnatelja Ivana Šubica, bratranca naših slikarjev Janeza in Jurija Šubica. Takoj po ustanovitvi društva »Probuda« je pričela njena Umetniška šola »Probuda« z delom. Ker šola ni bila državna, so morali njeni slušatelji plačevati šolnino.¹³ Svoje vesti je objavljala v šolskem glasilu Tehnične srednje šole v Ljubljani »Izvestja« ali v dnevnem časopisu »Jutro« in v reviji »Domači prijatelj«.

V zapuščini akademskega slikarja Franja Sterleta je ohranjen list z imeni in poklici prvih učencev iz leta 1921.¹⁴ Teh je bilo petinpetdeset (55). Med njimi je bilo 8 učiteljic,

10 učencev srednjih šol, od tega štirje dijaki Moške obrtne šole na Tehnični srednji šoli. Elko Justin, Josip Srebrnič, Miha Maleš in Dragotin Oražem; med drugimi je bil tudi arhitekt Rudolf Treo in študent arhitekture Emil Navinšek; ostali so bili drugih poklicev, med njimi pravniki, uradniki kot tudi uradnik Jugoslovanskih državnih železnic kasnejši slikar, poet slovenske krajine, Franče Pavlovec.

Umetniška šola »Probuda« je že po dveh mesecih marljivega dela priredila 3. julija svojo prvo razstavo v risalnici Tehniške srednje šole. O razstavi poroča dnevni časopis »Jutro« med drugim naslednje:¹⁵ »K otvoritvi razstave slikarske šole »Probude« se je zbralo včeraj mnogo prijateljev umetnosti, med zastopniki vlade in raznih poverjeništev je bil tudi predsednik dr. Baltič«. Nato nadaljuje: »Probuda« pa je storila tudi korak naprej in je odprla svojo slikarsko šolo, ki naj bi bila dostopna vsem, ki se žele spopolniti v tej stroki. Iz nje pa naj izhajajo tudi oni nadarjeni talenti, ki preidejo pozneje na umetniško akademijo. Ob enem pa služi šola vzgoji za umetno obrt. Ta začetek lahko vodi do tega, da se razvije počasi tudi v Ljubljani umetniška akademija. Šola je trajala en četrt leta. Uspeh je bil za ta čas nenavadno lep. Poučevali so gg. prof. Šantel, Sever, Sterle in Gaspari.«... nadalje... »Prevladuje portret, med temi se nam je zdelo ime Komac opombe vredno: sicer pa je ta zbirka (razstava!) bogata in je napolnila celo steno. Na mizah smo videli predvsem narodne vezenine, ornamentiko, poskuse v lastni kompoziciji, pisanice, akvarele s pokrajinskimi motivi. Grafika ima nekaj zanimivih izdelkov. Gasparijeva šola se kaže posebno v lepih kompozicijah in narodnih motivov.«

Veliko zavzetost šole nam potrjujeta dva dokumenta za šolsko leto 1922. Posebno zanimiv je prvi, ki nas seznaja s člani kuratorija in predavatelji.¹⁶ In sicer: »Sporočilo v katerem sporoča šolsko vodstvo, da si šteje v čast izročiti dekrete gg. profesorjem umetniške šole za mesto v kuratorij. Voditelj šole akad. slikar Sterle, Ljubljana 24. februarja leta 1922.«

Nato so navedena imena:

univ. prof. arh. Plečnik Josip, mesto v kuratorij,
akad. kip. Repić Alojzij, mesto v kuratorij,
univ. prof. Stern Matija, mesto v kuratorij,

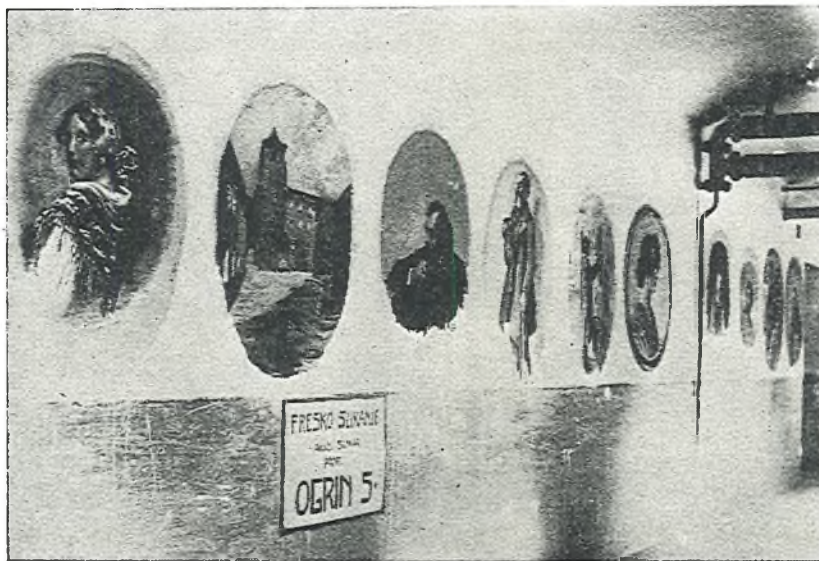
prof. akad. medaljer Sever Anton, konstruktivna perspektiva,
 prof. Cigoj Ernest, narodna ornamentika,
 prof. arh. ing. Kregar Rado, arhitekonsko oblikoslovje,
 prof. umet. slikar, Šantel Saša, grafika, teoretično in praktično,
 prof. Logarič Pavle, splošna zgodovina in umetnost,
 prof. umet. slikar Gaspari Maksim, figuralna kompozicija,
 prof. akad. kipar, Berneker Fran, kiparstvo,
 prof. Volavšek Davorin, zgodovina domače umetnosti,
 prof. Vesel Franc, uvod v fotografijo.

Druga okrožnica je iz konca šolskega leta, dne 20. VI. 1922.¹⁷ V njej sporoča šolsko vodstvo svojim profesorjem, da se zaključi 24. junija pouk za letošnje leto 1922. Prihodnje šolsko leto se prične meseca oktobra. Učiteljskemu zboru naroči, naj učenci za razstavo namenjena dela oddajo najkasneje do 20. septembra. Na razstavi, ki bo meseca oktobra, mora biti prisoten ves učiteljski zbor. Okrožnico so podpisali vsi predavatelji.

Obvestilo za vpis v novo šolsko leto 1922 do 1923 je bilo v časopisu »Jutro«.¹⁸ V njem šolsko vodstvo obvešča, da je vpisovanje za vse oddelke (slikarska in kiparska šola, grafika, tipografija, fotografija, narodna ornamentika in slikanje na fresko) od 15. do 16. X. pri voditelju šole, akademskem slikarju Franju Sterletu na Tehnični srednji šoli. Ob tem obvestilu je tudi opozorilo na šolsko razstavo. Istega leta je Franjo Sterle organi-

ziral enomesečni tečaj fresko slikarstva.¹⁹ Tečaj je bil meseca decembra v kletnem hodniku Tehnične srednje šole. Vodil ga je akad. slikar Simon Ogrin. Tečaja so se udeležili naslednji slikarji in amaterji: Maksim Gaspari, G. R. Gašperin, Franjo Kopač, J. Kübert, Rudolf Marčič, Gašper Porenta, Mara dr. Sajovičeva, Franc Škodlar (Čoro), Franjo Sterle in Saša Šantel. Danes so freske prebeljene. Ohranjen pa je fotografski posnetek z dne 30. X. 1923. leta.²⁰ Na njem je razvidno, da je v hodniku na steno naslikanih v obliki elipse (v. 100 cm) 13 portretov in ena veduta. Pod upodobitvami je na levi strani v pravokotniku napis: »Fresko slikanje akad. slikar prof. Ogrin S.« Posnetek je fotografiran v perspektivi tako, da so upodobitve od sredine na desno stran nezaznavne. Na fotografiji si sledijo od leve proti desni naslednje upodobitve: Doprsna upodobitev mladega dekleta v narodni noši in monogram M. G. (Maksim Gaspari). Veduta, doprsna upodobitev moža z brado in monogram G. P. (Gašper Porenta). Stoječi moški z dvojno brado, klobukom v desnici in polico v levici ter monogram z letnico S. Š. 1922 (Saša Šantel). Slikar pri slikanju, doprsni portret ženske v profilu in monogram S. ? (Franjo A. Sterle ?). Ostale upodobitve so zaradi že popreje omenjenega fotografskega posnetka nezaznavne.

Umetniška šola je svoje šolsko leto 1922 do 1923 zaključila z razstavo. O njej sporoča »Jutro«²¹ v »Kulturnem pregledu« med drugim naslednje »Razstava ima troje oddelkov. V prvem vidimo glave in akte, katerih risanje je vodil g. akad. slikar Sterle. Njegov način poučevanja se zrcalja iz del učencev,

Posnetek fresk z enomesečnega fresko tečaja, ki ga je vodil akad. slikar Simon Ogrin. Danes se freske nahajajo pod beležem v kletnih prostorih Tehnične srednje šole v Ljubljani

Posnetek zaključne razstave »Umetniške šole Probuda«, leta 1922–23, oddelek Franca A. Sterleta

pravilna risba na podlagi anatomskega študija». Nadalje sledi: »V drugem oddelku razstave nahajamo narodno ornamentiko, dekorativno pisavo in umetniško opremo knjig. Gojenci v tej skupini so delali pod večjim vodstvom naših slikarjev g. g. prof. Šantla in M. Gasparija. Tretji oddelek (v suterenu) obsega freske ali slikarije na presno.« O razstavi je ohranjenih še več dokumentov, in sicer trije fotografski posnetki razstave v učilnicah Tehnične srednje šole, fotografski posnetek tečaja stenskega slikarstva in nekaj originalnih risb učencev.²² Prva fotografija prikazuje razred, v katerem so razstavljene risbe in slike učencev »Probude«. Dela so razstavljena na šolski tabli, desno ob njej na panoju in na desni steni. Pod risbami na desni strani so klopi, na katerih so tudi risbe. Vodja šole akad. slikar Franjo Sterle sedi na stolu na desni strani ob vhodu. Slike, ki visijo na šolski tabli, so uokvirjene. Nad njimi je napis »Risanje in slikanje portreta in akta, draperije in kompozicije. Voditelj šole akad. slikar F. Sterle.« Pod risbami je napis: »Slike naprodaj«. Druga fotografija prikazuje učilnico, v kateri so po sredini in ob oknih razvrščene klopi, na katerih so razstavljeni izdelki učencev. Predavatelj Saša Šantel stoji z vodjo šole Franjem Sterletom v kotu med oknom in šolsko tablo. Na njej so narisani ornamenti, levo in

desno, v sredini pa je upodobljena pokrajina v ornamentalnem okviru. Zgoraj nad šolsko tablo je napis: »Tečaj za dekorativno pisavo in umetniško opremo knjig. Slikar prof. Š. Šantel.« Na tretji fotografiji vidimo samo del šolske učilnice, v kateri je razstava. Slike in risbe so razstavljene na šolski tabli in na obeh mizah pred njo. Na desni strani ob tabli so vrata. Na podbojih vrat sta obešeni dve sliki. Na vrhnji prekladi je napis: »Narodna ornamentika, prof. akad. slikar M. Gaspari.« Na desni strani učilnice pred vrati sedi na klopi Maksim Gaspari, ob njem stoji s klobukom v roki njegov notranjski rojak ravnatelj šole »Probuda« akad. slikar Fran Sterle.

Iz tega obdobja je ohranjenih 16 risb, risanih s svinčnikom ali ogljem na risalni list, učencev umetniške šole »Probuda«. Med njimi je 12 signiranih.²³ Risbe so:

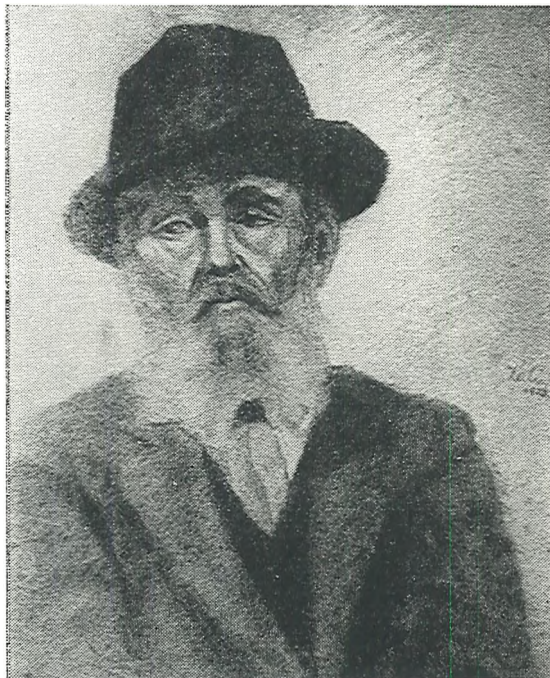
1. Dekle z ruto, sig. d. sp. in dat. 1. sp., Probuda 1923, Helena Marolt, 20. XII.
2. Študija moške figure sig. d. sp., Helena Marolt.
3. Glava starca z brado in klobukom na glavi, sig. in dat. d. ob strani, Kalin 1923, (akademik, akademski kipar, Boris Kalin.).
4. Glava moža z brki, sig. d. sp., Klančnik Ferdinand.

5. Dekle z ruto, sig. d. zg., dat. 1. sp., Probuda, 1923, Stok.
6. Mož s klobukom, sig. d. sp., Kobilica.
7. Glava žene, sig. d. sp., Kavčič.
8. Študija moške glave, sig. d. sp., J(akob) Golob.
9. Študija moške glave, sig. d. sp., Očakar.
10. Študija moške glave, sig. d. sp., Perdan.
11. Glava dečka, sig. d. sp., RM. 22.
12. Glava starke (profil), sig. 1. zg., (podpis nečitljiv).
13. Starka z ruto na glavi, sig. in dat. ni.
14. Glava starca z brado, sig. in dat. ni.
15. Študija moške glave, sig. in dat. ni.
16. Študija ženske glave, sig. in dat. ni.

Risbe so risane študijsko po modelu. Nekaj upodobitev se odlikuje po kvaliteti in kaže na likovno nadarjene izvajalce.

Po tej razstavi je vodstvo Umetniške šole »Probuda« obvestilo v časopisu »Jutro« dne 3. IX. 1923. leta vse kandidate za vpis v njeno četrto šolsko leto.²⁴ Seznanja jih, da bo v novem šolskem letu razširilo predmetnik za štiri nove predmete: malo plastiko, medaljerstvo, fotografijo in opisno geometrijo. Prikazan je tudi predmetnik:

- a) Risanje in slikanje portreta in akta, draperije in kompozicije. Trikrat na teden, vsakokrat po dve uri popoldne ali zvečer (poučuje akad. slikar Fr. Sterle).

Risba slušatelja »Umetniške šole Probuda«, oddelek Franja A. Sterleta: Portret starca, sign. in datum desno ob robu v sredini: Kalin (Boris) 1923 (kasneje akad. kipar, profesor in redni član SAZU)

- b) Mala plastika in medaljerstvo (izdelovanje majhnih kipov in medalij iz plastelina, ulivanje v mavcu in bronu, cizeliranje). Poučuje prof. in akad. medaljer Anton Sever. Število tedenskih ur po dogovoru.
- c) Grafika: ilustracija, plakat, ex libris, pozneje lesorez in bakropis. Samo za nadarjene učence. Vsako sredo od 16. do 18. ure (prof. S. Šantel).
- d) Fotografiranje. Predavanje in praktično delo v laboratoriju, ekskurzije zaradi vaj, tri ure na teden (poučuje g. Fran Vesel, predsednik kluba mladih fotografov).
- e) Konstruktivna perspektiva, 2 uri na teden (poučuje prof. A. Sever).
- f) Anatomija, 2 uri na teden (akad. slikar Mirko Šubic).
- g) Arhitektonsko oblikoslovje s posebnim ozirom na potrebe umetnikov in kandidatov za državni izpit, 2 uri na teden. (Predavatelj ni omenjen!)
- h) Narodna ornamentika in kompozicija v narodnem duhu, 2 uri na teden (poučuje akad. slikar M. Gaspari).
- i) Opisna geometrija za slikarje in učitelje, ki se pripravljajo na srednješolski risarski izpit, oziroma za meščanskošolski izpit ter za gimnazijske dijake, ki nameravajo nadaljevati svoje študije na tehniki, 4 ure na teden (poučuje prof. R. Tejkal).
- j) Zgodovina umetnosti in razvoj slovenske ljudske umetnosti, 1 uro na teden (prof. D. Volavšek).

Ob tako bogatem predmetniku, (ki se ni razlikoval pri glavnih predmetih od predmetnika na novo ustanovljene akademije upodablajočih umetnosti v Ljubljani, dne 27. X. 1945,²⁵ je vodstvo Umetniške šole »Probuda« čutilo potrebo po spremembi oziroma dopolnitvi svojega Pravilnika, sprejete 10. III. 1921. leta. Nova, tiskana Pravila društva »Probuda«, potrjena od Pokrajinske uprave za Slovenijo z odlokom št. 37662 od 20. XII. 1923, so obsežnejša in imajo 32 glavnih členov.²⁶ Pomembne spremembe v primerjavi s Pravili iz leta 1921 so naslednje:

1. Pri drugem glavnem členu izpadejo odstavki c, d, e. Pridruži se nov odstavek c, ki se glasi: Ustanovitev in vzdrževanje umetniških, umetno-obrtnih in stavbarskih šol oziroma tečajev v Ljubljani in po potrebi tudi v drugih krajih Slovenije.
2. Razširi se organizacija društva tako, da se v vseh upravnih, oziroma industrijskih

središčih Slovenije ustanovi Centrala »Okrožja«, ki zasledujejo iste cilje kot Centrala. Okrožja so podrejena Centrali in delujejo sporazumno z njo.

3. Nastane nov šesti glavni člen, ki se glasi: V svrhu razdelitve društvenih poslov in izvedbe društvene organizacije se ustanove v Centrali sledeči odseki:
 1. propagandni organizacijski odsek,
 2. znanstveni — časopisni odsek,
 3. preiskovalni odsek,
 4. odsek za domovinsko varstvo,
 5. umetniški odsek ali umetniški svet,
 6. šolski odsek,
 7. finančni odsek,
 8. revizijski odsek,
 9. pravni odsek,
 10. prireditveni odsek,
 11. industrijski odsek,
 12. stavbni odsek,
 13. gospodarski odsek.
4. Spremembe ob razpustu Društva, XIV. glavni člen, odstavek 32, se glase: Okrožje kot društvo se razpusti, če glasujeta za to 2/3 rednih okrožnih članov. Društveno premoženje pripada Centrali »Probude« v Ljubljani.

Za sestavo tako obširnih Pravil društva »Probude« je bilo več vzrokov: Umetniška šola »Probuda« je s svojimi nastopi na razstavah dosegala nedvomne uspehe, razširil se je njen predmetnik in s tem se je povečalo število predavateljev, število novih učencev je rastlo, večala se je želja po spremembi zasebne šole v državno in s tem pridobitev lastnih prostorov. Gotovo je bil za uspehe v Umetniški šoli med najbolj zaslužnimi njen ustanovitelj Fran Sterle.

V šolskem letu 1924—1925 je prišlo v Umetniški šoli »Probuda« do pomembne kadrovske spremembe. Dne 11. III. 1924. leta je umrl ravnatelj Tehnične srednje šole Ivan Šubic, ustanovni član društva »Probuda«. Bil je zelo naklonjen voditelju Umetniške šole »Probuda«, saj mu je omogočil štipendijo od dijaških do študentovskih let. Fran Sterle mu je za to naklonjenost in verjetno tudi prijateljstvo napisal ob njegovi smrti v »Narodni dnevnik« dne 13. IV. 1924 naslednje vrstice: »Ko je prof. Grebenc, predsednik društva »Probuda«, ustanavljal to silno važno narodno institucijo, jaz pa umetniško šolo istega imena, je bil pokojni vladni svetnik Ivan Šubic tisti, kateri je prvi sprejel društvo in šolo pod streho Tehnične srednje šole«. Franjo Sterle je končal sestavek o po-

kojnem Ivanu Šubicu z besedami: »Na mojo sliko pa (portret Ivana Šubica), katera je bila javno razstavljena, smo zapisali sledeče besede »Probuda se klanja nesmrtnim mamon velikega moža, svojega ustanovnega člana«.»²⁷

To leto Umetniška šola »Probuda« ni imela razstave. Organizirala je počitniški tečaj »Probude« za risanje in slikanje glave, kostima in po možnosti akta in krajine, od 1. julija do 30. avgusta.²⁸ Kot piše na letaku, bo pouk potekal vsak dan po tri ure. Društvo »Probuda« je pridobilo v ta namen g. Avgusta Černigoja. Šolnina za pouk je znašala 70 din. Tečaj je potekal pod geslom Mladina, Barva, Oblika. Pod letakom je napis. Ravnateljstvo Um(etniške) šole »Probuda«, Fr. Sterle s. r. ravnatelj.

Jeseni leta 1924 je dobila Tehnična srednja šola, ki je omogočala učne prostore Umetniški šoli »Probuda«, novega ravnatelja Jožefa Reisnerja.

Kakšni so bili odnosi med novim ravnateljem in vodjo Umetniške šole »Probuda« Franjem Sterletom, ni znano. Znan tudi ni vzrok za njegov odstop z mesta ravnatelja Umetniške šole »Probuda«, ki ga je prevzel jeseni leta 1924 prof. okad. medaljer Anton Sever; ta je takoj delno reorganiziral šolo. Spremembe so objavili v časniku »Jutro«, dne 7. X. 1924, in so naslednje:²⁹ Šolski odsek društva »Probuda« je to šolo na temelju novih izkušenj na novo organiziral na naslednji način: Šola se deli na tri odseke ki so:

- A. Oddelek za figuralno risanje (glava in akt) z naslednjimi predavanji: anatomija, tehnično risanje, geometrično risanje, projekcijski nauk in konstr. perspektiva, oblikoslovje (slogoslovje) in umetnostna zgodovina.
- B. Oddelek za umetno obrtno strokovno risanje, risanje načrta za umetno vezenje, keramiko, intarzijo, sobno slikarstvo, s predavanji: tehnično risanje, oblikoslovje, zgodovina umetnosti in narodna ornamentika.
- C. Pripravljalni oddelek za začetnike (risanje po modelih in geom. risanje, kolikor je potrebno za razumevanje geometrijskih oblik).

Poleg teh oddelkov bodo na šoli tudi specialni tečaji, in sicer:

- D. tečaj za grafiko,
- E. fotografijo,
- F. malo plastiko,

G. narodno ornamentiko,
H. usnjerez.

Za tem predmetnikom sledi seznam predavateljev:

Figuralno risanje: M. Sternen in M. Šubic,
Umetno-obrtno risanje: M. Šubic,
Tehniško risanje: A. Sever,
Zgodovina umetnosti: Davorin Volavšek.
Anatomija: M. Šubic,
Oblikoslovje: M. Šubic,
Narodna ornamentika: M. Gaspari,
Grafika: S. Šantel in M. Šubic,
Fotografija: Fran Vesel,
Mala plastika: A. Sever,
Usnjerez: Drago Vahtar.

Objava se zaključuje s podpisom: Ravnatelj. um. šole društva »Probude« A. Sever l. r.

Tako je šola začela novo pot z novim vodstvom Umetniške šole »Probuda«.

Za šolsko leto 1925/26 je ravnateljstvo objavilo v šolskem glasilu Tehnične srednje šole — »Izvestje«, da pouk poteka v učilnicah Tehnične srednje šole od 18. — 20. ure. V časniku »Jutro« z dne 2. X. 1925 so se sporečile kadrovske spremembe predavateljev:

Figuralno risanje in anatomija Ivan Vavpotič,

Risanje po modelih Jaro Hilbert,
Narodna ornamentika Ivo Spinčič,
Grafika Rajko Šubic.

Te kadrovske spremembe so nastale zaradi enoletne odsotnosti Mirka Šubica in Maksima Gasparija, ki se je zaposlil kot restavrator v Kraljevem etnografskem muzeju v Ljubljani. Umetniška šola »Probuda« se je v tem letu udeležila tudi mednarodne razstave dekorativne umetnosti v Parizu. Za izdelavo spalnice v narodnem slogu po načrtu in pod vodstvom prof. O. Grebenca (predsednika društva »Probude«) je šola prejela diplomo in srebrno medaljo.³⁰

V šolskem letu 1926/27 so ustanovitelji ponovno upali, kot poroča »Jutro«,³¹ da bo šola podržavljena in da se bo razvila v višjo ali visoko šolo. Zato so se predavatelji umetniške šole »Probuda« obrnili na bansko upravo. Ban dr. Drago Marušič je bil pripravljen pomagati predavateljem. Sklical je anketo, ki naj bi ji sledila še druga, a zaradi spremembe v zasedbi banskega mesta do nje ni prišlo. Predavatelj na umetniški šoli »Probuda«, Saša Šantel, je sestavil in predložil dne 6. X. 1926 banski upravi predmetnik ter učni

načrt za ustanovitev slikarskega oddelka na Tehnični srednji šoli v Ljubljani.³² Načrt je bil sestavljen na temelju sklepa ankete učiteljev umetniške šole »Probuda« in vseh umetnikov ter arhitektov, ki so poučevali na Tehnični srednji šoli. O omenjenem predlogu se je Saša Šantel posvetoval tudi s predavateljem na zagrebški obrtni šoli, slikarjem Markom Rašico. Ta mu je poslal predmetnik in učni načrt njihove šole. Predloženi predmetnik in učni načrt je predvideval, da se oddelek za lesno in kameno kiparstvo razcepi oziroma razširi v dva oddelka: kiparski oddelek in oddelek za dekorativno slikanje oziroma slikarski oddelek. Vsak oddelek bi po načrtu imel 3 letnike oziroma še po en dopolnilni letnik. Vzporedno s prošnjo za ustanovitev slikarskega oddelka so hoteli ustanoviti na Tehnični srednji šoli tudi slikarsko in pleskarsko šolo.³³ Namen te šole je bil, kot piše v Načrtu, da bi šola dajala svojim učencem s teoretičnim in praktičnim poukom ter počitniško prakso še umetniško modernim zahtevam ustrezno izobrazbo v sobnem in dekorativnem slikarstvu, oziroma pleskarstvu. Obenem naj bi se učenci usposobili za pomočnike akademičnim slikarjem. Učna doba šole bi bila tri leta. Oba predloga sta ostala samo pri prošnji za ustanovitev oziroma izdelanem predmetniku in učnem načrtu.

Umetniška šola »Probuda« je 15. IX. 1926 leta nadaljevala s svojim delom. Kot poroča »Jutro«,³⁴ sta se po enoletni odsotnosti vrnila v šolo predavatelja Mirko Šubic in Maksim Gaspari. Na novo sta prišla kot predavatelja v šolo Hinko Smrekar (grafika) in Ivan Jurkovič (kiparstvo).

Za svoje sedmo šolsko leto 1927/28 je izdala Umetniška šola »Probuda« tiskani letak.³⁵ V njem naznanja čas vpisa v šolo, naslove oddelkov in tečajev (ustanovljen je bil oddelek za slikanje na tkanino, prof. Saša Šantel), imena predavateljev in obvestilo o razstavi učencev Umetniške šole »Probuda«. Poleg učencev, kot so bili med drugimi Boris Kalin, Franc Klemenčič, Vladislav Pengov, Maks Sedej, Franc Smerdu, Marija Sodnik (Zupanec) in Franc Uršič, sta na razstavi razstavljala tudi Maksim Gaspari in Hinko Smrekar.

Šolsko leto 1928/29 je bilo v Umetniški šoli »Probuda« brez kadrovskih sprememb in posebnosti. Šola je priredila razstavo iz del prvega soboslikarskega tečaja, katerega je tudi sama organizirala.

»Izvestje« Tehnične srednje šole za leto 1929/30 sporoča, da je bilo vpisanih na vseh oddelkih 72 slušateljev. Med predavatelji se je pojavilo novo ime slikarke Henrike Šantel. V reviji »Domači prijatelj« je dne 6. V. 1930 poleg fotografij, risb in kipov učencev umetniške šole »Probuda« tudi naslednji sestavek: »Javna risarska šola (tečaj), ki jo je svoj čas vzdrževala država v področju T(ehnične) S(rednje) Š(ole), a je bila kasneje ukinjena zaradi financ. Pred štirimi leti je prevzela tudi ta tečaj »Probuda«. Pouk vodi Sever. Vodstvo šole je bilo v prvih treh letih v rokah portretnega slikarja F. Sterleta, od četrtega leta naprej je šolo vodil A. Sever. O uspehih šole pričajo razstave 1922, 1923, 1924 in 1927. Poleg tega so bile razstave v letu 1928, dela iz prvega soboslikarskega tečaja, ki je potekal pod okriljem »Probude«. Nadalje omenja danes že znane slovenske kiparje ali slikarje, ki so hodili na to šolo: Elo Justin, Boris Kalin, Franc Košir, Miha Maleš, Franc Pavlovec in brata Pengov.« Sestavek se zaključuje z vestjo, da je tik pred natiskom številke »Domačega prijatelja« prišla iz Londona žalostna vest o smrti ustanovitelja in prvega voditelja šole »Probuda«, akademskega slikarja Frana Sterleta. Šola »Probuda« je nadaljevala s svojim poslanstvom. Dne 11. VII. 1932. leta je bil izredni občni zbor društva »Probude«. ³⁶ Prepis poročila, ki ga je podpisal predsednik prof. Oton Grebenc, tajnik prof. Anton Sever in odbornika Saša Šantel in Mirko Šubic, poroča med drugim naslednje: Sprememba Pravil društva »Probuda«, sprejetih leta 1923. V poročilu se pripominja, da se morajo pravila spremeniti in naj jih pregleda dr. Skubic. Sledilo je poročilo o delu Umetniške šole »Probuda«. Vodja šole prof. Anton Sever poroča o nujnosti novih prostorov. Vsako leto se pojavljajo učenci z željo, da bi bila šola celodnevna. Prijave za šolanje so prišle celo iz Prekmurja in Primorja. Letno število učencev je 66. Predsednik Jelačin je obljubil vodji šole, da bo šola dobila prostore v bodočem obrtnem muzeju, ki so ga nameravali zidati.

Dne 29. marca leta 1933 so izšla tiskana Pravila ³⁷ Društva »Probuda« v Ljubljani, ki jih je potrdila kraljevska banska uprava. Pravila so imela v primerjavi s »Pravili iz leta 1923 trinajst glavnih členov in trindvajset odstavkov. Spremembe so naslednje:

Prvi glavni člen poudarja, da društvo ni politično.

Drugi glavni člen pripominja pri društvenih sredstvih razne dotacije in podpore.

Deveti glavni člen omenja skrajšanje obsega strokovnih odsekov.

Dvanajsti glavni člen določa, da v primeru razpusta društva pripada društveno premoženje Etnografskemu muzeju v Ljubljani.

V istem letu je društvo »Probuda« poizkušalo ponovno ustanoviti od države priznano umetniško šolo. Tako je glavni odbor društva »Probuda« poslal dne 26. IX. 1933. leta enajst strani obsežno utemeljitev s prošnjo, ki jo je naslovil na bansko upravo. ³⁸ V njej je predlagal, naj bi banska uprava sklicala zastopniškemu sestanku, na katerem bi zastopnike Trgovske zbornice in Mestne občine k ki društva »Probuda« utemeljili svoje želje. Prošnji so bili priloženi:

1. Pravila društva »Probuda«.
2. Poročila vodstva umetniške šole »Probuda«.
3. Osnutek Šole za umetnost in industrijo.

V poročilu vodstva umetniške šole »Probuda« omenja njen vodja prof. Anton Sever med drugim naslednje: Šola se je ustanovila leta 1921. Pouk na njej je potekal v večernem času od 18. do 20. ure (v prostorih Tehnične srednje šole). Vendar je zaradi pomanjkanja prostorov potekal dnevni pouk tudi v ateljejih umetnikov.

Šola je imela do leta 1933 naslednje oddelke in tečaje:

1. Figuralno risanje,
2. Anatomija,
3. Perspektiva,
4. Oblikoslovje,
5. Zgodovina umetnosti in domače obrti,
6. Grafika,
7. Fotografija,
8. Narodna ornamentika,
9. Mala plastika in medaljerstvo,
10. Usnjerez in umetno knjigoveštvo,
11. Umetno-obrtno dekorativno risanje,
12. Opisna geometrija,
13. Kiparstvo,
14. Vezenje,
15. Slikanje na tkanino,
16. Javna risarska šola za javno obrt,
17. Slikanje po naravi,
18. Graverstvo,
19. Fresko tečaj,
20. Dekorativno risarski tečaj,
21. Soboslikarski tečaj.

V navedenih oddelkih in tečajih so poučevali: Veličnin Bešter (fotograf), Josip Božič (soboslikarski mojster), Maks Gaspari (akademiški slikar), Ivan Jurkovič (akadem-

ski kipar) inž. arch. Rado Kregar (profesor), Pavle Logarič, Simon Ogrin (akad. slikar), Anton Sever (profesor in akad. medaljer), Marija Sluga (učiteljica vezenja), Henrik Smrekar (akademski slikar), Ivo Spinčič (arhitekt), Franc Sterle (akademski slikar), Matej Sternen (akademski slikar), Henrika Šantel (akademski slikarka), Saša Šantel (profesor in akademski slikar), Miroslav Šubic (profesor in akademski slikar), Rudolf Užnik (učitelj graverstva), Karel Vahtar (kipar), Ivan Vavpotič (akademski slikar), Franc Vesel (amater fotograf) in Davorin Volavšek (profesor). Poročilo omenja tudi uspeh šole, med drugim o nagradi na razstavi dekorativne umetnosti v Parizu. Podano je tudi število učencev, in sicer je od ustanovitve 1921 le leta 1933 obiskovalo to šolo 547 učencev in 194 učenk. Šolo so obiskovali: meščansko in ljudsko-šolsko učiteljstvo, otroci obrtnikov in industrialcev, dijaki in učenci (Tehnične srednje šole). Poročilo je zaključeno z mislijo, da je ustanovitev samostojne strokovne šole za umetnost, obrt in industrijo na temeljih sedanje umetniške šole društva »Probuda«, nujno potrebna. Osnutek vsebuje naslov zavoda: »Šola za umetnost in industrijo« in razdelitev zavoda v tri skupine:

- A. Šola za nekvalificirane (Nižja umetna obrtna šola),
- B. Šola za kvalificirane (Umetna obrtna srednja šola),
- C. Šola za visoko kvalificirane (Akademija za umetnost in industrijo).

Osnutek ima tudi razdelitev na oddelke in navedene razne tečaje.

Žal ni bilo od teh prizadevanj po osnovanju šole nič. Umetniška šola »Probuda« je še naprej gostovala v šolskih prostorih Tehnične srednje šole in zasebnih ateljejih predavateljev.

Kljub nerazumevanju oblasti za ustanovitev šole je društvo »Probuda« s predavatelji z umetniške šole »Probuda« izdalo jeseni leta 1936 Razglas.³⁹ V njem sporoča, da bo priredilo v počastitev svoje 15-letnice tečaje visokošolskega značaja, za moderno slovensko umetnostno industrijo. V razglasu objavi imena strokovnih skupin in predavateljev. Med predavatelji umetniške šole »Probuda« je bilo tudi nekaj predavateljev povabljenec. K tečajem je bil prištet tudi tečaj stavbne stroke. Javljena je bila tudi višina šolnine in datum vpisa. Vendar se je široko zasnovan tečaj na željo obrtnikov skrajšal. Nov razglas »Probude« o tečaju⁴⁰ sporoča,

da bosta tečaj visokošolskega značaja za moderno slovensko umetnostno industrijo in tečaj za moderno slovensko oblačilo od 15. januarja do 15. marca leta 1937, tečaj za moderno domače stavbarstvo pa od 15. februarja do 15. marca 1937. leta. Razglas nato našteje predavatelje, namen tečajev in njihov urnik.

Umetniška šola »Probuda« je nadaljevala s svojim delom. V letih 1937—1938 je postala ideja o umetniški šoli oziroma akademiji v Ljubljani znova aktualna. Ob pripravah osnutka novega državnega zakona o umetniških šolah in o potrebnih finančnih sredstvih zanje postane jasno, da bo Slovenija prezrta. Društvo slovenskih likovnih umetnikov je stopilo v akcijo, ki jo je podprl tudi ban dr. Marko Natlačen. Predavatelj na umetniški šoli »Probuda«, Saša Šantel, je naslovil dne 17. III. 1937 pismo predsedniku Narodne galerije dr. Karlu Dobidi.⁴⁷ V njem ga med drugim prosi: »Kot predsednik Narodne galerije ste formalno upravičeni sklicati sestanek onih organizacij, ki so kompetentne za to, da izdelajo organizacijski sestanek slovenske šole za likovno umetnost, to so: Narodna galerija, Društvo slovenskih likovnih umetnikov in društvo »Probuda«, ki vzdržuje že dolgo vrsto let umetniško šolo z namenom, da pripravi teren za državno umetniško šolo.« Nadalje sledi: »V Vašo cenjeno informacijo si dovoljujem priložiti svoječasni elaborat društva »Probuda«, ki se je trudilo leta 1933 doseči šolo v gornjem smislu («Višjo šolo za umetnost in industrijo») v Ljubljani. Z nekaterimi nebitvenimi izpremembami bi mogel služiti ta predlog kot podlaga za izdelavo točnega organizacijskega načrta državne šole«. Saša Šantel nato predlaga zastopnika za odbor iz društva »Probuda«, dolgoletnega ravnatelja te šole prof. Antona Severja in predsednika »Probude«, prof. Otona Grebenca. Iz društva slovenskih likovnih umetnikov pa predsednika, akad. slikarja Gojmira Antona Kosa in tajnika akad. slikarja Mirka Šubica s pripombo, da je Mirko Šubic dolga leta učil na šoli »Probuda«. Po naročilu bana dr. Marka Natlačena sta slikarja Saša Šantel in Gojmir Anton Kos izdelala osnutek predloga za ustanovitev Nižjeumetno-obrtne šole, Umetno obrtno srednje šole in Akademije. Predlog je bil poslan dne 28. X. 1937 prosvetnemu ministru D. Magaraševiću v Beograd. Osnova predloga, ki ga je izdelal akad. slikar Saša Šantel,⁴² ima naslednje točke:

1. Pregled umetnostnega in umetno-obrtnega šolstva v državi s proračunskimi postavkami.

2. Kratek pregled dosedanjih akcij za dosego umetnostne šole v Ljubljani s posebno pripombo o akciji društva »Probuda« leta 1933 in njen predlog.

3. Ugovori proti šoli in razlogi za njeno ustanovitev.

Kot zadnji poizkus o ustanovitvi akademije se je v Ljubljani sestavil pripravljalni odbor za ustanovitev Akademije upodablajočih umetnosti.

Odbor je izdelal 12. X. 1938. leta posebno »Spomenico« z obrazložitvijo zahteve po ustanovitvi akademije upodablajočih umetnosti v Ljubljani.⁴³ Spomenico so s podpisi zastopnikov umetniških in kulturnih društev poslali v Beograd. Med podpisniki na Spomenici ni društva »Probuda« in Umetniške šole »Probuda«, čeprav sta naredila od vseh največ za ustanovitev umetniške šole oziroma akademije upodablajočih umetnosti v Ljubljani. Tudi ta Spomenica pripravljalnega odbora za ustanovitev Akademije upodablajočih umetnosti v Ljubljani ni dosegla zaželenega odziva. Prosvedno ministrstvo v Beogradu se je sprenevedalo, med slovenskimi kulturnimi delavci pa je bil pogled na ustanovitev akademije upodablajočih umetnosti v Ljubljani različen. Tako je na primer dr. Karel Dobida v zvezi s to akcijo med drugim zapisal, »da bi bilo treba pričeti z gradnjo akademije od spodaj. Najprej nam je potrebna vzorna umetnostna obrtna šola...«⁴⁴ Vse to in bližajoči se začetek II. svetovne vojne je vzrok za to, da se ni ustanovila.

Po II. svetovni vojni so 28. X. 1945. leta ustanovili v Ljubljani Akademijo upodablajočih umetnosti in preobrazili moško obrtno šolo ter žensko obrtno šolo v petletno srednjo šolo za umetno obrt.

Društvo »Probuda« je s svojo Umetniško šolo »Probuda«, v kateri je nekaj časa poučeval tudi akademski slikar Marij Pregelj, delovalo do II. svetovne vojne.

Akademski slikar Franjo Sterle, ustanovitelj umetnostne šole »Probuda« in njen prvi ravnatelj, je ustanovil umetnostno šolo s tiho željo, da se bo razvila v umetno obrtno šolo, ki bo ob svojem delu uporabljala društveno umetnostno obrtno etnografsko zbirko. Šola naj bi se kasneje razvila v smer visoke šole za umetnost in industrijo. Njegovo idejo in delo je nadaljeval njegov naslednik prof. akad. medaljer Anton Sever.

Vendar Umetniška šola »Probuda« ni dobila moralne in materialne podpore oblasti za uresničitev svojih ciljev. Šola ni imela svojih prostorov, zato je gostovala na Tehni-

čni srednji šoli, zahvaljujoč se njenemu ravnatelju Ivanu Šubicu in dejstvu, da so nekateri predavatelji na Umetniški šoli »Probuda« tudi redno poučevali na Tehnični srednji šoli. Svoje kulturno poslanstvo je društvo »Probuda« in Umetniška šola »Probuda« opravljala v obliki rednega šolanja, tečajev, predavanj in razstav. Šolo in tečaje so obiskovali različni obiskovalci, to je od intelektualcev do delavcev. S svojimi tečaji kot npr.: Tečaj fresko slikarstva (organizator Franjo Sterle), Umetniška oprema knjig, Narodna ornamentika, Tečaj za moderno slovensko umetnostno industrijo, Tečaj za moderno slovensko oblačilo in Tečaj za moderno slovensko stavbarstvo, sta društvo »Probuda« in Umetniška šola »Probuda« zaorala v samo ledino šolanja slovenskega likovnega oblikovanja.

Na umetniški šoli »Probuda« so dobili svoj prvi likovni poduk ali se izpopolnjevali med drugimi učenci tudi kasneje priznani akademiki, slikarji, grafiki, kiparji, profesorji na akademiji, likovni pedagogi in restavradorji: Tone Demšar, Vida Fakin, Elko Justin, Dore Klemenčič-Maj, Boris Kalin, Zdenko Kalin, Franc Klemenčič, Franc Košir, Tomaž Kvas, Vladimir Lakovič, Miha Maleš, Dana Pajnič-Oražem, France Pavlovec, Božo Pengov, Slavko Pengov, Lojze Perko, Maksim Sedej, Evgen Sajovic, Rajko Slapernik, Karel Putrih, Frančišek Smerdu, Marija Sodnik-Zupanec, Ive Šubic in France Uršič.

OPOMBE

1. Uradni list slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in narodne vlade Slovenije, Letnik I/I, v Ljubljani dne 27. oktober 1945, št. 47.

2. Franc Šijanec, Akademije umjetničke v FNRJ, Enciklopedija likovnih umetnosti, A-Čus, Zagreb MCMLIX, str. 26, Avtor na isti strani nepravilno datira ustanovitev Umetniške šole »Probuda« z letnico 1922, pravilno 1921. Ista napaka se pojavi tudi v njegovi knjigi Sodobna slovenska likovna umetnost, Maribor, 1961, str. 77.

3. Prav tam, str. 26.

4. Jožef Reisner, Zgodovina našega zavoda, Spominska knjiga 1888—1938, Ob 50-letnici izdala drž. tehnična srednja šola, str. 57.

5. Jožef Reisner, n. d., str. 46.

6. Jožef Reisner, n. d., str. 47.

7. Špelca Čopič, Pot do slovenske akademije za likovno umetnost, ALU 1945—1975, Akademija za likovno umetnost, Ljubljana, str. 42.

8. Naša upodablajoča umetnost, »Jutro«, 14. aprila 1921.

9. Valentin Rožič, Nekrolog, Profesor Henrik Podkrajšek, Tehnična srednja šola v Ljubljani, Izvestje, 1927—1928, str. 27., Avtor omenja v

nekrologu naslednje: »Društvo jugoslovanskih umetnikov, industrijcev in trgovcev je on (prof. Henrik Podkrajšek) krstil z imenom »Probuda«.

10. Saša Šantel, Od umetnostno-obrtnega društva do umetnostne akademije, Spominska knjiga 1888—1938, Ob 50-letnici izdala drž. tehnična srednja šola, str. 207.

11. Fran Sterle, Prosveta, Narodni dnevnik, I. 13. aprila 1924.

12. Pravila »Probude« z dne 10. III. 1921, K. št. 2675—21, Društvena pravila, fasc. 9122, Arhiv SR Slovenije, hrani še: Pravila »Probude« z dne 20. XII. 1923, Prepis o občnem zboru društva »Probuda«, 11. junija 1932, Prošnja za spremembo društvenih pravil od 20. XII. 1923 in Pravila društva »Probuda« z dne III. 1933.

13. Arhiva o umetniški šoli »Probuda« skoraj ni. Zato ni znana višina šolnine. Arhiv Umetniške šole »Probuda« od leta 1921 do 1924. leta je pred nekaj leti zavrgla sorodnica akad. slikarja Franja Sterleta. Arhiv od leta 1924 do leta 1941 pa je zavrglo sorodstvo akad. medaljerja Antona Severja. Tudi v pogovoru z akademskimi slikarji in avtorjem se učenci Umetniške šole »Probuda«, Vida Fakin, Ive Šubic in Tomaž Kvas niso spominjali višine šolnine. Slednji je pripomnil, da je bila gotovo majhna, ker ni imel denarja. Poročilo vodstva Umetniške šole »Probuda« z dne 26. IX. 1933. leta omenja, »da je moralo vodstvo šole iz minimalnih prispevkov, ki so jih plačevali učenci, kriti stroške za modelnino in učila...«

14. List, na katerem so napisana po abecednem vrstnem redu imena učencev s pisavo akad. slikarja Franja Sterleta, hrani slikarjeva nečakinja, Pepca Stražišar-Burja, Prešernova 61, Domžale.

15. Razstava slikarske šole »Probuda«, Jutro, 3. julija 1921.

16. Dokument hrani slikarjeva nečakinja Pepca Stražišar-Burja.

17. Prav tam.

18. Umetniška šola »Probuda« v Ljubljani, Jutro, 10. oktobra 1922.

19. M., Uspela misel, Slovenec, 12. decembra 1922 št. 273.

20. Zapuščina Frana Vesela, Fototeka, Narodni muzej v Ljubljani, Negativ register 1923, Umetniška šola »Probuda«, posneto 30. X. 1923.

21. Razstava »Probude«, Jutro, 30. oktobra 1923.

22. Zapuščina Frana Vesela, Fototeka, Narodni muzej v Ljubljani, Negativ register 1923, Umetniška šola »Probuda«, posneto 30. X. 1923.

23. Risbe hrani nečakinja akad. slikarja Franja Sterleta, Ivanka Lisac, Dolenjska c. 64, Ljubljana.

24. Umetniška šola društva »Probuda« v Ljubljani, Jutro, 3. novembra 1923.

25. Špelca Čopič, Uredba o ustanovitvi AUU v Ljubljani, ALU 1945—1975, Akademija za likovno umetnost, Ljubljana, str. 58.

26. »Probuda« Ljubljana, Tehnična srednja šola, Pravila, potrjena od Pokr. uprave za Slo-

venijo z odlokom št. 37662 od 20. XII. 1923, hrani Zorka Šubic, Rimska 9, Ljubljana.

27. Fran Sterle, Prosveta, Narodni dnevnik, 13. aprila 1924, str. 3.

28. Letak »Probuda«, Arhiv, Arhitekturni muzej, Ljubljana, Počitniški tečaj »Probuda« od 1. julija do 30. avgusta 1924.

29. Umetniška šola društva »Probuda«, Jutro, 7. oktobra, 1924.

30. Anton Sever, Poročilo vodstva umetniške šole »Probuda« v Ljubljani o delovanju šole od leta 1921 do leta 1933, hrani Zorka Šubic, Rimska 9, Ljubljana.

31. Umetniška šola društva »Probuda« v Ljubljani, Jutro, 7. novembra 1926, str. 4.

32. Saša Šantel, Načrt za ustanovitev slikarskega oddelka na TŠŠ (tehnični srednji šoli) v Ljubljani, V Ljubljani, 6. X. 1926, Načrt sestoji iz 4 listov A4 formata in ga hrani Zorka Šubic, Rimska 9, Ljubljana.

33. Saša Šantel, Slikarska in plesarska šola, Predmetnik in učni načrt, Ljubljana, 6. X. 1926, Predmetnik in učni načrt obsegata 3 liste A4 formata in ju hrani Zorka Šubic, Rimska 9, Ljubljana.

34. Umetniška šola društva »Probuda« v Ljubljani, Jutro, 7. novembra 1926.

35. Umetniška šola »Probuda«, letak, obsega 2 lista in ju hrani Zorka Šubic, Rimska 9, Ljubljana.

36. Prepis, Izredni občni zbor, dne 11. junija 1932, obsega 3 liste A4 formata in Poprava Pravil društva »Probuda«, rokopis, 2 lista A4 formata, Arhiv SR Slovenije, Društvena pravila, fasc. 9122.

37. Pravila Društva »Probuda« v Ljubljani, 29. marca 1933, Arhiv SR Slovenije, Društvena pravila, fasc. 9122.

38. Prošnja za ustanovitev umetniške šole z dne 26. IX. 1933 obsega 11 listov A4 formata, hrani Zorka Šubic, Rimska 9, Ljubljana.

39. Razglas št. 93, 1936, obsega 4 liste A4 formata, Arhiv, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, fasc. za leto 1936.

40. Razglas št. 366, 1936, obsega 3 liste A4 formata, Arhiv, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, fasc. za leto 1936.

41. Saša Šantel, Osnutek pisma dr. Karlu Dobidi, Ljubljana 17. III. 1937, obsega 4 liste A4 formata, hrani Zorka Šubic, Rimska 9, Ljubljana.

42. Predlog za ustanovitev Nižje umetno-obrtno šole, Umetno obrtne srednje šole in Akademije obsega 4 liste A4 formata, hrani Zorka Šubic, Rimska 9, Ljubljana.

43. Špelca Čopič, Pot do slovenske akademije za likovno umetnost, ALU 1945—1975, Akademija za likovno umetnost, Ljubljana, str. 49, 50, 51, 52.

44. Špelca Čopič, n. d., str. 48.

45. Iskreno se zahvaljujem muzejski svetovalki Zorki Šubic za arhivske podatke o umetniški šoli »Probuda« in mag. Mirku Kambiču za opozorilo o fotografskih posnetkih, ki jih ima arhiv Narodnega muzeja v Ljubljani.

PROMET V KMEČKEM GOSPODARSTVU NA ŽIROVSKEM

MARIJA STANONIK

I. PROMETNA SREDSTVA

Pri njih obstaja diferenciacija glede na to, kakšna moč upravlja z njimi. S tega vidika jih je mogoče razdeliti na dvoje vrst: na take, ki jih vleče človek sam in druge, ki jih vleče vprežna živina. Kadar so predvidena za človeka, so manjših mer in teže; največ so se nekdanj s takimi oskrbovali bajtarji, ki si niso mogli privoščiti vprežne živine in so se zato morali zanašati le na lastno moč, a jo tudi zmogli, saj bi si drugače morali pomagati z izposojjo vozil in živine. Seveda so marsikdaj tako tudi storili. Poleg raznih vrst sani so to večinoma vozila, ki imajo obvezno kolo — to starodavno imenitno napravo, s pomočjo katere se je začel nesluteni človekov razvoj in napredek v prometu.¹ Zato je mogoče prometna sredstva razvrščati tudi po kriteriju števila koles, ki jih imajo posamezna vozila: eno, dve (sem in tja tri) in največkrat štiri.

1. Eno samo samcato kolo

je dalo ime *samokolnici*. V Žireh so ji do nedavna pravili »*laderfar*« (iz nem. das Rad — kolo; fahren — voziti, peljati; po zakonu disimilacije se je prvi fonem r- nadomestil s fonemom l-²), še danes pa se zanjo pogosto sliši ime »*karjuola*« (iz it. carriola — samokolnica).³ Po starem je narejena iz lesa in njen starejši tip ima »polno kolo«, kar pomeni, da je narejeno iz celega kosa lesa tudi kolo, ki je zavarovano z železnim obročem, da se ne razsuje. Novejši tip ima kolo s pestom in špicami. Tako se že tu glede na material pojavlja kombinacija lesa in železa, kar je lastnost vseh vozil polpretekle dobe. Izdelava današnje samokolnice ima še druge variante. Lahko je njihovo edino kolo celo iz železa ali pa je iz kovine celotno vozilce in zato tako rekoč neuničljivo. Videti je neokretno in težko, vendar je vožnja z njim sorazmerno pripravna, ne le zato, ker je kolo pritrjeno nanj s pomočjo ležaja, ampak predvsem zato, ker je tudi potisnjeno precej nazaj pod njegovo ohišje, tako da večino teže tovora pada nanj, medtem ko so jo pri starih samokolnicah pretežno nosile roke voznika. Vmesna stopnja v tem razvoju je gumijasto kolo, ki so ga sprva nadevali samokolnici z lesenim ohišjem, vendar je šele nova konstrukcija resnično olajšala vožnjo z njo. Nekdaj so rabili samokolnico predvsem za spravljanje gnoja iz hleva na gnojišče in pri bajtarjih za prevoz gnojnice

na vrtove in bližnje njivice, jeseni pa za prevoz majhnih količin poljskih pridelkov do doma.^{3a}

2. Vozila z dvema kolesoma

Pričujoča obravnava se odpoveduje vprašanju o zaporedju njihovega nastanka, ga pa uzavešča. Njihova različnost v Žireh nemara kaže dokajšnjo prožnost prebivalcev pri sprejemanju raznih vplivov in tudi iznajdljivost posameznih gospodarjev kot naročnikov teh vozil in njihovih izdelovalcev. Osnova teh vozil je vedno rahlo kvadratasta oblika ohišja, ki je obvezno iz lesa. Obodi pa so tisto, po čemer se med seboj razločujejo. Lahko so iz desk in imajo spredaj oje na križ, kar pomeni, da je skozi podolžno os ojesa pretaknjen okrogel količek ali pa nanjo pribita ploščata letvica. Za ta kratek ročaj drži, kdor vozilo vleče — primerno pa je, da pri tem sodelujeta dva. To je *kripa*. Njene stranice so oblikovane tako, da je spredaj malo nižja od zadnje. Druga vrsta krip sestoji iz lesenega dna, obod pa je iz pokončnih letvic na vsaki strani in zgolj pre-

Eden od načinov vlačanja kripe, 1986

čne letvice spredaj in zadaj. Ima oje ali pa (v)ojnice. Take kripe je videti po gričih in so verjetno lažje za prevažanje, vendar pa ne pridejo v poštev za vožnjo razsutega tovara, kakor je to pri kripah z obodom iz desk, ampak le za krmo in praprot.

Iz krip z lesenimi obodi so se prejkone razvile »truge«; to so pravzaprav kripe večjih mer, vendar pa z ojesom, ki je prirejeno za vožnjo z vprežno živino. Človek sam jo prepelje le priložnostno. Ta priprava za transport ima že tudi preprost mehanizem za odpenjanje z ojesa: ko se truga dvigne, se tovor, npr. krompir iz nje lažje vsiplje.

Naslednja vrsta prevoznih sredstev z dvema kolesoma, ki jih vleče človek sam, so t. i. *vozni koši*. Tudi ti imajo dno iz desk, obod pa je spleten iz gabrovih ali drenovih šib, in to okrog jesenovih količkov, ki so vstavljeni v dno ob njegovem robu.⁴ Vsaj po Žirovskem vrhu ima kripa z lesnim obodom le oje, medtem ko je pri kripah z letvicami in voznih koših mogoča alternacija med ojesom ali (v)ojnicami. Če ima vozilo (v)ojnice, se navadno voznik vpreže vanje, jih potisne na pas in prime za njihova robova, tako da vleče koš s celim životom in rokama hkrati. Če kdo pomaga, lahko poriva oz. potiska koš le zadaj, tako, da se z rokama upre v njegov rob ali tovor, ki je nanj naložen; največkrat je to trava. Prazen ali malo naložen koš pa voznik pelje tudi tako, da se vstopi za prečno letev (v)ojnic, jih prime na robovih in koš potiska pred sabo le z rokama.⁵ Iz samotnega voznega koša se je razvil koš večjih mer za vožnjo z volom ali konjem. Tedaj ima koš ustrezno prirejeno oje ali (v)ojnice za vožnjo z vprežno živino. Ti koši so največ rabili za vožnjo gnoja. Nekateri

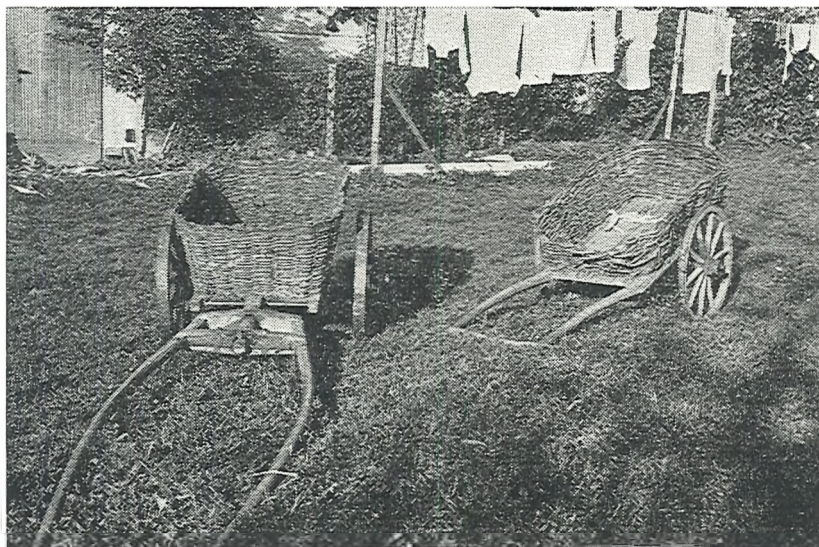
jih imenujejo »cizounki«. Pleteni so iz močnih gabrovih vej, dolgi so od 80–100 cm, široki malo manj in visoki okrog 40 cm, s prostornino okrog 1,5 m³. Kmetje so jih posebej rabili za vožnjo gnoja v breg, ker so ti koši imeli vrtljivo pritrjene (v)ojnice ali oje, tako da vprežne živali ni motilo, ko so koš zvrnili in tako naenkrat spravili gnoj iz njega. Pri tem in pri obračanju spraznjene koša v pravo lego so prišli še kako prav ročaji, ki jih ima ta koš na vsakem kraju zadaj.

Za nasprotje od voznih ali tudi »gnojnih košev« (= za vožnjo gnoja) je imela le (v)ojnice *priprava*, na katero so položili sod za vožnjo gnojnice; kadar je bilo predvideno, da jo bo vlekel človek, je bila vedno le na dveh kolesih. Ime zanjo zaenkrat ni znano, tudi slabšalno ime »karieta« (iz it. carretta) ne, ki je drugače v rabi za vse vrste vozil z dvema kolesoma (tudi bicikel).

In končno je le na dveh kolesih tudi »gik« (= gig), gosposko vozilo za prevoz ljudi. Je s streho ali brez nje in vanj redno vpregajo le konje. Še leta po drugi svetovni vojski je »Petelin« iz Žirov prevažal z njim žirovskega zdravnika dr. Karla Bernika.

3. Vozovi

so v tukajšnjem kontekstu, ki ima pred očmi predvsem kmečko gospodarstvo, najimenitnejši predstavniki *vozi s štirimi kolesi*. Tudi pri njih še obstaja razloček glede na to, ali so predvideni le za vprežno živino ali tudi za človeško moč. Tedaj so manjši in lažji se imenujejo »samotežni vozički«, ker se z njimi vozi »samotež«. Drugi kriterij za velikost in težo vozov je zemljepisna lega do-

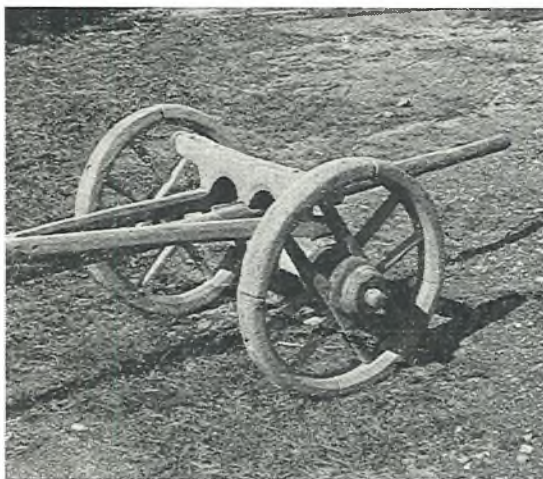
Koš, 1973

mačije. Kmetje v ravnini z majčkeno podcenjevanja omenjajo »revne hribovske vozičke«.

Ivan Potočnik je zapisal spomine starega Seljaka iz Jarčje doline, da so prvotni vozovi imeli svoje dele med sabo vse povezane s »trto«. Celó oje je bilo k vozu kar privezano. Za prve vozove so si preskrbovali kolesa od kakšnih mestnih fijakarjev, ki so jih bili ti odstranili že izrabljenim oz. zavrženim vozilom. Nato šele so začeli kmetje sami delati križevata »kōla«, ki so na deželi štela za kar veliko novotarijo.⁶ Navedeno žirovsko izročilo o »križarjih«, »križavcih« (= križevatih kolesih), »ki so bili brez vsakega železja«,⁷ se presenetljivo lepo ujema z dognanji Gorazda Makaroviča, da je ta vrsta kolesa »stranska, regresivna razvojna oblika kolesa z radialno razporejenimi prečkami« in je »nastala kot samouški izdelek« v razmerah socialne diferenciacije kmečkega življenja.⁸

Na Žirovskem še hranijo taka kolesa kot priče preteklosti pri »Krogarju« v Opalah in pri »Kamnšku« v Novi vasi. Gospodar Edo Kavčič ve povedati, da so jih, po hišnem izročilu, pri njih nehali rabiti v začetku 20. stoletja, a je kljub temu znal o njih še marsikaj pojasniti: jesenov les zanje je moral biti sekan pravega meseca in dneva in osušen v »rajfnku« (= dimnici). Očetov stric, ki jih je delal, je špice prekuhal v bukovem pepelu in preden jih je nabil v pesto, je tisti del špice, ki je prišla v pesto, pomočil v apno, z namenom, da bi bila bolj obstojna. Za pesta je najboljši nagnojev les, drugače pa je za vse dele voza prihajal v poštev le jesenov. »Platiše« (platišče) je kos oboda kolesa. Križevato kolo ima štiri platišča. Leseni vložek, ki drži skupaj dvoje platišč tako, da je vsajeno v njuni izvrtini, se imenuje »moznič«. Širina platišča pri ohranjenih Kamnškovih »križavcih« je 12 cm, debelina 8 cm, izvrtina (Φ , fi) za špico v platišču je približno 30 mm. Dve vzporedni prečki v obravnavanih kolesih sta ploščate oblike in gresta skozi dve okrogli, ki sta ob pestu navzkriž prvima dvema. Pri enem od ohranjenih koles še ni nobene železne sestavine, pri drugem je v pestu železen vložek.⁹

In sedaj tvegam poskus, da bi predstavila imena in funkcijo delov, iz katerih je sestavljen voz, ki je bil do uvedbe traktorja poglavitno prometno sredstvo v kmečkem gospodarstvu. Zavedam se nekvalificiranosti, s katero se lotevam naloge; zato naj vse pomankljivosti, ki jih bodo pri opisu ugotovili v predmetu bolj vešči, pomenijo predvsem

Voz s križevatimi kolesi, Nova vas 1982

izziv, da bi se s problematiko spoprijeli sami in nalogo bolje opravili.

Je pa za to skrajni čas. Ne le, da nekdanji uporabniki, ki so edini lahko ustrezni informatorji, že danes ob marsikaterem vprašanju v zadregi obstanejo, ker se marsičesa ne spomnijo več ali niso prepričani, da vejo prav. Pa še ni minilo dvajset let, ko so bili z vozovi tako rekoč dan na dan na poti. Če je bilo pred desetimi leti,¹⁰ vozove še videti v kozolcih ne le kot alternacijo traktorju, ampak tudi kot priključke nanje, je sedaj to že izjema. Večinoma jih je najdevati ne le opuščene in zapuščene, temveč razdrte in razbite med »staro šaro«, tako da jih tudi le za študij ni več kaj prida.¹¹ In vendar bi jih bilo vredno obdelati tako z njihove tehnične, da ne rečem arhitekturne kot geografsko-zgodovinske plati.¹²

Pri vozovih je torej treba najprej ločiti »spredn« in »zadn kanc« (= sprednji in zadnji konec). A informatorji pri tem poznajo vsaj dve generaciji vóz: lesene in železne, kakor jih sami imenujejo. Starejše izvedbe so imele lesene vse dele »ohišja«, od tod tudi naziv »leseni voz«. Njegov sprednji konec sestavljajo naslednji deli: »padōs«,¹³ ki se na vsaki strani zožuje v lesena podaljška z imenom »štuml«. ¹⁴ Nanju sta nasajeni prednji kolesi s pomočjo pesta. Izvrtina v pestu ni enakomerna, ampak konusne oblike, tj., z notranje strani je večja kot na zunanji strani kolesa. Taka oblika je prirejena obremenitvi podosi. Njena debelina se manjša v sorazmerju z manjšo obremenitvijo. Po zatrtjevanju izkušenih podos v pestu, torej »štuml« »nič ne trpi« (od teže voza). Nad podosjo je »polica«, ki je oblikovana zrcalno kot podos, le da je brez štu ml nov. Med podos in polico sta ob vsaki strani zatak njena »tra-

klina«, ki se pred vozom združita ob ojesu v obliki črke V, tako da s »*pouzo*« (polza; samostalni od glagola *polzeti*), ki je zadaj za podosjo pod »*souro*« (= *soro*), tvorijo enakokraki trikotnik. Starejši vozovi so imeli samo traklne, polza je dodana šele njihovim izboljšanim variantam in med krmiljenjem voza polzi pod *soro* v levo ali desno. Tako preprečuje, da se prednji konec voza ne »*zvrta* naprej«, medtem ko je zasluga »*zajca*«, to je lesene prečke (pozneje jo nadomesti železna) med traklnoma pred podosjo in polico in se nanjo sora naslanja, da se voz ne »*zvrta* nazaj«. Namesto »*zajca*« so pozneje začeli vstavljati med polico in »*oplen*« železen ploščat obroč, po katerem drsi opleni. Tedaj je sora krajša, medtem ko je pri zajcu toliko daljša, da se končuje pod njim.

Nad polico je »*ridof*« ali »*oplen*«, ¹⁵ ki je nosilec zgornjega dela sprednjega konca (voza), če bi hoteli iskati vzporednico podosi. Zgornji in spodnji del sprednjega konca sta povezana skupaj s pomočjo »*jeglice*«; to je lesen zatič v službi vijaka in je zabit v sredo *ridofa* in police. Vendar ta dva dela nista spojena skupaj na trdo, ampak ima jeglica tudi funkcijo osi, okrog katere se vrtili *ridof/oplen*, da je voz mogoče »*krniti*, obračati«. *Ridof* štrli malo čez polico, tako da je lahko na vsaki strani le-tega v luknjo v njem vtaknjena »*ročica*«, ki ima nalogo držati lojtrnico k vozu. Sprednji ročici segata do spodnjega dela »*ridofa/oplena*«. Da se ne zatikata vanj ali ne butata v kolo, mora biti na primernem mestu malo izbočena. Domačini pravijo, da mora imeti »malo rame«, da se lepo usede v odprtino. Za izboljšavo štejejo, kjer sta v *ridof* in ročico prevrtani luknji in vanjo vstavljen zatič. To je zagotovo preprečilo, da bi ročica kakor koli nagajala, kar bi imelo za posledico težave pri krmiljenju voza, ki se je tedaj rad kaj hitro zvrnil.

Oje ali »*štanga*« je vdeto med stikališče traknov spredaj s pomočjo jeglice, ki je v vodoravni legi vzporedno z zajcem pretaknjena skozi vrh traknov in konec ojesa. Medtem ko nekateri ločijo funkcijo ojesa in štange, pri drugih raba omenjenih imen alternira brez precizirane funkcije. Pri poljskih vozovih je oje praviloma pregibno, da se prilagaja terenu, ki teče enkrat navzgor, drugič navzdol itd. Pri furmanskih vozovih, ki so rabili za dolge vožnje, pa je bilo oje nepregibno, kar pomeni, da se ga tudi med mirovanjem voza ni dalo postaviti na tla, ampak je ostalo pridvignjeno od tal okrog 0,75 m. To je konjem olajšalo vožnjo s tem, da jim ni bilo treba ob težkih tovorih nositi še ojesa, saj je »samo stalo pokonci«. Ven-

dar je to prihajalo v poštev le za vožnjo po cesti, katere višinska razlika se spreminja komaj opazno. Za poljsko vožnjo pa taki vozovi niso (bili) primerni, ker »bi bila štanga še zmeraj pokonci, ko bi živina bila že na nižjem in bi jo zato privzdigovalo. Zato ni naključje, da so vozove s takim ojesom rabili največ za vožnjo hloedov s konji, v tiste s pregibnim ojesom pa so vpregali vole, ki so rabili predvsem za vožnjo po domačiji, medtem ko za daljša pota niso prihajali v poštev. Po pričevanju oje ostaja od tal po zaslugi že omenjene povze, kar je njena druga vloga. Drugi zagotavljajo, da ostaja pridvignjeno zaradi »*štangltruogarja*«, to je neke vrste nosilca, ki teče vzporedno ob zunanji strani traknov. Pregibnemu ojesu nekateri rečejo oje in nepregibnemu štanga, drugi pa prvemu štanga in drugemu »*trda štanga*«. Oje ima spredaj za vprego živali eno ali dve približno 0,5 m dolgi verigi, imenovani »*štangkietni*«. Pri težkih tovarnih vozovih »*tajslnih/tajsnih*« se imenuje ta veriga »*tajslca*«.

Opisana diferenciacija ojesa je priča precejšnjega razvoja samo enega elementa voza, saj je stari Seljak, ki ga Žirovci hranijo v spominu kot »živo kroniko«, vedel povedati, da so bile »štange« v času križevatih koles »iz razcepljene bukovine«. ¹⁶

Že omenjena sora ima nalogo povezave sprednjega in zadnjega konca voza. Teče v sredi cele njegove dolžine in spredaj povezuje še podos in polico pravokotno na jeglico, ki je vpeta tudi vanjo. Zadaj sora povezuje zadnjo podos in opleni, ki je po obliki enak oplenu ali *ridofu* spredaj. Zadnji konec je sprednjemu v marsičem komplementaren, le da je nepregibljiv in zato v premikanju v vsem sledi sprednjemu koncu. Sestavljene je iz podosi, oplena in dveh traknov. Med seboj jih spaja lesen zatič, imenovan »*muznik*«. Naloga zadnjih traknov je prek sora voditi zadnji konec voza. Zadnja tretjina sora moli iz zadnjega konca voza in je tako njegov najdaljši del, ker sta končna dela traknov, pretaknjena skozi zadnjo podos in opleni precej krajša in služita za ročaj pri prestavljanju voza; lahko pa se v ta namen prime tudi zadnji konec sora. Tudi zadaj je z notranje strani lojtrnice na vsaki strani v opleni nasajena ročica tako kot spredaj, le da sta ti dve ročici 10–20 cm daljši in segata skozi opleni, a to ne ovira krmarjenja voza. Prednost daljših ročic je, da pri hitri vožnji (fijakanju) ne izpadajo iz oplena. Kljub temu imajo spodaj zaradi varnosti še lesene zatiče. Zgoraj pa je lojtrnica pri-

trjena na ročico s »trto«. To je iz vrbe (najboljša je beka) zvit obroč v obliki elipse in se jo naredi tako, da se vrbovo šibo sesuče po celi dolžini, da se zmehča in se jo potem lahko zvija v potrebno obliko. Sčasoma so namesto nje v ta namen uporabili vrv, verigo ali primerno močno žico. Poleg ročic so vozovi starejše izdelave imeli zadaj še »akl«, ki je tekkel od »šteslna/štesnna« na kolesu navzgor do iste višine kot ročica, le da je utrjeval lojtrnico z njene zunanje strani.

Omenjeno je že bilo, da so kolesa nasajena na »štuml«, to je podaljške na oseh, s pomočjo pesta. Na notranji in zunanji strani ima pesto tudi nekakšno varovalko; to sta dve železni »puši«, dolgi okrog 5 cm, na vsakem kraju pa je zavarovano še z dvema »rinkama« (= obročema). Da se kolo ne sname, je končni del podosi (štuml) na zunanji strani kolesa prevrtan, okrog je nasajena »šajbca« (= varovalka) in skozi njo vstavljen zatič, ki se imenuje »osnik«. Najprej je bil lesen, iz drena, pozneje ga je zamenjal železen. Osnik je kot nekakšen žebelj, ki se zatakne v »štuml«, da se kolo ne sname. To, kar je pri lesenih vozovih podos, je pri železnih »akštuk« z »akso« in tudi ti imajo na koncih varovalno kapico, ki ji pravijo »štesl«. ¹⁷ Skozenj in »akso« je prav tako zataknjen zatič, vendar ima sedaj obliko nekakšnega kavlja, ker je malo ukrivljen, »da ga ne vrže ven«, zato mu v tem primeru več ne rečejo osnik, drugega imena pa zanj tudi ne poznajo in ga le opisujejo. Za lažji tek so koles v pesteh nekdanj mazali s »šmiram/šmieram«. To je kolomaz iz loja, svinjske (nesoljene) masti in saj; v Žireh so ga delali nekateri domačini. ¹⁸

Obod kolesa je sestavljen iz »platišč« (= platišč) ¹⁹ in zavarovan z železnim obročem ali po domače »šino«. Pri kolesu z radialnimi prečkami ali »špicami«, sta v eno platišče vedno vsajeni po dve špici. Kolesi zadaj sta vedno večji kot spredaj. To se ne vidi le iz obsega oboda, ampak tudi iz števila špic in platišč. Vedno imata po eno platišče in dve špici več kot prednji dve kolesi. Primer: če ima prednje kolo osem špic, jih ima zadnje deset. Tedaj ima prvo štiri platišča, drugo pa pet. Zadnji kolesi sežeta malo nad spodnji rob lojtrnice, sprednji pa morata biti nižje, da je voz mogoče »rajdati« oz. »krniti« (= krmiliti, obračati, premikati levo in desno). Po drugem pojasnilu sta prednji kolesi 1—2 oz. 2—3 cm nižji od vrha ridofa, da mu nista v napoto pri obračanju oz. zavijanju. Izkušnja je tudi pokazala, da se voz manj prevrača, če so špice v njegovih kolesih nameščene iz pesta v platišča oboda »malo na

ven«. Na splošno pa se kolesa večajo v sorazmerju s težo in velikostjo vozov, kar pomeni, da se pomnoži tudi število platišč s špicami.

Ob vsaki strani ima voz praviloma montirani tudi dve lojtrnici — s pomočjo že omenjenih ročic — zato so včasih rekli »oblojtran voz«, pozneje pa se je ustalilo »lojtrni voz«. Sprva sta bili lojtrnici brez »cvekov« in sestavljeni le iz dveh lat, ki sta bili med sabo spojeni le na vsakem kraju. Vendar že ime pove, da je lojtrnica podobna »lojtri«, torej lestvi, kar pomeni, da tudi sestoji iz bolj ali manj gosto nabitih klinov v dve vzporedni lati; praviloma so tu bolj gosti kot pri lestvi, da se krma ali sadovi zemlje ne vsipljejo z voza. Medtem ko je bil star način oblojtranja voza z ročicami in aklnom, je bil novejši s »španglnom«. To so počezne lesene prečke — tanki trami ali debelejšje deske, ki so povezovalle lojtrnice, da se niso poveznile navzdol.

Čeprav so bile posamezne izboljšave voza omenjene že sproti pri obravnavi njegovih posameznih delov, je treba posebej poudariti, da je najpomembnejši razloček med stariimi lesenimi vozovi in poznejšimi železnimi ta, da imajo železni namesto lesene podosi železen »akštuk«, ki je vdolan v leseno »akso«. Posamezne dele voza povezujejo med seboj železne vezi in »obimki« (= objemki). Lesene jeglice in mozničke nadomeščajo kovinski vijaki in spojke. Zato so železni vozovi bolj zdržljivi in prenesajo večje obremenitve oz. težo. Toda glede na uporabo so občutljivi vozniki med obema vrstama vozov zaznali razločke, ki niso dajali prednosti enim ali drugim avtomatično, npr. tisti bolj po starih merah bi mogli trditi, češ: »kar je bilo dobro za očeta, je dobro zame,« drugi bi se nad tehničnimi novostmi navduševali a priori. Ne, pač pa so oboji dobili nekaj hvalle in nekaj graje. Takole: leseni vozovi so nekako bolj voljni »za po gmajnah, po tistem kamenju manj rukajo, čeprav bolj nerodno, trdo tečejo. Železni vozovi tečejo bolj, a tudi bolj tresejo, zato so primerni le za na cesto, kjer je bolj gladka podlaga«.

Najbolj preprost način zaviranja pri vožnji je bil z »zavirounca/zavierounca«. To je veriga, ki je zapeta okrog sore in se vleče navadno malo po tleh. Ko pa nastopi sila, njen drugi konec ovijejo okrog platišča in jo med dvema špicama zapnejo nazaj. Tako se kolo več ne vrti, le drsa po tleh, premagovati mora večji upor in voza ne podi več tako navzdol. Zavira vedno le kolo zadaj. Stoječi voz v bregu so skušali obdržati v mirovanju ali si to zagotoviti še dodatno tako,

da so pod njegova kolesa podložili dovolj debele kamne. Praviloma je to pomagalo.

Starejše variante vozov za ljudi, t. i. »*zapravljivčki*«, so imeli za zaviranje posebne »cokle«; to je lesena priprava, ki jo je bilo po potrebi ročno priviti h kolesu, da je zato moralo upočasniti svoje vrtenje. Poznejši vozovi, bodisi za tovor ali ljudi pa so že imeli »žlajfe«, poseben mehanizem, ki se je tudi še ročno privil, in to k obema kolesoma spredaj in spet sta se vrteli bolj s težavo, ker nista imeli prostega teka. Pri nekaterih vozovih so bili »žlajfi« (tudi) zadaj.

Na lojtrne vozove so poleg poljskih priidelkov in žita največ nakladali seno, za kar je bila potrebna pravicata strokovnost, da ne rečemo umetnost. Zato je bilo to navadno domena gospodarjev ali njihovih najbližjih namestnikov. Nakladanje sena je torej potekalo takole: najprej so naložili spredaj na vsakem kraju dva »vogla«. Nato so dali enako dva »vogla« zadaj. Potem so dali »zavogel« in »po sredini« ali »na sredo«, da sta se oba »vogla« spojila. Dalje se je polagalo »vrste« ob vsaki strani voza, vedno od sprednjega proti zadnjemu koncu. Pravilo za to polaganje je bilo, da se je nakladavec postavil čim bližje voza in pri samem pologu moral pomeriti palčnik na lojtrnico (to je moglo držati le po Žirovskem, saj imajo po zatirjevanju informatorjev vile »paučnik« le tod, že po Poljanskem so brez njega). Če bi ga položil preveč na zunanjo stran, bi bil voz povešen in je obstajala nevarnost, da bi se pri vožnji zvrnil. Pri polaganju palčnika na levo stran zgornje lojtrnice pa je bil obložen voz preozek in s tem, se razume, premalo izkoriščen.

»Vrste« je bilo treba pokladati v plasteh tako kakor opeko: nova plast sena je vedno pokrivala del prejšnje; tako so se »vrste« držale lepo skupaj. Preden je bila položena zadnja »vrsta«, so dali »vogale zadaj« in položili še zadnjo »vrsto« na vsaki strani, da sta omenjene »vogale zadaj« utrdili, drugače bi spolzeli na tla. Od zadnjega konca proti sprednjemu pa je »nakladanje po sredini«, to so vmesne plasti sena in povezujejo »vrste« na levi in desni strani. Nato spet sledijo »vogli« spredaj, »vrste« od sprednjega konca proti zadnjemu, »zadnji vogli« in na novo od zadnjega proti sprednjemu koncu »po sredini«, dokler ni naloženo vse seno, ali (če ga je preveč za en voz), po oceni, ni že dovolj visoko naložen, ker drugače preti nevarnost, da bi se na vožnji zvrnil. Navodila za nakladanje je dajal tisti, ki je tlačil ali »klačil«, zato »klačeuc« (= tlačevlec). Tudi to je moral biti izkušen človek, navadno je bila

to gospodinja ali po izkušnjah njej najbližja pomočnica, domača hči ali dekla itd. Odgovor, za kaj je tlačevlec vodil nakladanje, je tudi v tem, da je marsikdaj hkrati nakladalo več ljudi in zato niso mogli vedeti eden za drugega, kako daleč je že arhitektura njihovega dela.

Nazadnje je treba voz še »povezati«. Spomini starega Seljaka veljajo še vsaj za drugo polovico 19. stoletja, za nekatere podatke pa prejkone za čas še dlje nazaj,²⁰ zato so Žirovci njegove izjave zelo spoštovali. Vestnosti Ivana Potočnika se je zahvaliti, da je ohranjen tudi drobec v zvezi s spravljanjem sena, saj je po njegovih zapiskih povzeta vednost, da so po starem »senene vozove povezovali s konopelnimi vrvmi, ki so jih izdelovali doma.²¹ Vedenje sogovornikov o posameznih področjih tukajšnje obravnave pa ne sega čez okvir 20. stoletja, tako tudi o spretosti povezovanja ne. Po njihovem pripovedovanju poteka takole: na lojtrnici zgoraj na vsaki strani voza je nameščena veriga z imenom »žlajdra«. Ti dve verigi je treba speti skupaj in to tako, da sta spojena člena približno 0,5 m nižje od višine naloženega voza. Vanjo se vtakne in enkrat obviije z njo lesena lata »žrd«. Ta je zmeraj iz čim lažjega lesa. Najboljša je iz smrekove sušice — smreke, ki se posuši na stebelu. Drugače pa jo je treba posekati Jernejevega meseca (avgusta) in to stare lune. Žrd je spredaj obdelana tako, da je 10—15 cm od začetka okrog in okrog malo vdolbena, da ta zareza loči pri njej nekakšno »glavo« in »konec žrdi«. V ta žleb se natakne zanka dveh verig. Ta zanka, kot že rečeno, mora biti nižje od tovara, zato da se s pomočjo žrdi krma stisne in se tako prepreči njeno stresanje pri prevažanju. Na koncu povezovanja spredaj dva krepka nakladalca potisneta žrd čim bolj nazaj, tako da zadaj moli približno 1 m čez naloženi voz. Tu se nadaljuje drugi del povezovanja voza. Na desni lojtrnici je privezana »urov« (= vrv za povezovanje) in v obliki pentlje nataknjena na pripadajočo ročico. Na omenjeno »urov« je pritrjena t. i. »klobasa«, ki je vedno v veliko veselje otrokom. To sta v bolj ali manj okroglo ali elipsasto obliko zraščeni dve gabrovi veji, ki sta se bili začeli drgniti, se ranili in sokovi ene veje so se začeli prelivati v drugo. Če se kaj takega ne posreči najti, je treba »klobaso« izdolbsti ali izžagati, masikdaj pa so si pomagali z leseno kljuko. Zadaj se vrže »urov« najprej z desne čez žrd na levo, se ovije okrog leve lojtrnice in pretakne skozi »klobaso«, dobro zategne, da se »zadnji vogali« (sena) potisnejo čim bolj skupaj. Nato se vrže »urov«

čez žrd nazaj na desno in čim močnejše zategne, ovije se jo okrog desne lojtrnice in nazadnje okrog žrdi, da zateg ne popusti. Tlačivec na vozu pomaga pri povezovanju spredaj in zadaj tako, da čim bolj pritiska na žrd od zgoraj navzdol; vendar je zadaj v nevarnosti, da ga žrd morda ne bi udarila v glavo, če bi se pri zategovanju vrv utrgala, zato nazadnje prav hitro stopi malo vstran. Bolj ko zategujejo, bolj se namreč žrd krivi in stiska seno pod sabo, bolj »trdo je voz povezan«. Lepo naložen in povezan voz je bil nekdanj znamenka skrbnih in dobrih gospodarjev.

Tako se je po Žireh nakladalo seno do uvedbe »nakladalk«, ki kot eden od priključkov k traktorjem, opravljajo to delo s pomočjo motorja skoraj same, saj ima celoten postopek v rokah le voznik. Tudi pri otavi ni drugače, medtem ko se je včasih nakladanje otave močno razločevalo od nakladanja sena.

Otavo so namreč metali v »ratujne«, kar je šlo veliko hitreje in tudi nobene spretnosti ni bilo treba za to, zato so jo tudi tlačili navadno le otroci, ki še za grabljenje niso bili dovolj godni. Na Dobračevi je še živo izročilo, da je to novost prinesel z Vipavskega v Žiri eden od prejšnjih »Županov«, ki se je bil priženil sem iz Črnega vrha (nad Idrijo). Med prvimi so jo osvojili pri Tinčnu in Potočniku, a ta jo je že tudi izboljšal. Namreč, »ratujne« je razširil. Ta pridobitev se je zdela Žirovcem tako pomembna, da se je Valentin Poljanšek, eden najbolj zaslužnih moderatorjev žirovskega napredka, namenil o njej poročati v javnosti.²² Nekdanji gospodarji so se čudili, da Poljanska dolina niti »u/ratujn« ni kopirala. Čisto drug način nakladanja na vozove, podobne »u/ratujnam« poznajo v Logatcu in na Vrhniki.²³

Lojtrni vozovi se praviloma rabijo v kmečkem gospodarstvu za vožnjo po domačem svetu, vendar so sem in tja rabili tudi za večje razdalje, za romanja in izlete. Tako so se l. 1935 z njimi peljali na evharistični kongres v Ljubljano iz Žirov na osmih vozovih in to 200 ljudi.²⁴ Med drugo svetovno vojso so se vozili z lojtrnimi vozovi mladinci na prireditve v Cerknju,²⁵ in še l. 1955 so se peljali z njimi učenci nižjih razredov na izlet v bolnico Franjo.²⁶

Današnji otroci so prikrajšani za sladkost »obešanja« na soro in vožnjo na njej vsaj za nekaj metrov trdega pešačenja po makadamski cesti — četudi bi voznik zamahnil z bičem nazaj in se je bilo tedaj treba bliskovito pognati z nje v beg, kar je včasih pustilo potolčena kolena in komolce. Če so bili

zaprošeni, so sicer vozniki čisto radi privolili, da se »smejo malo peljati«, toda vloga »slepega potnika« je med dečki veljala nekaj poguma in razposajenosti in zato tudi ugleda.

Po potrebi so vozovom lojtrnice odstranili in ga z nekaj dodatnimi spremembami pripravili za vožnjo peska v posebej za to namenjenih »trugah«. Kadar pa so lojtrnice zamenjali z ustrežno dolgimi deskami, je bil voz pripravljen za vožnjo gnoja. Drugače so imeli veliki kmetje tudi »gnojne koše« na štirih kolesih in so bili prav tako pleteni kot samotežni — iz gabrovih vej ali drenovih šib — in dolge kvadraste oblike. V sredi so imeli približno 1 m široko odprtino, ki so jo po potrebi zaslonili z žaganico. Tudi za vožnjo gnojnice z vprežno živino so obstajale posebne vozne priprave na štirih kolesih. Za vožnjo živega tovara, največkrat prašičev in telet pa so na ustrezno pripravljen voz namestili »kurnik«, v katerega so zapodili žival po močni deski, ki so jo s tal prislonili na voz.

Za vožnjo tovorov na daljše razdalje so nekdanj poznali predvsem dve vrsti vozov:

»Tajsl« (pl. tajslni, tajznini) ali »aksar« je težak voz, namenjen za težke tovore, v glavnem žagovce in trame. Po prepričanju informatorjev naj bi bili to enaki vozovi kakor je Janez Jalen v svojih Vozarjih opisoval parizarje.²⁷ Imeli so visoke ročice, okovane »legnarje« in »prično«. Legnarji²⁸ sta dva drobna, navadno jesenova hloda ali trama v prečnem premeru 12–15 cm kot del voza (»tajslna«) vzdolž med sprednjim in zadnjim oplonom, da tako dajeta podlago za nakladanje raznovrstnega tovara, pač predvsem hlodov oz. žagovcev in tramov. Za legnarje se v Žireh sliši tudi ime »rimlni« ali »cumpate«. »Prična« je viseča shramba pod vozom v obliki nekakšnih nečk ali preprostega zaboja za verige, odeje, furmanski dežnik, malico, orodje in druge drobne stvari, ki jih je voznik jemal s seboj na pot ali tudi za manjše »paklce« (= pakete) iz trgovin/e. V velikosti približno 1 × 1 m je bila nameščena s (štirimi) verigami, pač na vsakem kraju. Že po tem se vidi, da so bili ti vozovi primerni samo za ceste, saj bi se po gozdnih poteh takale prična zadevala ob kamne ipd. Visoke ročice so bile potrebne, da so zadrževale na vozu trame ali hlode, da se niso posuli z njega, čeprav so bili tudi z verigo pripeti na voz prav po zaslugi že omenjenih legnarjev. »Tajsl« se je obravnavalo kot težak voz in predpisano je bilo, da mora imeti tablico z naslovom in luč, tj. laterno s svečo ali pa karbidovko. Njegova kolesa so imela

debele »šine«, očitno predebele, kakor je razumeti iz okrožnice Kraljevske banske uprave²⁹ dravske banovine, da je treba na tovornih vozilih — vozovih torej izmenjati platišča, ker bo po 1. 4. 1939 uporaba starih prepovedana, in to zaradi zaščite javnih cest in varnosti na njih. Zato je strogo opozoriti kolarje, kovače in morebitne druge obrtnike, naj več ne izdelujejo voz z nepredpisanimi platišči, ampak samo taka v smislu čl. 18 Uredbe o zaščiti javnih cest in varnosti prometa na njih.

»Trajnar/trenar«, vojaški voz so Žirovci spoznali v prvi svetovni vojski zaradi njim dovolj bližnje soške fronte. I. Potočnik je zapisal 1. 1916: januarja tukaj trenarji s konji in vozmi. So po večini Bošnjaki. So na odihu. 16. 3. 1916: Zopet trenarji pri nas.³⁰ Po njegovem so »trenarji«, tj. oddelki za preskrbovanje vojske dali ime tudi vozovom, ki so jih pri tem rabili.

Število vozov na posamezni kmetiji je pričalo o njeni trdnosti in premožnosti. Tako jih je bilo pri Smrekarju v Smrečju kar sedem, na eni od dobračevskih kmetij so jih našteali pet. Čeprav so bili nekako specializirani za različne potrebe, so jih ob košnji vse priredili za vožnjo sena oziroma otave.

Za vožnjo hlodov ali tramov, ki so bili dolgi nad 6 m, je bilo treba »voz stegniti«, tj. podaljšati ali »sakseb uziet« (= razstaviti). To se stori tako, da se potegne jeglico iz prednjega konca voza in pahne njegov zadnji konec s soro vred nazaj, vmes pa dá »sovarca« (sovrica, tj. krajša sovra). Z jeglico se jo privije v ridof prednjega konca, okrog drugega konca sovrice pa se ovije veriga, ki gre nato čez naloženi les (žagovci ali trami) in se nato »našpona« (= napne) »z rajklom« in nato se veriga zapne na drugem kraju sovrice. Enako se naloženi les učvrsti na voz z »rajklom« tudi zadaj. Za »rajkl« rabi dovolj debela hrastova ali bukova mladica, ki je od napora navadno napeta skoraj kot lok. Za prevoz lesa se voz podaljša z ukrivljeno sovrico, ki tako omogoči, da ostaja »štanga« pokonci in je konjem ni treba nositi, za vlačenje ali »ulačvo« lesa pa zadošča navadna, ravna sovrica.

Ko so pri tovornih vozovih kolesa iz lesa in z železnimi obroči začela zamenjavati gumijasta kolesa, so ti vozovi začeli dobivati ime »gumiradl«, »gumar« in ko je lojtrnice in legnarje zamenjala ravna ploskev iz desk, so jim začeli praviti »diera«. Te so bile posebno pripravne za nakladanje raznih vreč ipd. Za takšne potrebe so nekdaž rabili »zapravljivček« ali »fedrovce«, vendar so mu pri

posameznih hišah rekli tudi kar »vozičk«, prav tako kot navadnemu lojtrnemu samotnemu vozu. Zapravljivček je imel montiran le en sedež (za dva), zadaj pa je bilo mogoče naložiti vreče ali dodatne sedeže. Z njim so včasih vozili tudi travo. »Kolesn« (= koleselj) pa je bil predviden samo za vožnjo ljudi. Od kočije se loči po tem, da nima strehe, medtem ko jo kočija ima.

Kolikor daleč nazaj sega spomin pripovedovalcev,³¹ so vozove delali domači mojstri. Največkrat v tej zvezi omenjajo »Štefkovega Frenca« z Vrsnika, »Bendeta« iz Nove vasi in »Markotovega Jakoba« s Sela. Prva dva sta bila »bagnarja« (= kolarja), (tretji pa kovač). Napravila sta vse, kar je bilo potrebno novega: voz, kolesa, in to na domu naročnika. S seboj sta imela poleg drugega tudi »draksler« (= stružnico). K hiši so ju povabili po potrebi, niti vsako leto ne, saj so se gospodarji manjših popravil lotevali tudi sami. Zahtevnejša pa so raje prepuščali tem samoukom ali »na pol mojstrom«, kakor jih je označil eden od sogovornikov. K Potočniku je prišel eden od njih zadnjikrat še malo pred drugo svetovno vojno in ostal pri njih približno štirinajst dni. Tedaj je naredil poleg vozička tudi fijakarske sani.

Za konec tega poglavja je treba kaj reči še o terminologiji.³² Kaže, da je slovenska, da ne rečemo slovanska, prvotnejša, z izpopolnjevanjem posameznih delo in tipov vozov pa je vdiral v predmetno besedišče tuja terminologija, praviloma nemške izposojenke. Vendar to še ni vse. Hujša stvar je v tem, da je marsikdaj nejasno, ali gre za negotovost informatorjev ob poimenovanju posameznih delov voza ali za uresničevanje pregovora »vsaka vas ima svoj glas« v tem smislu, da imajo eni in isti deli v različnih vaseh drugačna imena. Toda, to še razumem. To, kar me bega, je, da informatorji omahujejo v poimenovanju posameznih delov in se zato dogaja, da se en in isti naziv sliši za različne dele voza. Npr. za enega je »štesl« varovalna kapica na pestu, za drugega pa zatič, ki drži to kapico na njem, da ne zdrsne z osnika. Eni ločijo spredaj »ridof« in zadaj »oplen«, drugi pa pravijo, da sta »ridof« in »oplen« eno in isto, vendar pa oplenu zadaj ne bodo nikoli rekli opleni. Takih in podobnih terminoloških zagat, s katerimi sem se srečevala na terenu, je precej.

Tudi zaradi njih štejem pričujoči poskus bolj za pobudo, da bi se bolj poklicani zadeve lotili temeljiteje, in to čim prej. Drznem si reči, da čas z nobenim drugim predmetom materialne kulture ni tako hitro pometel kot prav s prometnimi sredstvi. Preveč

»zagradijo« (= preveč prostora zavzamejo), da bi jih bilo dovolj samo zavleči med staro šaro, tudi razbiti jih je bilo treba — da ja ne bi morda preveč očitno bodli v oči in zbujali dvom v naprednost gospodarjev.

Če je tukajšnja predstavitev, ki je po sili razmer ostala zgolj pri vrhu, navrgla slutnjo o njihovi funkcionalni raznoterosti, krajevnih variantah glede na njihovo zemljepisno lego in oblikovalno tradicijo, ki ji težko sežemo do dna, in tehnični iznajdljivosti njihovih izdelovalcev, je nemara vendarle dosegla svoj namen.

II. VPREŽNE ŽIVALI

1. Voli

Po pričevanju informatorjev so bili na Žirovskem daleč nazaj najpomembnejša vožna živina voli. Starejši ljudje so jim pripovedovali, da so imeli konje le pri »Županu« in »Potočniku« na Dobračevi in na drugem koncu pri »Jureču« v Brekovicah in »Hlevišarju« v Hlevnem vrhu. Po trdnejših kmetih so imeli tudi po več parov volov hkrati. Najmanjšim in najmlajšim so rekli »junčki« in jih je bilo treba začeti privajati na vožnjo prej, kakor ob letu njihove starosti. Prej če se je začelo voziti z njimi, bolj so bili »pitovni« (= ubogljivi, priljudni, udomačeni), starejši ko so bili, težje jih je bilo priučevati na vožnjo. Preden so se navadili prav stalno voziti, so bili stari dve leti.³³ Za uk je bilo treba dveh krepkih mož. »Bilo je težko, ko je žival 'šemasta', težko jo je ukrotiti, da se navadi hoditi po poti. Če je kdo hotel zrediti junca, ga ni smel preveč 'matrati' (= mučiti, utrujati)«. Kmetje so zatorej imeli tudi po tri pare volov. Ene »težke«, ene »lahane« (= lahke) in en par so učili. Še več jih je imelo po dva para: ene »težke« in ene manjše. Povprečno so imeli »ene vole« pri hiši 6—8 let, včasih pa tudi 15—16 let, kadar so se jim posebno priljubili in so bili zanesljivi pri vožnji. Kadar se iz različnih vzrokov ni posrečilo volov zrediti doma, so priučene tudi kupovali; seveda je bila temu primerna tudi njihova cena.

Za vožnjo gnoja, brananje ali prepeljavane voza je zadoščal v vpregi le en vol. Za oranje sta bila vedno potrebna dva — tudi zato, ker enega ni bilo mogoče »rihtati« (= voditi), da bi šel lepo po brazdi. Tudi za vožnjo težkih voz je bilo treba vpreči par volov. »To je bilo počasno delo. Dva sta morala držati vola... A stari junci so bili dobri (= navajeni). Furman je hodil pred njimi 'magari' (=celó) 3 metre.

Pri Erženu /v Žirovskem vrhu, op. M. S./ je šel junc za furmanom, ko je ta šel po vseh štirih po bregu navzgor /pomeni, da je bilo zelo strmo, op. M. S./, pa sta speljala«.

Kadar je bilo treba med eno in drugo vožnjo stati, so vole »vahtali« otroci, ki še niso bili za kakšno bolj zahtevno delo. Ali, kakor je nekdo povedal: »Po tem se vé, kdo je najbolj en drek pri hiši, kogar dajo živino vahtati pri delu zunaj.« Za odganjanje obadov in drugega mrčesa, (= »pojanje muh«, »muhanje«) so vzeli v roke kakšno dobroolistnato vejo, drugače pa so za priganjanje rabili »brezovec«/»brezovko«. Za »žleht«, »naukretno« (= sitno, muhasto, trmasto) živino je bilo treba palice, ki so jo včasih vzeli kar iz butaric, za pripravno živino so se zadovoljili le s tanko šibo. Poleti, ko je vabila paša, je bilo treba dati na gobec »torbe«, »korbce«, tj. nagobčnike, drugače je »nisi mogel spraviti iz trave«. Lesene, iz krojenih viter so delali sami, kupivne so bile iz železa. Dobro navajeno govedo pa niti ni bilo treba paziti (morebitna možnost paše je ni premamila).

Tako kot drugod so tudi po Žirovskem včasih vole vpregali v »trde« ali »muss jarm«. Sem in tja se jih je dalo še videti v času po prvi svetovni vojni, čeprav so ti jarmi za živali mučni, ker so bili za obe vprežni živali iz enega kosa (tj. en jarm za par volov), le kambo ima žival vsaka svojo. Jarmi so iz brezovega lesa in oblikovani komplementarno v obliki črke S, tako da je njegovo težišče nižje od tistega dela, ki ga nosita vola. Kambi sta ovalni in iz jesenovega, kostanjevega ali bukovega lesa, skratka takega, ki se dá »upregati« (= upogniti, kriviti). Nadevanju jarma in kambe volom okrog vratu se pravi »uklepanje vola« (»Vola je treba ukleniti!«). Tedaj se nasadi kamba na jarm tako, da se jo pretakne skozi dve luknji in ko njena konca na drugi strani jarma pogledata skozi, se skozi zatakne »zatka« (= zatič), »cvek«. Enako se to ponovi s kambo za drugega vola. Drugo ime za kambo je »lacn« (= locen). Naslednji korak je vprega živine. Dokler so bili v rabi trdi jarmi, niso poznali »štrang« (= iz debelih vrvi spleteni pripomočki, ki so del enojnih jarmov) in »driklcev«. Oje voza ali »čvetier« (= dodatno oje pri pripregah) so naslonili na najnižjo lego trdega jarma in ju pritrdili med seboj z »ročem« ali »jarmico«. To je že omenjena zanka iz »trte«, le da je za ta namen debelejša in po enih podatkih iz gabrove ali bukove veje, po drugih pa iz gabrove, brezove ali tudi kostanjeve, če ni bilo drugega. Spre-

daj in zadaj za jarmom sta bila skozi oje pre-taknjena dva količka, imenovana »pregelj«, katerih naloga je bila oje tako utrditi, da je nepremično slonel na jarmu in je živina lahko vlekla voz naprej ali ga pomikala nazaj. Preglji so bili sprva drenovi, nato pa so jih zamenjali železni. Tudi jarmi sami so sčasoma dobivali železne vložke in obroče, kar naj bi jih okrepilo in to je privedlo tudi do drugačnega načina vprege. Nekateri jarmi so imeli v sredi z železom okovano luknjo, kamor je bilo zataktni oje; skozi vzporejeni luknji jarma in ojesa so zataktnili »zatko« ali »pregelj«, ki je v tem primeru opisan kot železen rogljiček. Za različna opravila so rabili različno velike jarne. Za oranje so jemali bolj široke, za vožnjo po poteh pa bolj ozke. Vendar je bila vprega s trdimi jarmi hudo naporna, »včasih so se voli tako vlekli narazen, da se je vse skupaj zvalilo po bregu«.

Polagoma so se iz trdega jarma razvili enojni jarmi, zato »samci« ali »jarmički«. V lesu in okovju pač ni bilo razločka glede na prejšnje, nujno pa so morali imeti za vprego tudi »štrange«, verige, »driklc« in za vprežen par še en »driklc« in »vago«. Spomin oživlja, da sta jarne za žirovske potrebe izdelovala domača mojstra oče Blaž »na par Vidk« in »Metež v Jarčji dolini. Jermene je po potrebi naredil »zatler/zakler«, »štrange« so se dobile v trgovini. Jarmi kakor jarmički so bili tudi okrašeni z raznimi zarezi ali preprosto izrezljanimi motivi, a ni jasno, ali zato, da bi se ločili med seboj ali zato, da bi bili lepši.

Priložnostno so prihajale v poštev za vprežno živino tudi *jalo*ve telice, ki so jih radi ocenjevali, da so v ta namen pripravnejše, a prav tako močne kot voli. Vpreganje *krav* po Žireh ni bila splošna navada niti pri bajtarjih. To je zmeraj veljalo bolj za nekakšno posebnost kot samoumeven izhod v sili. Če vožnje ni bilo mogoče opraviti samotež, so to storili z izposojeno živino, ki so jo potem navadno odslužili z delom. Morda pa so samostojnosti na ljubo pri nekaterih hišah (npr. pri »Žnidarčku« na Dobračevi, »Šemaniku na griču«) navozili gnoja na njive in le-te zorali z domačimi kravami. Zakaj so jih rabili kot vprežno živino tudi na tako veliki kmetiji kot je Potočnikova na Dobračevi, ni jasno; zdi se, da bolj iz študijskih namenov kakor iz potrebe. Ali pa zato, ker so bili konji zavzeti s furmanstvom? Medtem ko so jih drugod kakor govedo na splošno, vklepali v jarem, so pri Potočniku nadevali kravam poseben — kravji komat.³⁴

2. Konji

Preden se v našem okviru zadržimo ob njih, še beseda o njihovih malih sorodnikih, oslih. Na Žirovsko le od časa do časa zaide kakšen. Tako si ga je v petdesetih letih oskrbel »Potresin« v Mrzlem vrhu zaradi vožnje mleka v dolino, nekaj let zatem ga je za najrazličnejša opravila kupil tudi »Prvičen« na Selu. Vedno znova napravi veliko veselje otrokom, tako da je zaradi njih prišel celo v literaturo,³⁵ resni odrasli pa to skromno žival jemljejo bolj z rezervo.

Drugače je s konji. Ti so vedno veljali za prestižno žival.³⁶ Po izročilu so po žirovskih domačijah svojčas imeli le po enega konja za delo na polju, le v plug so vpregali par. Tedaj so si konje med sabo izposojali. Če se dá shajati, je vprega z enim konjem seveda bolj rentabilna. Vendar se pripovedovalci spominjajo, da so v nasprotju z Gorenjsko, kjer so v ta namen rabili vozila z (v)ojnicami, po Žireh, kljub temu da je bil vprežen le en konj, uporabljali vprego kot za dva konja, torej vozila z ojesom oz. »štango«. Tako so po potrebi vedno lahko vpregali tudi par.

Bolj splošno so po Žireh začeli imeti konje po prvi svetovni vojni, ko je bilo lahko priti do njih. Eden od žirovskih dijakov v Idriji jih je domov pripeljal kar osem, ki so pobegli ali zapuščeni tavalili ob poti.³⁷

Za konje so gospodarji lepo skrbeli, posebno da so bili primerno podkovani. Pozimi so morali biti, kakor so govorili, »ostro kovani«, kar pomeni, da so imeli na podkvah spredaj kos (2 cm²) ostro ošpičenega jekla na zunanji strani. Dejali so, da je konj ostro »grifan«, ima ostre »grife«. Na notranji strani podkve niso bile nikoli ostro kovane, ampak so bile ravne, da konj ni ranil nog, ko je stopil. Poleti je bila podkev pravokotna, topa, neošpičena. Podkev se je hitreje zrabila na ledeni, trdi cesti; če je bila masa, po kateri je konj hodil, mehka, pa manj. Pozimi je zdržala ena podkev en mesec, poleti pa dva do tri mesece. Ta letni čas je bilo tudi treba spodrezovati roževino na kopitu. Če je bilo dobro kopito, je podkev bolje obstala na njem. Med podkovskimi kovači, ki se ga najstarejši še spominjajo, je bil v Žireh Janez Peternelj.³⁸ Kot izučena, ki je imel tudi živinozdravniški tečaj, so ga kmetje še posebej cenili. Konj pa je bilo že tedaj veliko, samo pošgarskih sedem ali osem. Po strokovnosti te vrste se je lahko meril z njim Janez More v Kovačevem klancu, ki je vztrajal pri svoji obrti do srede šestdesetih let našega stoletja, podobno Janko Starman.

V tem času se je začelo sunkovito zmanjševati število konj, tako da še preostali trije kovači (Stanovnik v Žireh, Starman in Jezerše na Selu) niso imeli z njimi dosti dela.

Nadvse pomembna konjska oprava je komat. Ločijo se glede na težko in lahko vprego. Za prvi primer je blazinasta podlaga, imenovana »laibkiss« (iz nem. der Leib — telo, život; das Kissen — blazina;) ločena od komata. Tako se konju najprej nadene prek glave »laibkiss«, nanj pa prek vratu konja komat. Lahki komati imajo omenjeno blazino, ki je iz platna ali usnja in polnjena z žimo ali morsko travo, fiksirano na komatu na njegovi spodnji strani. Drugače je komat sestavljen iz lesenega ohišja v obliki nekakšne klobase. Tvori ga dvojje »kleište«, ki sta spodaj na konici okovani s posebno spojko, na vrhu pa se povežeta z jermenom. Naloga »kleište« je, da se lahko komat po potrebi razteza. Na vsaki strani posamezne »kleište« je zvrtana luknja in vanjo vstavljena železna »rinka« (= obroč). Iz njiju tečeta podaljška, ki rabita za pripreganje konja k vozilu. To so že omenjene »strange«. Na njihovem koncu je spet železnka »rinka« za pripenjanje »drikla« ali »vage«. Sčasoma so komat izpopolnili tako, da so dali konju prek hrbta širok usnjen jermen, pod njegove prsi pa ožjega. Prvi se imenuje »rukren«, »ukrem« (iz nem. der Rücken — hrbet; der Riemen — jermen;), spodnji, ki je pod trebuhom, pa »pangut«, »pangert« (iz nem. das Band — vez, trak; der Gurt, pre/pas; (konjski) podprog³⁹ »Strange« pri konju tečejo skozi usnjeno cev z imenom »štuc«. »Rukren« ima nalogo voz/ilo vleči in »nazigovati« (= pridvigovati), zasluga »štuca« pa je, da se konj z vozilom lahko pomika tudi nazaj, »pangut« pod pasom konja pa povezuje oba »štuca« med sabo. Če so »štuci« krajši, grejo strange še skozi »nožnice«. Drugo ime za »štuce« je »zajklplietari«.

Kako se konja okomata? V večini Slovenije se komat nasadi na glavo, v Žireh pa, so poudarjali sogovorniki, se ga nadene konju z njegove hrbtne strani takole: od zadaj ga daš na ramo (konja), enako rukren. Z levo roko držiš na desni komat, z desno roko vržeš rukren konjem čez hrbet, nato se pa z obema rokama komat natakne na »laibkiss« in zapne. Pod vampom konja se zapne še »pangut«. V hlevu je konj privezan k žlebu z jermenom, ki se imenuje »aftra«, za delo pa se mu jo zamenja z »guzdo« (= uzda). Razloček med »aftra« in »guzdo« je ta, da ima »guzda« še »žvale« ali »brzde«, ki se konju vložijo v gobec in vozniku omo-

gočajo, da ga lahko »komandira«. Od tod je prešlo metaforično v vsakdanjo govorico: »brzdaj se«, »obrzdal se je« ipd., kar pomeni obvladati se. Komat je opremljen še z »bruskietna« (iz nem. die Brust — prsi; die Kette — veriga;) in pri vpreganju se spneta »bruskietna« in »štangkietna«, ki je na ojesu spredaj in je dolga približno 0,5 m. Če je voz predviden za enega, samčastega konja, je le ena, za dva konja sta potrebni seveda dve »štangkietni«.

Za lahko vožnjo, npr. za vožnjo zapravljičkov ali za slavnostno vožnjo, konji niso vpreženi v prave komate, ampak imajo le »šire«, kakor pravijo jermenom, ki nadomeščajo komat.

Komate navadno hranijo na kljukah pri vhodu v hlev, da so takoj pri roki, ko priženejo konje iz njega. Pomembno je le, da se ne močijo. Mestu, kjer so obešeni, so včasih dejali tudi »cajhkamra«. Imeti dober »cajh«, je pomenilo tudi dober komat. Maks Oblak, »Skalar« z Dobračeve uporablja en komat, ki je bil izdelan kmalu po prvi svetovni vojni, drugi, ki je še prav tako dober, pa je še starejši. Njuna blazinasta podloga je narejena iz usnja in ržene slame. Izdelal ju je še žirovski »zakler« (iz nem. der Sattler — sedlar) Kolenc iz Žirov.

Vajetim žirovski furmani rečejo »vājvod«. Za enega konja je to jermen v obliki črke U. Če sta bila vprežena dva konja, se je eden imenoval »vajvodni« in drugi »zraunsk« (ker je bil zraven, poleg). Nikoli niso imenovali konj levi ali desni; Tisti, ki je bil bolj živahen, je bil »zraunsk«, ta slabši, ki ga je bilo treba bolj priganjati, pa »na vajvodah« oz. vajetih. Na omenjeno opredelitev in funkcijo je torej vplivala kvaliteta konja. Sčasoma so vajeti izpopolnili tako, da so z njimi usmerjali oba konja hkrati. To so dosegli s tem, da so že omenjenim vajetim v obliki črke U nekako na sredi dodali še dva jermena, ki sta prekrizana tako, da je levi »kraicigl« ali jermen vpet v komat desnega in desni »kraicigl« ali jermen v komat levega konja. Ta tehnika omogoča, da voznik s potegi vajeti oba konja vodi v isto smer. Kadar potegne levo stran vajeti, dodatni jermen oz. »kraicigl« stori, da potegne v levo stran ne le glavo levega, ampak tudi desnega konja v paru. Ko potegne k sebi desno stran vajeti, usmeri v desno ne le desnega konja, ampak s pomočjo dodanega »kraicigl« tudi levega. Tudi fraza »imeti, držati se na vajetih«, v pomenu obvladati, zadržati se, izhaja iz konkretnega območja človekovega delovanja, tj. iz ravnanja z živalmi.

Po presoji informatorjev so nazivi za konjsko opremo nemški in nekateri tudi madžarski, kar naj bi njihovi uporabniki prinesli od vojakov. Vendar je treba dodati, da se v nekaterih podrobnostih tudi ta terminologija spreminja tako rekoč iz vasi v vas, kar kaže na aktivno razmerje do nje in ne le na golo prevzemanje.⁴⁰

III. O RAZMERJU DO VPREŽNE ŽIVINE

Z konec poglavja o vprežni živini še kaj o razmerju do nje, predvsem v luči razločevanja med voli in konji. Dokler je bilo na kmetijah dovolj in preveč ljudi, kar pomeni, da je obstajala agrarna prenaseljenost, je bil vol bolj rentabilen. Nikomur in nikamor se ni mudilo; hlapci in dekle so počasi povozili z njimi, vole so opitali in jih že stare prodali. Z voli se je vse obdelalo in še prirediti se je dalo pri njih. S konji je drugače. Konj je moral zaslužiti, kar je snedel, pri njem se ni priredilo. Sto let nazaj so imeli veliko volov in še pred prvo svetovno vojno so jih imeli večinoma, po hribih še do nedavna. Ponekod pa so vpregali za oranje skupaj vola in konja. Toda čeprav je izkušnja učila, da je konj »štrevsast«, da se po bregu zvali, je torej manj stabilen kot vol, so jih tudi po gričih začeli imeti vedno več. Ob pomanjkanju ljudi je čas začenjal postajati dragocen, konj pa je bolj hiter kot vol. In tudi bolj »kardihten« (= ugleden, časten); a tudi zapravljen.

Konji so vozili tudi balo in »ohcet« (= novoporočence) in tedaj je bila njihova oprema »obcirana« (= okrašana) s svetlečimi se okroglimi ploščicami (= »šajbami«), raznimi čopki in zelenjem, česar voli niso nikdar doživeli. Še iztrebke, česarjske fige, so gospodinje iz hiš ob cestah vedno skrbno pobirale, ker so jih cenile za rože na vrtovih — še posebno, kjer doma ni bilo gnoja — medtem ko se za goveje niso zmenile.

Medtem ko se vola uklene in konja okomata, tj. prvemu nadene jarem in drugemu komat, je treba obe živali še vpreči/pripreči, tj. pripeti k vozu. Spredej se to uredi s pomočjo »štangkietne«, zadaj pa je na ojesu močna kljuka, kamor je zataknjena »vaga«, ki je za samčasto vprežno žival, bodi vola bodi konja, pogosto trdo nameščena, za par pa mora biti premična, kar tudi daje tej pripravi pravi pomen imena (vaga). »Vaga« ima na vsakem koncu kljuko, na kateri se natakne »driklca«, ki sta potrebna, kadar je v voz vprežen par. »Driklca« imata namesto kljuke dva »glida« (= členka) in »knieblc« (zatič v obliki črke T), kar je vi-

deti kakor konček verige, s katero se spneta »driklca« na vsaki strani »vage«.

Vole se prignja in usmerja z izrazi »yi« (= naprej), »eya« (= stoj, obstani), »curik/cirik« (= nazaj stopi, se prestopi), »štiknya« (= nazaj ga potisni), »les« (= k sebi), »le k seb, le k seb« (= le k sebi), »yout'« (= od sebe). Zdi se, da je za vole to izrazje bolj poljubno kot za priganjanje in usmerjanje konj, čeprav je temeljna terminologija pri obeh enaka: »yi« (= narej), »eya« (= stoj, obstani), »bistayor/bist« (= na levo), »yout'« (= desno), »cruk/curik/cirik« (= nazaj, »yoolt'« (= ne smeš').

Imena obe vrsti živali dobivata navadno po barvi svoje kože. Voli bele barve so zato *Belini*, oker barve *Ciki*, rumeno rdeče barve z belimi lisami *Šeki* in črni *Muriji*, konji pa (rumen/kast/e barve) *Folki*, (rdeče barve) *Prami*, (rjavkaste barve) *Fuksi*, (bele barve) *Šimelni*, (črne barve) *Švarci* in (belo rdeče barve) *Tolerji*. Tudi pri imenih je opaziti, da doživljajo konji več osebnih simpatij svojih gospodarjev, saj jim ti dajejo poleg vrstnih⁴¹ še posebna imena kot so Ričko, Ceza, Pubi pa tudi Mica, Zora, Frančka ipd.

Navadno se je tovore velike »peze« (= teže) prevažalo s parom volov ali konj. V izrednih primerih, posebno po klancih pa je prišel v poštev »furajt«, *firšpat* (= pripraga) z dodatnim številom ustreznih živali. Najpogosteje so prvemu paru dodali še enega, kakor je razumeti stavek: »Po klancih so furajtali v četverni vpregi za kljuko (nič verige),«⁴² ki ga je po pripovedovanju že omenjenega Seljaka zapisal I. Potočnik. Iz njega zvemo še za eno podrobnost: da za priprago v času, ki je precej pred obdobjem, kot ga zajema tukajšnja obravnava, še niso rabili verig, ampak so vole priklenili k vozu s pomočjo trdega jarma in »čtvier/čvetier« (= dodatno oje), ki je dobilo ime po številu volov. Bilo jih je četvero, od tod tudi števniki samostalniki.⁴³ Kljuka, ki jo omenja Seljak, je »zatka« ali »pregelj«.

Drugače so si pomagali tudi tako, da so vole, ki so več vozili in po hudem terenu, podkovali. Kadar pa so konjem naložili več kot je bilo prav, torej pretežak tovor, so jim zavezali oči, da so ga hoteli potegniti ali se sploh premakniti.

Pravijo, da beli konj tistemu, ki ga vidi, prinaša srečo. Vsak bi bil rad »isker kot konj«, nihče pa ni »zabit« ali »počasen kot vol«.

Praviloma tudi vprežna živina praznuje tedaj kakor človek, vendar se izrecno ne »fura« tudi na postni dan, drugače se potem živina bode (= biže z rogovi). Za poseben,

»konjski praznik« oz. pravilneje: praznik konj »se šteje sveti Martin, ker jaha šimlna«.

Čeprav iz navedenega ni mogoče zanikati priznanja o koristnosti volov, tudi ni mogoče utajiti dejstva, da so po priljubljenosti vedno za konji. Ugotavljanje, zakaj je tako, pa prepustimo drugi priložnosti.

OPOMBE

1. Kaj Birket-Smith, Putovi kulture, Zagreb, 1960, 80, 153, 221 sl.

2. Da je ta jezikovna zakonitost v žirovskem narečju živa, priča primer hišnega imena, ko je iz »Hribčar« nastalo ime »Hlibčar«.

3. Glej Italijansko-Slovenski slovar (sestavil Anton Gtrad), Maribor—Trst, 1967, 92.

3a. O koših in podobnem prim: tudi Marija Rutar, Nekaj o nekdanjem prometu na Tolminskem, Jadranski koledar, 1974, 175.

4. Nekateri principi tega pletenja so enaki tistim pri pletenju sušilnic za koruzo v Međimurju. Prim. Koš ili koružnjak u Međimurju, Zbornik za narodni život i običaje, knjiga 45, Zagreb, 1971, 341—342.

5. glej op. 3a.

6. Ivan Potočnik, rokopis s črnilom v zvezek za šolsko rabo, na prvi strani datum 7-8/9, 69, str. 74. Hrani ga hči Marija Gantar.

7. Glej op. 6, 23.

8. Gorazd Makarovič, Križevato kolo na Slovenskem, Slovenski etnograf, XVIII—XIX, 1965—1966, 30.

9. Marija Rutar opisuje izdelavo kolesa, vendar ni jasno, ali gre za kolo z radialnimi prečkami ali za križevato kolo. N. m. 175.

10. Pred leti so bili po kozolcih še potisnjeni vstran, vendar še vsaj za rezervo; sedaj jih je večinoma dobiti le še na kozolcih, in to navadno razstavljene, zaradi česar že vrsta njihovih delov manjka; ali pa so že popolnoma razsuti.

11. Po naključju sem iz ene od šolskih radijskih oddaj jeseni l. 1986 izvedela, da imajo vozove razstavljene v muzeju na Ptuj. Po njihovem opisu sodeč obstajajo marsikakšni razločki med tamkajšnjimi in tukaj opisanimi.

12. Zaslužili bi tako skrbno obdelavo po tehnično-arhitekturni plati, kakor se je to zgodilo pri kozolcu in tudi po zgodovinsko-geografski, kakršne so razprave o plugu.

13. Narečna izgovorjava zastavlja vprašanje, ali je ta términ treba poknjižiti v podos ali v podvoz. Informatorji sami v tem kolebajo in nimajo jasnega stališča. Zato na podlagi dejstva, da pri tem vsi rabijo ženski spol, torej *tista podos*, sklepam, da gre za podos.

14. Posamezno je za ta del voza slišati tudi izraz osnik. Vendar ni več mogoče preveriti, ali gre za sistemsko poimenovanje (na ravnini language) ali je to prisoditi nepreciznosti zaradi pozabljenosti (na ravnini parole).

15. Tudi tu raba niha. Eni govorijo le ridof, drugi ločijo spredaj ridof in enakemu delu zadaj pravijo oplén. Drugi pravijo da sta ridof in oplén eno in isto.

16. Glej op. 6, 23—24.

17. Tudi ta términ pri različnih informatorjih ne pomeni ene in iste stvari pri kolesu voza.

18. Enih od njih se je zato prijelo hišno ime pri »Šmierovcu«.

19. Platišča pomeni sestavine, dele kolesa. Razplatiti = razstaviti. Prim. F. Prešern, Razplátili srce so... (Neiztrohnjeno srce), Pesnitve in pisma, Lj. 1962, ur. A. Slodnjak (Kondor), 44. Isti koren ima beseda záplata.

20. Franc Gantar, »ta star Selak« (roj. 4. 12. 1876 — umrl 29. 3. 1976), kmet.

21. Glej op. 6, 24.

22. Valentin Poljanšek je žirovske »u/ratujne« takole opisal: V Žirovski dolini imamo za spravljane otave na svojevrsten način oblojtrane vozove in sicer tako, da postavimo vrh navadnih lojtric še posebne, 1 m široke lojtre, tako imenovane »uraturjne«. Te postavimo na dva počez položena »legnarčka«, tako narazen, da stoje od zunanjega roba voznihi lojternic še za 25—20 cm na ven. »Legnarčki« morajo biti primerno zarezani, da se spodaj na vozne lojtre in zgoraj na »uraturjne« lahko z žico dobro pritrdijo. Spredaj in zadaj zvežemo »uraturjne« s »križi«, to sta po dve letvi na koncu okovani s primernim nastavkom, ki jih navzkriž nasadimo na »uraturjne«. Dobro je tudi, da jih z lesenim klínom zataknejo, da se ne snemajo. Dolgi so križi po potrebi tako, da so »uraturjne« nekoliko razveznjene po priliki 1,50—2 metra. Izdelane so »uraturjne« iz tanjših lat in tankih, toda precej gostih klinov, da niso pretežke.

Na tako prirejen voz delavci veliko hitreje nakladajo. Na vozu ni potreba posebno zmožne osebe, tudi otroci lahko tlačijo. Končno pa pri nas takih voz niti ne povezujemo, zvrhane z 800—1000 kg otave naložene vozove vozimo domov, ne da bi se kaj raztresalo. (Kmet iz Žirov), Brazda, I, 1934, = Žirovski občasnik, 4, 1982, 85.

23. Ivan Potočnik: »V Logatcu in na Vrhniki imajo čisto drugačen način nakladanja. Ogrodje imajo spredaj in zadaj, na podolžni strani pa sproti dvigajo deske, kolikor se viša naloženi voz.« Ustni vir, jeseni l. 1976.

Prim. tudi risbo Janeza Bogataja, Glasnik SED, Lj., 1972, št. 3, leto XIII, 21.

24. Župnijska kronika Žiri 139. Pisali so jo Žirovski župniki Janez Vidmar, Anton Logar in daleč največ Ivan Pečnik.

25. Ivanka Šuler, rubrika: Naši rojaki. Delo, življenje, glasilo tovarne obutve Alpina Žiri, št. 11, letnik XVIII, Žiri 1979, 16.

26. Avtopsija.

27. Janez Jalen, Vozarji, slovenske večernice, zv. 109—111, Celje, 1958—1960.

28. Slovar slovenskega knjižnega jezika III, Lj., 1975, geslo: legnar.

29. Okrožnica VIII. No 2708/1 z dne 23. aprila 1938. Sresko načelstvo Logatec jo je 30. aprila 1938 pod številko 4898/1 poslalo Združenju obrtnikov Žiri. — Dokument hrani avtorica pričujoče obravnave.

30. Prim. op. 6, 48—49. To ni originalni Potočnikov vir, ampak si ga je med drugimi prepiral iz »Žnidarčkovega dnevnika« (glej n. m., 38—58). V uvodu tega prepisa na kratko označi avtorja kronike: »Žnidarčk', krojač, ki nam je v naši mladosti delal »cajhaste hlače« in tudi kaj boljšega, je kronološko zapisoval razne dogodke, pa prav na kratko...«

31 Kot že rečeno, zajema le 20. stoletje, naj v 19. stoletje sega le izjemoma.

32. Prim. tudi terminologijo za del dolenjske pokrajine v prispevku: Jaka Müller, Kovačnice in kovači na spodnji Slivnici, Zbornik občine Grosuplje, 11, Grosuplje, 1980, 246—249. Primorsko zastopa za ta del diplomska naloga Brigitte Krapež na katedri za dialektologijo slavističnega oddelka Filozofske fakultete v Ljubljani z naslovom: Otliski govor, Lj., 1984 (odlom: Vozovi in vozarjenje, 108—128).

33. Jože Kržišnik »Krištan«: »Sedaj bi dve leti starega junca nobeden ne 'rihtal'« (= veliko bolj močan in zrejen je, kot so bili pri teh letih nekdanji). Ustni vir, Selo, pozimi 1975/76.

34. Ivan Potočnik je razložil, da ima konjski komat dva dela, kravji pa le enega in je pod-

ložen, da je mehak, in spodaj odprt. Pripomnil je še, da so imeli pri hiši celó neko nemško knjigo, v kateri piše, kako je ta komat nastal.

35. D. K. (= Darina Konc), Franckov vosuček, Pionir, št. 6, 1957—58, 186—189. (Pripoved je napisala žirovska učiteljica in se nanaša na žirovsko okolje in Francek je žirovski deček.)

36. Prim. Angelos Baš, Ljutomerske konjske dirke, Maribor 1976, 174.

37. Ivan Potočnik, ustni vir, pozimi 1975/76.

38. O (podkovskih) kovačih v Žireh prim. Franc Temelj, Nastanek in razvoj kovinarstva v Žireh, v: 30 let tovarne elementov za avtomatizacijo, Kladivar, Žiri, letnice ni, 7—18.

39. Nemško-slovenski slovar (sestavil France Tomšič), Lj., 1964, 327.

40. Za terminologijo z Dolenjske prim. risbo Janeza Bogataja v Glasniku SED, Lj., 1972, št. 3, leto XIII, 18.

41. Prim. še op. 36, 78.

42. Glej op. 6, 24.

43. Način te vrste pripreganja zna še nazorno opisati pripadnik mlajše generacije dipl. inž. agronom. Srečo Leskovec iz Smrečja (rojen 1946).

DELOVANJE PARTIZANSKE TERENSKE LEKARNE BOBER OD DECEMBRA 1943 DO OSVOBODITVE

MARIJA PERKO

Začetki terenskih partizanskih lekarn se ujemajo s formiranjem prvih partizanskih čet leta 1941. Ker so bile prve skupine borcev razmeroma majhne, je bila temu primerna tudi potreba po sanitetnem materialu. Predvsem so potrebovali sredstva za prvo pomoč za skupine okoli dvajset ljudi. S potrebnim sanitetnim materialom so jih oskrbovali civilni lekarnarji, zdravniki, babice, bolničarji, drogeristi, ortopedske delavnice, tovarne za izdelavo zavojnega materiala in veliko število aktivistov OF, ki so material zbirali in dostavljali partizanom. S tem namenom je bil junija 1941 v Ljubljani ustanovljen zdravniški matični odbor OF, katerega naloga je bila pridobivanje, skladiščenje in odpošiljanje sanitetnega materiala partizanom ter za zbiranje tistega sanitetnega materiala, ki je bil po kapitulaciji stare jugoslovanske vojske skrit na različnih mestih. Taka organiziranost sanitetne službe je bila mogoča do kapitulacije Italije. Jeseni 1943 pa so se razmere bistveno spremenile, saj je naraslo število partizanov, obliko-

vale so se nove enote, hudi boji v nemški ofenzivi pa so pustili veliko ranjencev. Zaradi potreb po sistematičnem oskrbovanju partizanskih enot in bolnišnic ter civilnih zdravstvenih ustanov je sanitetni oddelek pri Glavnem štabu Slovenije, ki ga je vodil dr. Franc Novak-Luka, začel z organizacijo farmacevtske službe. Na pobudo novo nastale apotekarske sekcije pod vodstvom mr. ph. Janeza Varla so na terenu ustanavljali prve partizanske lekarne.¹

Temelj partizanski lekarniški službi je bil postavljen s terensko lekarno Bober ob koncu decembra 1943 v Beli krajini, ki je bila praktično osvobojena od konca leta 1943 in je dajala vse možnosti za delo lekarniške službe. Terenska lekarna Bober je bila neposredno podrejena sanitetnemu oddelku pri Glavnem štabu Slovenije, ki je tudi dal pobudo za namestitev lekarne v opuščeni zidnici na Stražnem vrhu, oddaljenem približno šest kilometrov od Črnomlja. Za vodjo lekarne so imenovali mr. ph. Dalibora Vrankoviča, ki je do tedaj delal v lekarni

svojega očeta v Črnomlju.² Od vsega začetka sta mu pomagala inž. Ivo Šenica in Janez Žabkar, za njima pa so na Stražni vrh prišli še laborant Rudi Moravec, Nada Prebilič in kurir Mirko Štibilj. V zidanicji so uredili tri prostore: kuhinjo, spalnico ter sobo s policami, kjer so hranili zdravila. Tu so tudi pripravljali zdravila in opravljali laboratorijska dela. V kleti so hranili tekočine.³

Da bi dragocenega materiala ne uničile večje sovražne ofenzive, so lekarnarji poleti 1944 zgradili novo lekarno v gozdovih pod Sredgoro s popolno laboratorijsko in drugo lekarniško opremo. Ta lekarna je bila zgrajena samo za primer sovražne ofenzive in je bila pripravljena za takojšnje lekarniško poslovanje. Poleg te je imela lekarna Bober tako kot druge terenske partizanske lekarne, po zgledu konspirativnih bolnišnic, v svoji neposredni bližini in v daljni okolici cel sistem bunkerjev za skladiščenje zdravil in sanitetnega materiala. Zaradi takih varnostnih ukrepov sovražnik ni odkril nobenega njenega bunkerja niti same lekarne ves čas njenega delovanja.

Ob začetku delovanja je terenska lekarna Bober imela skromno zalogo zdravil. Osnovo je predstavljal zaboj zaplenjenega italijanskega sanitetnega materiala, ki so ga prinesli s sanitetnega oddelka. Dalibor Vrankovič je organiziral nabiralno akcijo po belokranjskih vaseh in na ta način s pomočjo mladincev precej povečal lekarniško zalogo zlasti obvezilnega materiala, instrumentarija, opornic in nosil, močno pa jim je primanjkovalo zdravil, krvne plazme, sterilne embalaže itd.⁴ Kanali, po katerih je lekarna dobivala sanitetni material, so bili speljani z vseh strani. Glavna centra, od koder so dobivali največje količine, sta bila Ljubljana⁵ in Trst, občasno pa je material prihajal tudi iz Maribora, Gorice, Milana, Gradca, Dunaja, Prage in od drugod,⁶ ne nazadnje iz bližnjega hrvaškega ozemlja. Tam so imeli stike z Bartulićevo lekarno v Zagrebu, ki jim je v prvi polovici leta 1944 poslala sanitetni material v vrednosti 20 tisoč kun. Zagotovljena jim je bila oskrba tudi za naprej, saj je bil Zagreb dobro založen s sanitetnim materialom, vendar so imeli težave z njegovim prenosom.

Velik del potrebnega kirurškega materiala so dobivali iz Trsta na različne načine, še posebej uspešni pa sta bili dve vezi. Po naročilnicah je Orel pošiljal material od zavodov IFT (Istituto farmaceutico Triestino) in Mell. Drugo zvezo je vzdrževala neka babica, ki je hodila v Trst kupovat zlasti kirurški material. Po teh dveh kanalih je šlo v

osmih mesecih za 1,8 milijona lir sanitetnega materiala, precej pa so ga dobili tudi brezplačno.⁷

Da se je v prvi polovici leta 1944 zveza s Trstom močno okrepila je pripomogla tudi izdatnejša denarna pomoč Glavnega štaba Slovenije. Zato je terenska lekarna Bober lahko pošiljala naročilnice vsakih štirinajst dni ali tri tedne, saj so lahko material kupovali preko lekarn v drogerijah. Zaradi velikih količin so imeli velikokrat težave s prevozom. Problem so rešili s postavitvijo vmesne postojanke, nove pomožne terenske lekarne Nanos v bližini Tater v Brkinih. Ta je vzdrževala direktno zvezo s Trstom in prejeti material uskladiščila ter organizirala transport do naslednje terenske partizanske lekarne Planjave.⁸ Tako je postala sredi tela 1944 lekarna Nanos prva postaja za sanitetni material, ki so ga z vozom ali kolesom pripeljali iz Trsta. Iz lekarne Nanos so ga transportirali čez Ostrožno brdo, Ribnico, Zagorje, Koritnico, Mašun in Leskovo dolino na Babno polje v terensko lekarno Planjavo, ki jo je organiziral mr. ph. Drago Andrijač decembra 1943. Od tod pa je bil ves potreben material po etapni vožnji prepeljan v lekarno Bober na Stražni vrh.⁹

Zaradi akutnega pomanjkanja določenih sredstev, zlasti instrumentov, gumijastih predmetov, narkotikov in zavojnega materiala, je apotekarska sekcija pri sanitetnem oddelku Glavnega štaba že junija in septembra 1943 predložila zavezniški misiji pri Glavnem štabu Slovenije več naročilnic, vendar so prvo pošiljko dobili šele konec marca 1944, ki pa je bila precej skromna, saj je nekaj najnujnejših naročenih zdravilnih sredstev manjkalo, na primer salverzan. Od vakcin, ki so jih naročili, so dobili samo tifusno, vendar v tako majhni količini, da so lahko cepili le vojsko na teritoriju VII. korpusa. Konec aprila 1944 so prejeli še eno zavezniško pošiljko, ki je bila ravno tako skopa kot prva. Stike so imeli tudi z majorjem dr. Rogersom, ki je obljubil mesečne pošiljke zdravil, nobenega razumevanja pa ni pokazal za potrebe civilne sanitete, ki je bila popolnoma odvisna od dobav partizanskih terenskih lekarn.¹⁰

Obe zavezniški pošiljki je prevzela terenska lekarna Bober in sanitetni material takoj razposlala z vozovi v vse bolnišnice na njenem ozemlju in v obe partizanski terenski lekarni. Njej je ostala le petina materiala, s katerim je morala zalagati partizanske enote VII. korpusa in četrte operative cone, oficirsko šolo, Bazo 80, bataljon Glavnega štaba, zdravstveni odsek SNOS, vojno

ambulante v Črnomlju, civilne bolnišnice in ambulate, vse komande mest in vojnih področij ter mnoge druge prošilce. Vendar pa zaradi omejenih zalog v večini primerov niso mogli poslati zelenih količin, zaradi česar so se večkrat sanitetni referenti pritoževali.¹¹

Ne moremo trditi, da je bila pomoč zavezniške misije redna in zadostna, toda od sredine leta 1944 je bila neprimerno večja kot pred tem. Na obeh letališčih v Gradacu pri Črnomlju in pri Šmarati v Starem trgu pri Rakeku so pristajala zavezniška letala, večkrat pa so material odmetavali s padali. Še posebej izdatno pošiljko pa je terenska lekarna Bober dobila zadnje dni decembra 1944, ko je večje število zavezniških letal naenkrat spustilo velike količine zdravil in sanitetnega materiala. Z njim so najprej obnovili zaloge v lekarni, ostalo pa so zvozili v Črnomelj, kjer so neko nedograjeno hišo predelali v skladišče. Prav te zaloge zdravil in te shrambe so sanitetni oddelek spodbudile za ustanovitev Glavnega sanitetnega skladišča NOV. Od konca decembra 1944 so se lekarne na področju Dolenjske oskrbovale iz tega skladišča in s tem precej razbremenile terensko lekarno Bober.¹² V njem so bili zaposleni inž. Dušan Štucin, inž. Martin Večerjevič, inž. Alojz Baudaš, Martin Sotler, Srečko Slana in drugi. Kemično farmacevtski laboratorij so prevzeli od lekarne Bober. Izdelovali so v glavnem sterilne raztopine, glukozo, parenteralne in infuzijske raztopine za čedalje večje potrebe bolnišnic. Sami so izdelovali tudi ampule morfija, razne vrste tablet itd. S tem so precej razbremenili terensko lekarno Bober, ki pa kljub temu ni zmogla več vseh nalog. Zato so v decembru 1944 formirali novo terensko lekarno Gorjance v vasi Brezje nad Semičem, ki je prevzela oskrbovanje enot VII. korpusa. Takrat je lekarna Bober začela pripravljati zdravila in drug material skoraj izključno samo za bolnišnice.

Poleg Glavnega sanitetnega skladišča so v sklop terenske lekarne Bober spadale še nekatere druge dejavnosti. Od začetka leta 1944 je v Črnomlju obratovala predilnica povojev, v kateri so poleg navadnih povojev izdelovali tudi prve povoje, sterilne gaze in trikotne rute. Ta delavnica je v petih mesecih izdelala preko dvajset tisoč navadnih povojev, preko deset tisoč prvih povojev in prav toliko gaz ter nekaj sto trikotnih rut. V bližini lekarne je pod vodstvom dr. Bogdana Breclja in pod tehničnim vodstvom ortopedskega bolničarja Franca Pezdevška-Marjana delovala ortopedska delavnica.¹³ Do julija

1944 so izdelali preko 500 metrov Crammerjevih opornic, veliko količino Braunovih opornic ter različne proteze za potrebe bolnišnic. V okviru te delavnice je obratovala še delavnica za popravljanje in brušenje instrumentarija. Njihova proizvodnja zločljivih nosil je lahko krila vse potrebe.¹⁴ V Mizarski delavnici pa so v mesecu marcu 1944 naredili 27 zabojev za shranjevanje sanitetnega materiala, poleg tega pa še 15 aparatov za previjanje povojev.¹⁵

Nepogrešljivo higiensko sredstvo, ki ga najdemo na seznamih terenske lekarne Bober, je bilo milo. Dobivala ga je iz terenske lekarne Plaz, za katero ga je kuhal Franjo Bulc v vasi Debenec, spomladi 1944 pa so blizu te lekarne odprli svojo milarno, ki se je imenovala po lekarni. Brezmejne so bile potrebe po špiritu, zato je lekarna Bober organizirala žganjekuho v svoji žganjarni.

Ker so partizanske enote imele veliko število konj, mul in drugih živali, so bile temu primerne tudi potrebe po veterinarskih preparatih, s katerimi so bili na Bobru dobro založeni vse do ustanovitve samostojne veterinarske lekarne, za katero je imel velike zasluge dipl. veterinar Alojz Gunde.¹⁶

V resor terenske lekarne Bober je spadal do druge polovice leta 1944 tudi zobozdravstveni material. Zanj je skrbel referent za zobozdravstveno službo pri sanitetnem oddelku Glavnega štaba zobozdravnika Avgust Zupet-Jerič. S tem materialom je oskrboval vse tiste operativne enote, ki so imele v svojem sklopu zobozdravnika. Predvsem je šlo za material italijanskega izvora, ki je bil prirejen partizanskemu načinu dela. Večjih tehničnih del pa v enotah niso opravljali, marveč je za to skrbela dentistična ambulanta v Črnomlju, ki sta jo vodila Malka in Gustelj Andrelih, z zdravili in drugimi potrebnimi predmeti pa jo je oskrbovala terenska lekarna Bober.

Kasneje je Gustelj Anderlih svoj laboratorij prenesel v lekarno Bober, v eni od sosednjih stavb pa si je uredil tehnično delavnico. Laboratorij je služil tako za vojaško, kot civilno zdravstveno službo in je deloval vse do konca vojne.¹⁷

Veliko skrb je vodstvo lekarne posvečalo usposabljanju novih farmacevtov. Zanje so organizirali apotekarski tečaj, ki je trajal od februarja do aprila 1944. Udeležilo se ga je šest slušateljev.¹⁸ Posebno šolo apotekarskih pomočnikov je organiziralo tudi Glavno sanitetno skladišče ob koncu leta 1944 in v začetku leta 1945. Petnajstim vpisanim so predavali: mr. Janez Varl, ki je bil šef apotekarske sekcije, mr. Dušan Vodeb, vodja teren-

ske lekarne Bober, mr. Branko Grahek, ustanovitelj in vodja terenskih lekarn Plaz, Planjava in Nanos, mr. Tone Priveršek, apotekarski referent terenske lekarne Nevenka, inž. Dušan Štucin, ki je imel v lekarni Bober politična predavanja, in študent farmacije Sedej.¹⁹

Osnovna naloga terenske lekarne Bober je bila oskrba vseh operativnih in zalednih enot ter vseh drugih vojaških in civilnih služb na področju Dolenjske in Notranjske, če je bilo potrebno pa tudi zunaj tega območja. Saj so na Dolenjskem bile odprte civilne lekarne, kot lekarna Špira Vrankoviča v Črnomlju, Josipa Bergmanna v Novem mestu, Ruprehtova v Trebnjem, Josipa Ančika v Ribnici, Milana Wacha v Metliki in Emilije Fon v Kostanjevici, do odhoda k partizanom v jeseni 1943 pa tudi lekarna Branka Grahka v Mokronogu in Draga Andrijaniča v Novem mestu.²⁰ Iz teh lekarn so se oskrbovali tudi zdravniki. Dr. Tone Ravnihar, ki je deloval v Vinici, je jemal zdravila v Vrankovičevi lekarni v Črnomlju na nakaznice za alkohol. V mesecu juliju 1942 je lahko dobil 0,560 kg 96,6 % čistega alkohola, 0,814 kg 70 % čistega alkohola in 0,295 kg 90 % denaturiranega špirita. Zdravnik dr. Janez Lovšin iz Ribnice je dobival iste količine v Ančikovi lekarni.²¹ V Ruprehtovi lekarni v Trebnjem pa se je z alkoholom oskrboval praktični zdravnik v Dobropolju dr. Maks Igljč.²²

Do septembra 1943 je bila oskrba dolenjskih lekarn z osnovnimi surovinami (mast, olje, sladkor, alkohol) iz Prehranjevalnega zavoda za Ljubljansko pokrajino sicer zmanjšana (mesečna pošiljka alkohola za lekarno je znašala povprečno dva do tri kg) a redna. V prvi polovici leta 1944 pa se je popolnoma ustavila. Poveljstvo slovenskih domobrancev je februarja 1944 dovolilo oskrbovati poleg ljubljanskih lekarn samo še Hočvarjevo na Vrhniki, Kristanovo v Logatcu, Karneluttijevo v Cerknici, Seignemartinovo v Kočevju in Bergmannovo v Novem mestu, pošiljke pa so popolnoma ustavili lekarnam v Ribnici, Črnomlju, Metliki, Mokronogu in Trebnjem.²³ Te so postale tako čisto odvisne od dobav terenske partizanske lekarne Bober, z njimi pa tudi civilni zdravniki, ki so bili naklonjeni narodnoosvobodilnemu gibanju, kot je bil okrožni zdravnik v Metliki dr. Jože Gleria. V letu 1944 sta od nje dobivali sanitetni material tudi obe civilni bolnišnici, Kanižarica pri Črnomlju in Grmada pri Trebnjem, kopališče in civilna ambulanta v Dolenjskih Toplicah, civilne ambulante v Semiču, Gradacu, Metliki, No-

vem mestu, Črnomlju, Adlešičih, zdravstveni dom v Metliki, konjska ambulanta in zobozdravnik Anderluh v Črnomlju. S potrebnim materialom je terenska lekarna Bober zalagala tudi vse detaširane enote centralne vojno-partizanske bolnišnice, ki so bile razmeščene na Rogu (CVPB), na primer SCVPB Zgornji Hrastnik, Planina, Vinica, Lašče, Jelendol, Lesen Breg, SPB Ajdovec, Slovensko-hrvaško vojno partizansko bolnišnico na območju Gorjancev za potrebe slovenskih in hrvaških partizanskih enot. Deloma je bila izjema posebna bolnišnica, ki jo je vodil angleški kirurg Rogers. Ta se je oskrbovala s posebnimi avionskimi pošiljkami.

Če je bilo nujno, so na Bobru sanitetni material izdajali tudi enotam zunaj Slovenije. IV. korpus NOV in POJ je v juliju 1944 zaprosil za 200 prvih povojev, za navadne povoje, gaze, mavec, vato in Crammerjeve opornice. Kadar sta bili 15. in 18. divizija preveč oddaljeni od svojega štaba, sta prav tako zaprosili lekarno Bober za potreben sanitetni material. V mesecu juliju 1944 je sanitetni odsek pri štabu VII. korpusa zaprosil lekarno Bober za bencin kalijev hipermanagan, cinkovo pasto, gaze, povoje, jodovo tinkturo in magnezijev sulfat za potrebe petih odredov, štirih področij, prve artilerijske brigade in štaba korpusa. V istem času so v lekarni Bober prejeli naročilnice za sanitetni material ali tako imenovana trebovanja od komand Notranjskega in Belokranjskega vojnega področja, Novomeškega in Ribniškega okrožja in od komande mesta Črnomlja ter Baze 20 in Baze 24, OOOF Novo mesto in Ribnica, IOOF za Belo krajino, od Belokranjskega, Dolenjskega in Kozjanskega odreda, 20. brigade NOV in POS, IV. SNOUB »M. Gubec«, 1. brigade VDV, bataljona Glavnega štaba in odseka za zdravstvo in veterinarskega oddelka ter fotosekcije odseka za informiranje in propagando pri predsedstvu SNOS. Sanitetni material so pošiljali tudi zobni ambulantj v Starem trgu pri Ložu, ki jo je prevzela Milka Ribsel z odlokom zdravstvenega odseka pri predsedstvu SNOS, centralnim tehnikom KPS Triglav 11, Partizanska 15 in Grafika 13-A, depedikulacijskima postajama Vinica in Snežji vrh, ruski misiji, sodnemu oddelku in prometno tehničnemu oddelku pri Glavnem štabu, pokrajinskemu komiteju SKOJ za Slovenijo, OZNA (oddelek za zaščito naroda) pri Glavnem štabu, invalidskemu pevskemu zboru in postojanki EKK ter delavnicam (mehanični delavnici Glavnega štaba, ortopedski in pletilski delavnici sanitetnega oddelka pri Glav-

nem štabu) in šolam (II. grupi tečajev oficirske šole, podoficirski šoli VII. korpusa, partijski šoli pri CK KPS, pedagoškemu tečaju pri predsedstvu SNOS, radiotelegrafskemu tečaju, skojevski šoli pri PK ZKM za Slovenijo, šoli pri oddelku državne varnosti ONZ, šoli vojno državne varnosti v Gradacu in višjemu skojevskemu tečaju).²⁴

Da so lahko v terenski lekarni Bober dostili vsem prosilcem, ki smo jih našli, so morali biti dobro založeni z različnimi zdravilnimi sredstvi. Vpogled v lekarniše zaloge nam omogoča njihov inventar, ki razen materiala navaja tudi natančne količine.²⁵ Sestavljal ga je vodja lekarne Dalibor Vranković 15. junija 1944. Še istega meseca pa je vodstvo lekarne prevzel Dušan Vodeb in na tem mestu ostal vse do osvoboditve. Zaradi hude sovražne ofenzive se je aprila 1945 lekarna Bober skupaj s terenskima lekarnama Gorjanci in Planjavo, Sanitetnim skladiščem in ortopedsko delavnico evakuirala v Gorski Kotar v rajon Srpske Moravice. Po končanih bojih so se vrnili v Faro pri Brodu na Kolpi, kjer so zbirali ves sanitetni material in ga preko Kočevja pošiljali v Ljubljano. Tam se je tako končalo delovanje terenske partizanske lekarne Bober, saj je njen sanitetni material postal sestavni del sanitetnega skladišča IV. armade.²⁶

Inventar materiala terenske lekarne Bober dne 15. 6. 1944

- 1) acriflavin tab. 2600
- 2) aspirin tab. 1500
- 3) aspirin Bayer 180
- 4) adrianol emulzija 10 ccm.
- 5) adovern liq. 19 ccm.
- 6) anacardon amp. 6
- 7) aqua bidist. amp. 15
- 8) atropin amp. 60
- 9) aether camphor. amp. 10
- 10) arsiido amp. 10
- 11) adrenalin amp. 122
- 12) adrenalin liq. 10 ccm.
abetin amp. 4
- 14) apomorphin amp. 20
- 15) atebirin tab. 19500
- 16) albucid amp. 10
- 17) adrenalin pro inj. 400 ccm.
- 18) ac. lacticum 200 gr.
- 19) arg. proteinicum plv. 20 gr.
- 20) absorbent gaza kom. 72.
- 21) ac. boricum, plv. 7500 gr.
- 22) amonn. pura liq. gr 300
- 23) ac. carbolicum. gr 1000
alkohol litr. 6.
- 25) ansaplast 3 kom.
- 26) antitetanus ser. 18
- 27) abetin amp. 8
- 28) antigonococ. amp. 19

- 29) antivipera amp. 3
- 30) antiperitonitico amp. 2
- 31) antidisenteri amp 132
- 32) aloe 1000 gr.
- 33) acetisal plv. gr. 250
- 34) amphocal chinin amp. 18
- 35) analeptin amp. 10
- 36) amerikan. prvi pov. 300
- 37) acriflavin plv. gr. 30
- 38) antidermotifico amp. 20
- 39) arg. colloidal. amp. 20
- 40) ambesid amp. 11.
- 41) brilant grean 20 gr.
- 42) bellergil tab. 25.
- 43) betaxin tab. 20
- 44) bismoteran fl. 1
- 45) bismut. salicil. amp. 80
- 46) benzoan amp. 5.
- 47) blastoidin amp. 9
- 48) bioplastin amp. 55
- 49) borato di sodio 600 gr.
- 50) bleu di metilen gr. 100
- 51) balsamum peruvian. gr. 400
- 52) calomel tab. 200
- 53) cebion tab. 30
- 54) campomin amp. 2
- 55) corazone amp. 1
- 56) corazone liq. ccm 10
- 57) cardiovascolare liq. ccm. 10
- 58) cofein amp. 62
- 59) camfora amp. 200
- 60) calomelamp. 30
- 61) coagulen amp. 10
- 62) chinin amp. 30
- 63) chloral hidrat gr. 500
- 64) chloroform pro anest. 1900 gr.
- 65) chloroform amp. 5
- 66) cocain adrenalin amp. 17
- 67) calc gluconat amp. 10
- 68) calc lactic. tab. 900
- 69) calc. carbon. plv. gr. 500
- 70) collodium 400 gr.
- 71) chinin. muriatic. plv. 20 gr
- 72) chloretone plv. 100 gr
- 73) chloral hydrat 40 gr.
- 74) catrane vegetal. kg. 2
- 75) chinae cort. plv. 300 gr.
- 76) calc. chlorat. plv. 3000 gr.
- 77) calomel plv. gr. 200
- 78) codein muriat. gr. 4
- 79) coff. natr. benz. plv. gr. 30
- 80) camphora (ol) amp. 15
- 81) coff natr. benz. amp. 20
- 82) catartic tab. 200
- 83) catgut 37
- 84) degallol tab. 20
- dionin. plv. gr. 5
- 86) digilanid amp. 6
- 87) digitalin tab. 100
- 88) digitalis tab. 120
- 89) digitalin nativell amp. 2
- 90) difenolformina amp. 6
- 91) diazo reag. gr. 250
- 92) difteri ser. amp. 220
- 93) dichloramina gr. 20
- 94) dernatol plv. 50

- 95) deganan tab. 100
 96) eupako tab. 20
 97) ektebin tab. 10
 98) elmitol tab. 40
 99) esserin amp. 55
 100) auflamin amp. 24
 101) essametil. teteramin amp. 5
 102) etil morruina amp. 12
 103) elastoplast kom. 5
 104) ext. chinae fl. 300 gr.
 105) extr. secalae corn. 300 gr.
 106) eter etil. gr. 200
 107) essenca di timo gr. 200
 108) extr. belladon. sicc. gr. 10
 109) aether pro narc. amp 4
 110) emetin amp. 30
 111) eter etil. amp. 35
 112) expon amp. 3
 113) eroin amp. 15
 114) eulumin tab. 50
 115) evipan tab. 20
 116) forgenina am. 10
 117) fenol. c ist. gr. 100
 118) fenil. salicilicum tab. 1000 gr.
 119) flores chamomoll. 150 gr.
 200) fenol. liqaefact. gr. 400
 201) fol. uvae ursi gr. 2000
 202) ferico citraro amp. 55
 203) formaldeh. sol. 8000 gr.
 204) gostropon liq. 20 gr.
 205) gas gangren amp. 46
 206) gentian violet tuba 1
 207) gent. violet fl. orig. 2
 203) gelatina amp. 7

 gips povoji 70
 grenka sol 20 kg.
 gentianae rad. 200 g.
 glicerin 150 gr.
 gaza domača 50/50 1772 kom.
 isto 20/20 1722
 gaza ster. angl. 270 kom.
 gentianae rad. plv. 400 gr.
 guaiacol. pur. Plic. 100 gr.
 glucosa purr. 500 gr.
 glanduitrin amp. 12
 hydrarg. salic. amp. 24
 hydrogen peroxidat. sol. 3% 200 gr
 hg. pp. album gr. 150
 hg. pp. flavum 150 gr.
 hg. iodat. rubr. 300 gr.
 inocardol fl. 1
 igle za kirurgijo, razne duc. 3
 inj. igle razne 50 kom.
 istamol amp. 10
 interphan amp. 5
 ironand arsenic tab. 500
 iodoformium plv. gr. 380
 iodum resubl. gr. 1150
 iodo peptone amp. 35
 iodocol amp. 10
 iod. natr. iodat. amp. 15
 iod. kal. iodat. tube 20
 kombetin amp. 36
 kal. iodaturn gr. 500

 kal. bromat. 200 gr.
 kal. chlorat. 150 gr.
 kal. sulfoguaiacol. gr. 500
 kal. permangan. 700 gr.
 kolloig amp. 3
 lysoform gr. 1000
 leucoplast veliki 16
 leukoplast mali 7
 lisol tab. sc. 3
 liquor amon. annisatus gr. 30
 lini sem. gr. 1000
 lanolin gr. 1000
 lapis in bacill. 10 kom.
 lapis in cristal. gr. 10
 luminalplv. gr. 300
 lobelin amp. 40
 menthol. crist. 100 gr.
 mepacrin tab. 2000
 minista amp. 5
 mirion am. 5
 modiscop amp. 19
 morfij amp. 107
 morfij amp. a ccm. 5 amp. 5
 multivitamin tab. 150
 magnes. oxidat. 1000 gr.
 morfinum sulf. tab. 320
 morf. tartar. tab. 1000
 mop-iodine amp. 36.
 nicotine acid. tab. 100
 neo-exal tab. 20
 novocain plv. 5 gr.
 natr. thiosulfur. tab. 150
 novoseptal tab. 200
 nicamid tab. 200
 novarial tab. 10
 nicamid amp. 18
 neuropon amp. 10
 neptal amp. 3
 neocardyl amp. 12
 natr. bromat plv. 500 gr.
 natr. chlorat puriss. gr. 1000
 natr. iodat. plv. gr. 400
 natr. salicil. plv. 300 gr.
 novotox 300 gr.
 novoseptal amp. 3
 novocain amp. 15
 natr. benzoic. plv. 100 gr.
 nicotene amp. 2
 natr. chlorat. tab. 80
 novarsenobenzolo amp. 30
 ovaraden trifferin tab. 50
 ovaraden tab. 50
 ol. camforat. amp. 10
 ovocamfol amp. 900
 otalgan liq. 6 gr.
 olobinin amp. 6
 ol. lini 15 kg.
 ol. therebint. 600 gr.
 ol. parafini 3000 gr.
 ol. eucalipti 100 gr.
 ol. menthae 5 gr.
 ol. ricini litr. 40
 phenobarbitone tab. 100 ph
 pamagnin tab. 1000
 phenasol amp. 5

paspat amp. 1
 paragen amp. 5
 perhepar amp. 12
 perfosfor amp. 12
 pragmolín amp. 50
 piridin amp. 5
 paraldahid liq. 200 gr.
 pentotal sod. male sc. 60
 pentotal sodium vel. 2
 procain sol. a 30 ccm. fl. 9
 proctocain amp. 12
 prontosil amp. 6
 phenacetin plv. 500 gr.
 povoji ang. 230
 povoji prvi ang. 20
 prašek proti ušem 200 gr.
 prah za potenje nog 1000 gr.
 pill. laxativae 1000 kom.
 pill. colocynti kom. 1000
 prvi pov. platneni 1190
 povoji platneni domači 290
 phenobarbitone amp. 18
 poligala virginiana 500 gr.
 parafinum solidum. 1000 gr.
 povoji svileni 349
 plumb. acetic. plv. 1500 gr.
 rad. valerianae 200 gr.
 rad. liquiritiae 1500
 recresal tab. 20
 rjuhe platnene kom. 14
 salol tab. 80
 strihnin tab. 260
 streptosil tab. 20
 streptosil thiosol tab. 10
 streptasol amp. 4
 strofartin amp. 50
 suspensorij kom. 2

sangostop amp. 7
 septol sc. 1
 sanarthrit amp. 5
 septicemin amp. 4
 sparto-camph. amp. 3
 solub. barbitone tab. 400
 saurolo gr. 1000
 sumnifen amp. 18
 solarson amp. 34
 scurocain amp. 24
 sublimat + NaCl 2000 gr.
 stovain amp. 10
 sodio glicerofosfato amp. 80
 spartein amp. 45
 sol. alkoolica di anetolo 50 gr.
 steroidolo sc. 2500
 spir. vini conc. 2000 gr.
 spir. denatur. 2000 ge.
 sol. arsenical. foveri g. 200
 soda bicarbona 2500 gr.
 isto v tab./Lkon. 200
 sale di hunt fl. 1
 sublimat past. kom. 15
 sulfamid plv. gr. 1000
 sterilizator mali kom. 1
 sepso tinktur ccm. 30
 sapo kalin. 60 kg.

seta kom. 45
 tiosol liq. 50 gr.
 tiroidin tab. 30 gr.
 trasentin tab. 20
 thiamin muriat. liq. 25 ccm.
 ronocardin amp. 6
 termometri kom. 19
 tonofosfan amp. 100
 triiod amp. 10
 trombocitin amp. 5
 tutocain amp. 21
 triseptoform gr. 200
 tifus vaccina 1025 kom.
 tinc. strofanti gr. 80
 tct. digitalis 30 gr.
 tct. amara gr. 200
 tct. opii gr. 150

 tct. chinae comp. gr. 500
 tct. nux vom. gr. 500
 tct. benzoe gr. 50
 thimolum crist. gr. 50
 tonogen amp. 12
 transfuzijski aparati 15
 ung. hg. PP. fl. pro ocul. tub. 8
 unden amp. 5
 uug. mercurialae gr. 2000
 ung. sulfur. 3500
 veritol amp. 8
 veriazol amp. 30
 verbascina amp. 3
 viderma amp. 3
 veronal amp. 200
 vaselin gr. 2000
 vacc. misto formolato amp. 192
 veratri rhisoma 100 gr.
 vata 33 kg.
 zimema amp. 30
 žveplo 250 kg.
 zinc. sulfur. 400 gr.
 zincum oxydat. 3000 gr.
 zinc. chlorar. gr. 200

OPOMBE

1. Mato Kovačević — Branko Grahek, Terenske apoteke NOV Slovenije, Beograd 1961.

2. Janez Varl, Preskrbovanje z zdravili in medicinskim priborom partizanskih enot in bolnišnic na teritoriju VII. korpusa na Dolenjskem in Notranjskem, Gradivo o slovenski partizanski saniteti, Ljubljana 1979, str. 254 do 255.

3. Dušan Vodeb, Partizanska lekarna »Bober«, Farmaceutski vestnik XIII, št. 3—6, 1962, str. 77—87.

4. Glej opombo št. 2, str. 263 in 255—256.

5. Ivan Mavrovič Ivanov, Vagoni materiala za partizanske enote, Nova progá XV, št. 14, Ljubljana 25. 11. 1961, str. 6.

6. Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (v nadaljevanju Arhiv IZDG), fascikel 416 III/3a.

7. Branko Grahek, Plaz, Planjava, Nanos — Terenske lekarne VII. korpusa NOV in POJ,

Farmaceutski vestnik XIII, št. 7—10, 1962, str. 172—197.

8. Glej opombo št. 2, str. 258.

9. Glej opombo št. 1, str. 54.

10. Poročilo apotekarske sekcije sanitetnega oddelka Glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 27. julija 1944 sanitetnemu oddelku Vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije o stanju apotekarske službe, Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941—1945, 2. knjiga, 1. julij—31. oktober 1944, Ljubljana 1983, str. 157—161.

11. Arhiv IZDG, fascikel 416 III/3a.

12. Glej opombo št. 3, str. 81—82.

13. Glej opombo št. 2, str. 260 in 262.

14. Glej opombo št. 10, str. 158.

15. Arhiv IZDG, fascikel 416 III/9.

16. Glej opombo št. 2, str. 262.

17. Glej opombo št. 3, str. 86—87.

18. Arhiv IZDG, fascikel 416 III/3a.

19. Glej opombo št. 2, str. 263.

20. Arhiv SRS, fond Lekarniška zbornica, št. spisa 795/41-3, (odslej LZ).

21. LZ, št. 272/41.

22. LZ, št. 230/41.

23. LZ, št. 1006/41-4.

24. Arhiv IZDG, fascikel 415/I.

25. Arhiv IZDG, fascikel 416/III f.

26. Glej opombo št. 1

ODDELEK ZA POŠTO, TELEGRAF IN TELEFON PRI POKRAJINSKEM NARODNOOSVOBODILNEM ODBORU ZA SLOVENSKO PRIMORJE IN TRST

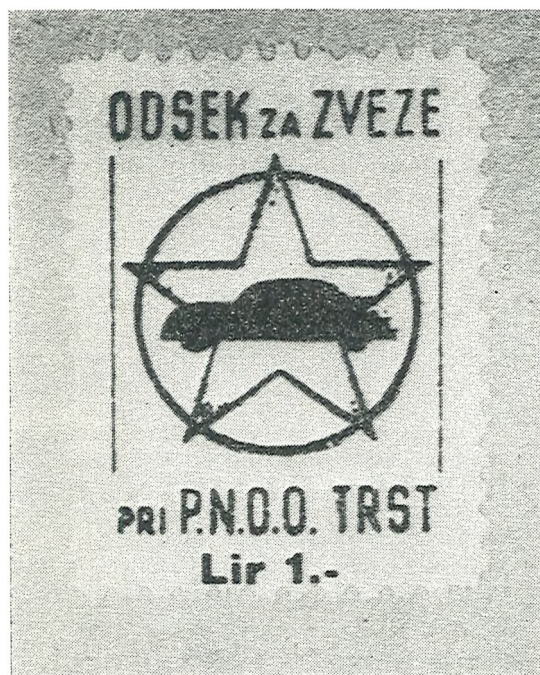
METKA GOMBAČ

Ko se je takoj po osvoboditvi Slovenskega primorja in Trsta pričel diplomatski boj za priključitev tega ozemlja k Jugoslaviji, je Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (PNOO) za Slovensko primorje in Trst vpregel vse svoje sile v delo, zaradi katerega je bil ustanovljen že v času vojne. Spoprijel se je z nalogo vzpostaviti in organizirati narodnoosvobodilne odbore, ljudska sodišča, narodno zaščito, razne javne službe, prehrano prebivalstva, poskrbeti je moral za delovanje gospodarskih, trgovskih, obrtniških, industrijskih objektov, zdravstvenih ustanov, bančnih zavodov, obnoviti šolstvo itd. V majskih in junijskih dneh do podpisa beograjskega sporazuma 12. junija 1945, ko je imel PNOO oblastno funkcijo, sta se njegova široka dejavnost in vpliv odražala povsod in tudi po prihodu zaveznikov, ko je upravo cone A prevzela zavezniška vojaška uprava (ZVU) in po umiku jugoslovanskih enot, njegove prisotnosti ni bilo mogoče zanemariti vse do ukinitve PNOO februarja 1947. Med arhivskim gradivom PNOO sem izbrala eno od dejavnosti tega organa, ki je bila v veljavi zelo kratek čas, ni pa zato nič manj zanimiva in je značilna za čas takoj po osvoboditvi v Slovenskem primorju in Trstu.

Pri tajništvu PNOO se hrani odlok, ki nam portuje, da se je 4. junija 1945 ustanovil oddelek za pošto, telegraf in telefon, ki je bil kompetenten za vse zadeve pošte, telegrafa in telefona v Slovenskem primorju. Za načelnika je bil imenovan Milan Lenassi. Odlok sta podpisala predsednik PNOO France Bevk in tajnik dr. Bogdan Breclj.¹

Oddelek za pošto, telegraf in telefon je bil v okviru odseka za zveze in je med drugim skrbel tudi za izdajo znamk. Tako se leta 1945, takoj po osvoboditvi, pojavi znamka za 1 liro, oblikovana precej izvirno. Filatelistična stroka je sicer mnenja, da nima statusa znamke, ker ni vpisana v njihov katalog, pa tudi primerki te znamke so trenutno še zelo redki, da bi lahko rekli kaj več o tem.

Kot je razvidno iz slike, je na beli podlagi narisana v krogu modra zvezda, v sredini

je moder avto, zgoraj piše s tiskanimi črkami Odsek za zveze in spodaj pri PNOO Trst Lir 1.

Na znamko za 1 in 2 liri je opozoril že Branko Marušič v Primorskem dnevniku leta 1967, ko je predstavil knjigo dr. Franca Juriševiča *Primorska pošta skozi zgodovino*, kjer pravi, da je imel pošto internega značaja tudi PNOO v Trstu, in da je v obdobju takoj po osvoboditvi odsek za zveze pri PNOO izdal dve znamki.

Primerek znamke za 1 liro imajo zabeležen tudi pri Centro del Collezionismo v Miljah. Zapis govori o pismu z glavo PNOO, ki je bilo iz Postojne poslano v Ajdovščino. Na zadnji strani tega pisma je bila nalepljena opisana znamka. Datum prihoda pisma v Ajdovščino je 11. junij 1946. Čeprav je uporaba znamke nepravilna, ugotavljajo tržaški strokovnjaki (zunaj tržaškega teritorija, eno leto po izdaji in le na hrbtni strani), je značilno to, da jo je uporabil isti odsek, ki jo je izdal, oziroma je nasledil tržaškega, ko so jugoslovanske čete odšle iz Trsta.

Znamka, ki se je našla med gradivom, tajništva PNOO,² je prav tako na hrbtni strani pisma, ki je bilo poslano tajništvu PNOO v Trstu, torej na tržaškem teritoriju.

Pa pogledajmo še usodo oddelka za pošto, telegraf in telefon pri PNOO. Prostore je imel v drugem nadstropju poslopja Direkcije pošte, telegrafa in telefona v Trstu od 4. junija 1945 pa do 25. julija 1945, ko so prišli okoli 11. ure dopoldan trije zavezniški oficirji in ukazali uslužbencem, naj takoj zapuste prostore. »Uradnikom je prepovedal (zavezniški oficir), da bi odnesli svoje spise, listine, arhiv, pisarniške stvari, žig ter svoje zasebne stvari, ki so se tam nahajale. Poklical je policijska stražnika, ki sta gledala, da kdo ne vzame s seboj zgoraj navedenih stvari, pokazal našim tovarišem na suknje, katere naj vzamejo in na vrata, na način, ki ni dostojen. Zagrozil jim je z aretacijami, če tega takoj ne izvršijo.«³ Tako beremo v protestu, ki ga je poslal PNOO za Slovensko primorje in Trst polkovniku Alfredu Bowmanu, višjemu oficirju za civilne zadeve ZVU XIII. korpusa v Julijski krajini. Zahtevali so še, da vrnejo oddelku:

1. »vse one stvari, uradne spise, pisarniške potrebščine in podobno, kar jim pripada in kar so prinesli v stavbo ter njihove zasebne stvari, ki so ostale tam, in da:

2. dopustijo našim uradnikom, da v prisotnosti Vaših oficirjev odberejo in odnesejo iz stavbe PTT v Trstu stvari pod točko 1.«⁴

Na ta protest je odgovoril polkovnik H. P. P. Robertson, namestnik višjega oficirja

za civilne zadeve ZVU, ki potrjuje, da so bili poštni uradniki odstranjeni iz prostorov Direkcije PTT v Trstu z njegovim soglasjem, saj po njegovem mnenju ni bilo vzroka, da bi tam bili, in dodaja formulacijo, ki se je pojavljala kot odgovor na neštete proteste PNOO v tistem času, da je PNOO pač le posvetovalni in ne oblastni organ od beograjskega sporazuma dalje in da kot tak nima moči postavljati uradnike, ki naj bi ga zastopali oziroma delali zanj. Zagotavlja pa tudi, da bo naročil, da lahko uradniki vzamejo stvari, ki ne pripadajo Direkciji PTT.⁵

Očitno je, da je poseg ZVU botroval temu, da arhiva, znamk, stampiljk itd. oddelka za zveze in oddelka za pošto, telegraf in telefon ni v arhivu PNOO za Slovensko primorje in Trst. Znamke se verjetno še najdejo pri zbirateljih, od oddelka pa je ohranjenih le nekaj dopisov, ki nam pričajo o njegovem obstoju.

Še en dokument z dne 8. avgusta 1945 nam potrjuje, da je oddelk za pošto, telegraf in telefon pri PNOO v kratkem času svojega delovanja skrbel tudi za to, da je bila pošta opremljena z ustreznimi znamkami. Filatelistično društvo »Jadran« iz Splita se obrača na vodstvo PNOO, naj jim zagotovi komplete znamk (če je možno vsaj 200), o katerih so slišali, da so že zunaj.

Odgovor z dne 29. avgusta 1945, ki ga je tajništvo PNOO poslalo v Split, sicer z žalostjo ugotavlja, da jim ne morejo ustreči, ker nič nimajo, saj so jim zavezniki v juliju 1945 vse zaplenili, z veseljem pa pozdravljajo njihovo iniciativo in upajo, da bo akcija za zbiranje znamk iz Slovenskega primorja in Trsta prinesla »uspešne sadove«.⁶

OPOMBE

1. Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje navajam A IZDG), fond Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst (dalje navajam PNOO) fasc. 4/IV, odlok o ustanovitvi oddelka za pošto, telegraf in telefon, 4. junija 1945.

2. A IZDG, PNOO fasc. 6/III, kuverta z znamko, naslovljena na tajništvo PNOO, leta 1946.

3. A IZDG, PNOO fasc. 77/III, protest PNOO polkovniku A. Bowmanu zaradi prisilne izselitve iz prostorov Direkcije PTT v Trstu.

4. prav tam.

5. A IZDG, PNOO fasc. 77/III, odgovor polkovnika Robertsona na protest PNOO v zvezi s prisilno izselitvijo.

6. A IZDG, PNOO fasc. 4/IV, pismo tajništva PNOO, poslano filatelističnemu društvu »Jadran« v Splitu.

ZAPISKI IN GRADIVO

BELOKRANJCI — VOJAKI V I. SVETOVNI VOJNI

GRADIVO ZA POZNAVANJE UDELEŽBE MOŠKIH IZ ADLEŠIČ IN OKOLICE
KOT VOJAKOV V I. SVETOVNI VOJNI

MARINKA DRAŽUMERIČ

Zbrano gradivo je črpano iz Kronike župnije Adlešiči, ki jo je med leti 1885—1921 pisal Ivan Šašel, takratni župnik v Adlešičih. Župnija Adlešiči leži v vzhodnem delu Bele krajine in obsega naslednje vasi: Adlešiči, Dolenjci, Fučkovci, Gorenjci, Pobrežje, Purga, Velika in Mala Sela, Vrhovci, Bedenj, Pribinci in Tribuče. Vse našete vasi spadajo v Krajevno skupnost Adlešiči.

Ivan Šašel (1859—1944), duhovnik, zgodovinski pisec in zbiralec ljudskega izročila, je natančno beležil vse dogodke, ki so se neposredno pa tudi posredno dotikali njegove župnije v vseh letih njegovega delovanja v Adlešičih. Tako je v župnijski kroniki ohranil tudi pretresljiva pričevanja o trpljenju svojih faranov med prvo svetovno vojno.

Predstavljeno gradivo je urejeno kronološko od julija 1914, (ko je zapisana prva vest z bojišča), do konca leta 1918, ko so se po končani vojni možje množično vračali domov.

Menim, da je predstavljeno gradivo dovolj zgovorno, zato bi bil vsak komentar popolnoma odveč.

1914

»Ker Srbska vlada ni hotela ugoditi avstrijski noti (gl. Slov. št. 166. z dne 24. jul.), zaukazala je **Austrija 26. jul. delno mobilizacijo**. Telegram z ukazom mobilizacije prišel je na okr. glavarstvo v Črnomelj v nedeljo 26. jul. ob 2. zjutraj, nakar se je mobilizacija nemudoma razglasila po orožnikih in lepakih. Mobilizirani so bili rezervisti do 42. leta. In že drugi dan t. j. v ponedeljek so odšli vsi naši rezervisti v Črnomelj in od tam z vlakom v Ljubljano. Iz naše župnije jih je šlo 30—32, največ iz Tribuč 10, skoraj vsi omoženi in gospodarji. Večinoma so naredili pred odhodom oporoke. Zavladala je po vsi župniji velika žalost, ko so morali nanaglo zapustiti očetje svoje družine, žene in otroke...¹

»Slovenec z dne 29. jul. št. 170. prinesel je cesarjev manifest, s katerim je naš svitli vladar napovedal Srbiji vojsko, katero je sprejela vsa Austrija z navdušenjem, da kaznuje Srbijo za vse njene hudobije nasproti naši državi, posebno pa še zaradi za-

vratnega umora našega prestolonaslednika in njegove soproge dne 28. junija t. l., kateri zločin je zakrivila tudi Srbija. Manifest je z dne 28. julija, s katerim se je torej začela vojska...²

»V nedeljo 2. aug. po noči ob 1. uri prišel je od glavarstva na županstvo v Adlešičih **ukaz nove mobilizacije**, po katerem morajo odriniti v vojsko v 24 urah vsi vojaki do 42. leta in vsi letos potrjeni novinci. Novincev je šlo iz naše župnije 6 in 1 Bojančan. Da je tako malo novincev, je kriva Amerika, ker so večinoma vsi mladi fantje v Ameriki...³

»21. sept. vrnil se je iz vojske, prvi iz naše župnije **ranjenec Miha Rožman**, posestnik iz Purg h. št. 6., oženjen, star 30 let. Bil je 3 × v ognju in pri Grodeku blizu Lvova na Malo mašo ok. 11. ure dop. ranjen na kolku leve noge. Kroglja iz puške mu je šla skozi meso, vendar je imel še toliko moči, da je šel kake pol ure oprt na puško. Potem je ležal v bolnici v Grodeku do drugega dne, 9. v sredo zvečer, ko se je odpeljal z vlakom proti Ljubljani, kamor je došel 13. sept. ob 8. uri zjutraj v nedeljo, ko se je vozil po železnici 3 dni in 3 noči. V Ljubljani je ostal v bolnišnici do drugega ponedeljka, ko se je pripeljal domu na dopust za 2 meseca. Bil je pri 17. reg. infant. **Razun tega pa so bili v vojski še ranjeni**, kakor so pisali domu:

Ivan Adlešič, samec, iz Adlešič h. št. 18., star 22 let. Leži v Rudolfovi bolnici na Dunaju.

Miko Kralj, posestnik iz Fučkovec h. št. 12., oženjen, star 33 let. Ranjen je na nogi in leži v bolnici v Solnogradu.

Miko Grabrijan, posestnik iz Sel h. št. 3., oženjen, star 28 let.

Peter Matetič, samec, iz Tribuč h. št. 48., star 25 let, ranjen je neki od 3 krogelj...⁴

»4. okt. prišel je iz bojišča severnega domu na dopust **Miko Grabrijan**, posestnik iz Sel h. št. 3., naš vojak — ranjenec, ki služi pri 17. reg. 6. komp. kot infanterist. Bil je v ognju prvič 26. avgusta na nekem kraju Lvovom. Drugič pa je bil v ognju 10. sept. pri Grodek-u blizu Lvova, kjer je bil ranjen od šrapnela. Dobil je v ramo desne roke tri krogelje. Šel je na to sam do prevezališča

kako poldrugo uro daleč, če tudi težko. Od tu se je odpeljal z vlakom do Losancza na Ogrskem, do kjer se je vozil 2 dni in 3 noči. V Losanczu je ležal v vojašnici 4 dni, nakar se je odpeljal z drugimi rajenci v grad, menda nekega mdj. grofa — Diosjeno Germek Telep, Nograder Komitat — kakor si je zapisal sam svoj naslov, kjer je ostal 14 dni. Bilo je skupaj 50 ranjencev različne narodnosti in so jim prav dobro stregli, da so bili prav zadovoljni. Čez 14 dni pa se je odpeljal zopet nazaj v Losancz, kjer pa je ostal samo do večera istega dne, 2. okt., ko se je odpeljal v Budapešto, kamor je došel v soboto, 3. okt. zjutraj, od kodar se je odpeljal še isti dan v Ljubljano, kamor je došel drugi dan v nedeljo 4. okt. ob 5. uri zjutraj. Od tu pa se je odpeljal kmalo v Črnomelj in zvečer je bil že doma. Dopust ima do 22. okt.«⁵

»6. okt. pisal je domu svoji ženi iz bojišča, od kod, ni smel povedati, a gotovo iz severnega t. j. Galicije okoli Lvova, ker je rabilo pismo do nas 7 dni, Matija Adlešič, posestnik iz Vrhovec h. št. 9. V pismu je sporočil, da sta padla na bojišču, kdaj in kje, ni naznanil, dva naša župljana, in sicer: Peter Adlešič, posestnik iz Pribinec h. št. 11, star 31 let, ki je ostavil ženo s 3 malimi otroci, in mater — udovo, in Jure Cvitkovič, posestnik iz Tribuč h. št. 3, star 26 let, ki je lani pogorel in prišel šele letošnjo vspomlad iz Amerike. Ostavil je tudi ženo z 2 malima otrokoma in še očeta in mater. — Pripoveduje se tudi, da je padel na severnem bojišču Jakob Jakobčič, samec, star 22 let, roj. v Dolenjih h. št. 20. O njegovi smrti sta sporočila domu dva naša vojaka. 3. okt. je dobila njegova mati pismo, katero mu je pisala, nazaj z opombo: »vermisst« (se pogreša), 6. okt. pa denarno pismo z 10 K, katero mu je poslala pred dvema mesecema z opazko na kuverti: »unbekannt.«⁶

»17. okt. je prišel domu na dopust naš vojak in ranjenec s severnega bojišča rezervist Miko Kralj, posestnik iz Fučkovec h. št. 12, star 33 let, ki služi pri 7. lovskem bat. V ognju je bil pri Krasniku 26., 27. in 28. avg. Tu ga je lahko ranila krogla iz puške na levi roki, levem licu in na peti desne noge. Kroglice so ga samo nekoliko oplazile. Hujše pa je bil ranjen na Malo mašo 8. sept. pri Maierhof-u, naprej od Grodeka, in sicer v bok desne noge. Dobil je od puške tako imenovani »Streifschuss«. Nato se je odpeljal precej drugi dan z vlakom t. j. 9. sept. v Solnograd (Salzburg) v bolnišnico, kamor je došel 13. sept. zvečer. Tu je bil v bolnici v »Andräs Schule« med samimi Čehi, kjer so

ranjencem prav dobro stregli, do 15. okt., ko se je odpeljal v Ljubljano in od tam s železnico v Črnomelj in domu. Ker je bilo v Galiciji že v začetku septembra prav mrzlo, kakor pripoveduje, in so morali ležati večkrat na mokri zemlji, in posebno še, ker so morali iti vojaki 26. avg. čez neki potok, malo večji, kakor je Ljubljana, kjer so gazili mrzlo vodo do pasa, se je prehladil in ga zdaj posebno noge bolijo. Dopust ima do 4. novembra.«⁷

»29. okt. prišel je domu na dopust četrti naš vojak — ranjenec iz severnega bojišča rezervist Ivan Željko, posestnik iz Tribuč h. št. 49., star 30 let. Služi pri domačem 17. polku. Bil je dvakrat v ognju in na Malo mašo 8. sept. od 9.—10. ure v bitki pri Grodeku blizu Lvova ranjen. Krogla iz puške mu je prestrelila najprvo dlan leve roke, potem pa ga zadela v desno stran prs. Teh dve ran ni posebno počutil, le zapeklo ga je. A na to pa ga je zadela druga krogla iz puške v desno nogo zdolaj, nakar je padel. Odnegli so ga z bojišča v vojašnico v Grodeku, kjer je ostal do 10. sept., ko je bil odpeljan v Kološvar na Ogrskem, kjer je bil od 13. sept. do 26. okt., ko je odšel v Ljubljano in domu na dopust, katerega ima do 14. decembra.«⁸

»Mitja Matečič, samec iz Tribuč h. št. 48, star 28 let, vojak — ranjenec iz severnega bojišča, je pisal svojim staršem 16. septembra — pismo pa je prišlo v Tribuč koncem oktobra — kot ruski ujetnik tole: »Naznanjam Vam, da sem v špitalu na Ruskem, pa upam, da se bo že kmalu obrnilo, da pridem v civil. Zdrav sem. Za brata ne znam in za družega nobenega domačega, kje so in kako je z njimi.«⁹

»O Jakobu Jakobčiču, o katerem se je mislilo do zdaj, da je bil v vojski ubit, je dobila njegova mati Katar. Požek iz Adlešič h. št. 29. 8. novembra pismo od gospe Marije Balač — Dejak iz Karlovca, pri kateri je preje služil za hlapca, v katerem ji naznanja, da ji je pisal, da je v Rusiji in sicer v Sibiriji ujetnik in da je bil v vojski ranjen v nogo, pa da so ga Rusi vzeli s seboj. Zdaj je zdrav.«¹⁰

»Kako se godi našim fantom — vojakom v vojski, kaže nam pismo, katero je pisal svoji materi Ivan Skube iz Adlešič h. št. 6., menda iz Galicije, ker je bilo pismo 9 dni na potu. Piše med drugim: »Mi tukaj zmirom pospravljamo krompir, pa ga še ne moremo pospraviti. Živino smo že preskrbeli pred hudim mrazom v gorke hleve, tako zvane vuši. Naše stanovanje je v zemljo izdolbena lukna, da prebivamo kakor medvedje. Za

posteljo je malo slame in gorka odeja. To nam je zavetje pred hudo burjo — Sam Bog se nas usmili v tem mrazu... Ne slišimo nič, kakor gromenje topov in prepevanje krogelj... Že sem na vse obupal, ampak na vsa silo se još držim pokoncu.« Pismo je pisal 5. novembra.¹¹

»Kako se godi našim vojakom v vojski, kaže tudi pismo, katero je pisal svojim Mate Adlešič, posestnik iz Vrhovec h. št. 9. 1. novembra in so ga prejeli 17. novembra. Piše med drugim: »Ovde je strašna zima. Jaz sem skoraj bos in gol. Ovde nam ne dajo dobrih čizem, niti obleke, moramo vsi zmrzovati... Več en mesec spim pod čistim vedrom in na mrazu.« — Tudi on je na severnem bojišču, menda tudi v Galiciji.¹²

»Slovenec št. 267. z dne 21. novembra prinesel je pod zapisom: Izgube kranjsk. 17. pešpolka (izkaz izgub št. 60) med mrtvim moštvom tudi ime našega župljana Petra Adlešiča iz Pribinec h. št. 11., ki je služil pri 8. komp.

20. novembra prišel je domu na dopust za 10 dni naš vojak-rezervist Janez Pezdirec, posestnik iz Tribuč h. št. 5., ki je bil na severnem bojišču. Bolan je na nogah, da komaj hodi, ker se je prehladil v Galiciji, ko je spal več tednov le pod milim nebom.¹³

»26. novembra prišel je na dopust za 8 dni iz severnega bojišča naš župljan — ranjenec Jožef Veselič, posestnik iz Marindola. Je rezervist 27. domobranskega reg., 3. komp. Bil je šestkrat v ognju v Galiciji, ne da bi bil ranjen. V sedmem ognju pa je bil ranjen od šrapnela in sicer v levo nogo pod kolenom 17. okt. pri Novem Mjastu. Ko je padel, so ga sanitejci vzdignili in potem je šel sam počasi do sanitetnega voza, na katerem se je potem odpeljal do obvezališča v Novem Mjastu, od tu pa čez par ur v Przemysl, kjer je bil 2 dni v trdnavski bolnici. Od tu pa so ga odpeljali v Kronstadt na Sedmograškem, kjer je ostal 14 dni in se nato odpeljal v civilno bolnico v Kovaszo na Ogrskem. V tej bolnici, katero oskrbuje neka baronica, se mu je prav dobro godilo, ranjenci so imeli vsega dosti in so jim prav dobro stregli. V njej je ostal tudi 14 dni in se potem odpeljal v Ljubljano, kamor je došel 24. novembra. — Kakor pripoveduje, je bil 26. avg. prvič v ognju. A že ponoči preje t. j. 25. avg. so jih napali ok. 11. ure kozaki, ki neki tudi zato napadajo ponoči, da vojake v temi zmešajo in da potem eden na drugega streljajo, namesto na sovražnika, kar se neki včasih zgodi. V enem prvih ognjev pri Przemysljany pa bi bil kmalu od Rusov ujet. Vzeli

so mu že puško in bajonet, pa jim je potem ušel.«¹⁴

»Kako hudo se godi našim vojakom v vojski v Galiciji, kaže nam tudi pismo, ki je pisal Anton Tkalič, fant iz Pribinec h. št. 1., ki je bil šele letos potrjen k vojakom, svoji sestri Bari. Piše ji: »Dam Ti znati, da sem zdrav, samo krč me po nogah lovi, ker je zima, pa si v grabah (t. j. v jarkih ali zakopih v zemlji) ne morem sprožiti, ker moramo biti notri skriti, in le malo spim. Kupiti si ne morem ničesar in se mi slabo godi. Največ me nadleguje ponoči krč in zima.«¹⁵

1915

»8. jan. vrnil se je iz južnega bojišča naš župljan in ranjenec Daniel Šegina, posestnik iz Fučkovec h. št. 11., ki je pri 27. črnovojn. regimentu, 8. kompaniji. Po mobilizaciji je bil do 5. okt. v Trstu, ta dan pa je odšel v Bosno, kjer je bil do 25. novembra, ko je bil ranjen. V tem času je bil večkrat v ognju, kake dvajsetkrat, ne da bi bil ranjen, pač pa so ga krogelje iz pušk nekaterikrat zadele, toda le v obleko. Tako je dobil v rokav desne roke dve lukni, v plašč nad kolenom desne noge eno, in eno v kapo od desne na levo stran izpod rozete. A do kože ga ni nobena ranila, kar pripisuje posebno Marijinemu varstvu, kateri se je vedno priporočal in večkrat molil tudi rožni venec in nosil očenaš vedno seboj. In res ga je Marija čudežno varovala. Ti boji so se vršili v Bosni ok. Rogatice in Višegrada proti Srbom in Črnogorcem, ki so bili prodrli v Bosno že 180 kilometrov daleč. Na dan sv. Katarine, 25. novembra, pa je bil v bitki pri Suhih Brdih v Bosni blizu črnogorske meje, ranjen od puškine krogelje v prstinec leve roke. In drugi dan potem je odšel z drugimi vojaki vred z obvezano roko v Višegrad, kjer so ostali eno noč. Od tu pa so odšli lahko ranjeni v Rogatice in čez 2 dni v Sarajevo, kamor so došli 29. novembra. 4. decembra pa se je odpeljal v Subotico (Szabadka) na Ogrskem, kjer je ostal do 6. jan., ko se je odpeljal proti Ljubljani. Odkar je bil v Bosni do dne 25. novembra, ko je bil ranjen, ni nikdar spal pod streho, ampak le pod milim nebom, navadno v hosti pod kakim drevesom. V dežju pa si je nabral kičja ali vej, ki jih je dejal pod se, da ni ležal na goli zemlji, odet pa je bil s šatorsko odejo.«¹⁶

»Matija Veselič, posestnik iz Vrhovec h. št. 6., črnovojnik, pisal je svoji ženi dopisnico, katere je bila datirana 13. decembra in na kateri je bil tiskan kraj Czudec in ruska štampljka za napisom »Petrograjska voemaja censura«, in katero je dobila 15. jan., da je ruski ujetnik in da mu gre jako dobro,

da je zdrav in da ni treba zanj nič skrbeti.«¹⁷

»16. jan. dobila je Frančiška Rožman, posestnikova žena iz Purge h. št. 6., rekoman-dirano pismo od vojaškega poveljstva v Wall. Meserič — u »Militär — Krankenstation Spital No 11« z dne 12. jan., v katerem ji naznanja, da je **umrl v tamošnji bolnišnici 12. jan. pop. ob 2. uri njen mož vojak-rezervist Miha Rožman**, in sicer za vročinsko boleznijo ali tifusom, in da je bil 13 jan. pop. pokopan z vsemi vojaškimi častmi. — Bil je star 30 let in zapušča ženo z 2 otrokoma, od katerih je star najmlajši šele 7 mesecev.«¹⁸

»Slovenec z dne 26. jan. št. 20 prinesel je pod naslovom: »Uradni izkazi izgub. Izgube 17. pešpolka« **sporočilo, da je v ruskem ujetništvu v Atkarsku, v guberniji Saratov, naš župljan, rezervist 3. stot. Miko Klepec, samec iz Fučkovec h. št. 5., star 33 let**, od katerega dozda ni bilo nobenega glasa, odkar je odšel v vojsko. Lani vspomladi je prišel šele iz Amerike, kjer je bil več let, in kmalo potem je bil mobiliziran.

Matija Veselič, ujetnik na Ruskem, je pisal 26. jan. svoji ženi, da je v »selu Bohorodsko«. V prvem sporočilu pa ni nič omenil, kje biva.«¹⁹

»Od 28. jan. do 1. febr. bil je **zopet doma naš župljan, vojak-rezervist Jožef Veselič iz Marindola**, ki je prišel že drugič domu s severnega bojišča kot ranjenec. Ranjen je bil 27. decembra m. l. pri Poljani proti Krakovu, okr. Jaslo v Galiciji in sicer zvečer, ko so napadli v »jurišu« ali šturmu Ruse. Zaboden je bil od rusk. vojaka z bajonetom v desno nogo nad kolenom. Nato so ga odpeljali drugi dan 28. z drugimi ranjenci na Ogrsko, kjer je ostal v Debrečinu v bolnišnici 10 dni, nakar se je odpeljal v Temišvar, kjer je ostal v bolnišnici do 26. jan., ko se je odpeljal proti domu. — Pripovedoval je, kako se ruski vojaki radi udavajo našim vojakom, od katerih vsaj dobivajo potrebno hrano, ker trpijo ruski vojaki večinoma hudo lakoto. Nasprotno pa ulovijo Rusi malo naših vojakov, ker rajši bežijo, kakor pa da bi padli Rusom v roko, kar pa je ravno slabo za našo vojsko, ker jih potem Rusi mnogo ustrelijo na begu, ki bi sicer ostali živi, četudi v ujetništvu.«²⁰

»Naj dodam tu o našem ranjencu **Ivanu Adlešiču** še nekaj podrobnosti, katere sem izvedel kasneje. On je, kolikor je dozda znano, edini teškoranjenec iz naše župnije do začetka februarja. Ranjen je bil v Galiciji, najbrž tudi pri Grodeku, na Malo mašo 8. sept. in sicer v levo nogo nad ko-

lenom, kjer mu je bila kost prebita. Leži še zdaj v bolnici na Dunaju, kjer ga še niso mogli ozdraviti, četudi ima menda še zdaj nogo v gipsu. Dokler je bil še doma pri materi — oče mu je že več let v Ameriki — je bil prav neubogljiv in materi nepokoren in ni nič maral za njo. Hodil je po zidariji in je vse zapil, kar je zaslužil in se je sploh slabo obnašal in rad ponočeval. Služil je šele prvo leto pri vojakihi.«²¹

»17. febr. pisal je župniku naš teški ranjenec **Ivan Adlešič** iz bolnišnice na Dunaju med drugim tudi: »Naj še omenim o svojih bolečinah. Zdaj je, hvala Bogu, že bolje. Bolečine nimam prehude, ampak večkrat mi pride precej slabina. Ali to ni nič posebnega, če premislim, koliko krvi sem jaz pustil na bojnem polju v tistem času, ko sem ležal en dan in eno noč, predno so me sanitejci pobrali. Zdaj imam še gips na nogi. Zadnjega tega meseca mi ga bodo vzeli proč, potem ne vem, kako bo.«²²

»24. febr. dobila je Marija **Adlešič iz Vrhovca h. št. 9.** pismo od svojega moža **Matije**, st. 29 let, v katerem ji sporoča, **kako je v Galiciji in kako je bil ranjen on in Ivan Šegina, posestnik iz Fučkovec h. št. 10., star 27 let.** Piše med drugim: »Naznanjam Ti, da sem dobil od Tebe 2 pisma še januarja mes., ali jaz Tebi nisem mogel odpisati, ker smo morali iti ravnotakrat na vlak in smo se vozili 4 dni in 4 noči. Šli smo v drugo stran Galicije in tam smo zašli v strašno velike hribe. Bil je sneg debel 2 metra in smo morali iti počasi čez te hribe, ker smo morali preje sneg odmetati, ker nismo mogli naprej. Odmetali so ga pa tudi ženske in deca in vsi, kjer je bil kdo živ. Hodili smo čez te hribe en teden, in celi teden nismo vidili ne hiše, ne hižišča med temi strašnimi hribi. Tam je bila strašna zima. Našim vojakom so noge zmrznile in zdaj morajo iti v bolnišnico. Na stotine je takih, ki so zdaj z menoj v bolnišnici. Ali jaz sem srečen, da niso meni noge zmrznile, ker bi lahko brez njih ostal, kakor se tega zdaj tu v špitalu dosti zgodi, pa ne smem vsega pisati, ker vem... Dam Ti tudi znati, da sem bil ranjen 3. februarja v desno nogo nad kolenom v debeli list. Krogla je šla na eni strani strani notri, na drugi ven in je šla samo skozi meso in ni kosti nič ranila. Ne boli me nič in je rana, hvala Bogu, le mala. Pa hvala Bogu, da sem ranjen, ker bi bil sicer zdaj tam zmrznil. Zdaj sem pa v bolnišnici na toplem. Za me se nič ne boj, od tega me ne bo nič. Povej pa tudi ženi **Janeza Šegina**, da je tudi on ranjen in sicer je bil 1. febr. Ali on je ranjen strašno, da ni za povedati in to v desno

roko in v levo nogo. 7 dni sva bila skupaj v bolnišnici, a zdaj sva se razdelila na vlak, ko sva se sim vozila iz Madjarskega iz Debrečina. Pa jaz ga bom kmalu našel, samo kadar bom smel iti ven. Tudi Mikota Novaka (iz Sel h. št. 5. Bil je potrjen lani 11. okt. in je pri sanitejcih) sem vidil. Neznajam Ti tudi, da poslatve, ki si mi jo poslala za Božič, nisem dobil in je zdaj tudi ne bom.« To cenzuirano pismo je pisal 23. febr. v rezervni bolnici v Piseku na Češkem, kjer zdaj leži.«²³

»Slovenec št. 47. z dne 27. febr. je sporočil pod naslovom: Uradni izkazi izgub. Izgube 17. pešpolka, da je bil ujet — kdaj in kje, ni naznanjeno — naš župljan **Anton Rožman**, fant, star 21 let, iz **Fučkovec h. št. 9.**, ki se je oglasil lani poletu prostovoljno k vojakom. Je pri 6. stotnji.«²⁴

»10. aprila prišel je domu od vojakov naš prvi in teškoranjenec **Ivan Adlešič** iz **Adlešič h. št. 18.**, ki je vojaščine popolnoma oproščen kot nesposoben nositi orožje. V izpustnici ima opombo: als »Invalid, waffen-unfähig, derzeit bürgerlich erwerbsunfähig, wäre zu entlassen« klasifiziert »Invaliden-pension bentragt.« Kakor pripoveduje, je bil ranjen pri Grodeku na malo mašo lani med 10. in 11. uro dop. v levo nogo nad kolonom, kjer mu je kost popolnoma zdrobilo. Ležal je po padcu celi dan in celo noč do 6. ure drugega dne, ko so ga sanitejci pobrali in odpeljali na obvezovališče in od tam v Grodek, kjer je ostal do 4. pop. in se potem odpeljal na Dunaj, kjer je bil v bolnišnici 6 in pol meseca, kjer je imel izvrstno hrano in postrežbo. Z Dunaja pa je prišel v Ljubljano. Zdaj rabi še eno berglo.

Slov. št. 82. z dne 13. aprila prinesel je med »Uradnimi izkazi izgub. Izgube 17. pešpolka« naznanilo, da so bili v vojski ranjeni iz naše župnije: **Kadunc Jožef**, učiteljev sin iz Tribuč, 6. stotn., **Novak Miko** iz Sel h. št. 5., 4. stotn., in **Janez Šegina**.

12. aprila dobila je Bara Cvitkovič iz Tribuč h. št. 3. dopisnico od svojega moža vojaka **Jureta Cvitkoviča**, v kateri ji naznanja, da je v ruskem ujetništvu in da je zdrav. Ker ni bilo o njem čez 7 mesecev prav nobenega glasu — zadnje njegovo pismo je prejela žena lani pred malo mašo — mislilo se je o njem sploh, da je mrtev.

Jure Cvitkovič, o katerem sem pisal zgoraj, da je v ruskem ujetništvu, biva v mestu Elabuga, gubernija Wiatka. Na »poštovaji kartočki« (dopisnici) ni dobenege datuma in se torej ne ve, kdaj je bila oddana in kdaj je pisal.«²⁵

»Naš vojak — rezervist **Daniel Šegina**, posestnik iz **Fučkovec h. št. 11.**, o katerem je pisano, da je bil ranjen, je prišel 24. marca domov in je popolnoma oproščen vojaščine. V vojaški izpustnici z dne 23. marca, izdani v Ljubljani, stoji zapisano: »Zu jeden Landsturmdienste untauglich. Im Superarbitrierungswege mit Invalidenpension und Verwundungszulage bleibend beteiligt, entlassen.« — Dobival bo menda, kakor je slišal, na leto 168 K pokojnine za invalide. — Glede vojske je pravil tudi, koliko so morali prestati vojaki včasih lakote, ko po 2—3 dni niso dobili hrane, ker tren ni mogel priti pravočasno za njimi, ko so ga preganjali in napadali sovražniki. Bili so veseli, če so dobili takrat kje na polju krompirja, repe ali pese, kar so jedli vse kar sirovo.«²⁶

»Slov. št. 100. z dne 4. maja je objavil pod napisom: Uradni izkazi izgub. Izgube 27. domobranskega polka«, da je bil v vojski ujet, kdaj in kje, ni navedeno, naš župljan **Miko Grabrijan** iz **Bednja h. št. 5.**, samec, star 20 let, ki je služil pri 1. stot. Kje je v ujetništvu, tudi ni povedano.«²⁷

»Koliko trpijo naši vojaki v vojski, kaže pismo, katero je pisal 28. aprila iz Bosne svoji ženi **Peter Veselič**, posestnik iz **Vrhovcev h. št. 5.**, rezervist — črnovojnik 27. reg. 10. komp. Med drugim piše: »Jaz sem, hvala Bogu prav zdrav, samo me konča misel na dom in žalost. Dozdaj še nisem bil nič ranjen... Jaz nisem spal pod streho 86 noči, in dan nisem bil pod streho. Dva meseca smo dobili samo 3 menaže. 45 krat smo bili v ognju. Tri puške sem premenil, ker sta mi bili 2 razbiti od krogelj, a meni, hvala Bogu, ni bilo nič. Dosti krogelj je prešlo okrog mene in čez obleko, a jaz sem bil dozday prav srečen.«

Zanimivo vojno dopisnico in sicer iz brezove skorje je poslal z severnega bojišča svoji materi **Miko Novak** inf. 17. reg. 7. komp., na kateri ji piše: »Draga mama! Sprejmite srčen pozdrav na brezovi kori (skorji). Ne zamerite, ki Vam pišem na brezovi kori. Papirja nimam, a kupiti ga nimam kadi. Denarja imam dosti, pa ga ne morem porabiti.«²⁸

Miko Grabrijan, o katerem je pisano, da je bil v vojski ujet, je pisal domu svojim starišem: »Da Vam znati, da sem bil v nogo ranjen in potem ujet in da sem zdaj v ruski bolnišnici. Rusi z nami prav lepo ravnaajo. Tu je nas več Avstrijcev.« Kje biva, ni sporočil, le poštni pečat je iz Kijeva.«²⁹

»18. maja pisal je **Anton Tkalič**, samec iz **Pribinec h. št. 1.**, ki služi od začetka vojske sem pri domobranskem polku št. 4.

komp. 7., **svoji materi tole pismo:** »Dam Vam znati, da sem v bolnišnici v Bielici v Šleziji. Na badnik popoldan sem bil ranjen. Naših vojakov je bilo malo in smo se morali umakniti. Ker sem bil jaz pa ranjen in se nisem mogel umakniti, so me Rusi ujeli, pa me niso hoteli vzeti vale v bolnišnico, ker nisem mogel hoditi, vozov pa niso imeli, in so mi samo pokazali do vasi, kam naj grem. V vasi so me vzeli kmetje v hišo, so me obvezali in tam sem ležal in so mi stregli. Potem sem se oblekel v civilno obleko, da me Rusi niso spoznali, vojaško opravo pa sem spravil. In tako sem bil ves čas v vasi Brezovki blizu mesta Jasla. Još nisem dobro ozdravil. Ako hitro hodim, težko dišem in me boli po levem boku. V maju so došli Nemci in se zdaj Rusi umikajo in v tem času sem došel do naše vojske, kjer sem bil na viziti in dobil marodni list, da sem se odpeljal v bolnišnico. Ranjen sem bil namreč od krogelje v hrbet, na rami pa mi je šla van.«³⁰

»Koliko trpijo naši vojaki v sedanji svetovni vojski, kaže nam drugo pismo Petra Veseliča iz Vrhovec h. št. 5. iz Bosne, v katerem piše svoji ženi med drugim: 14. maja. Nisem imel kada preje pisati, ki imamo zmiror delo. Kopamo grabe, ceste, pota, staze z hriba na hrib. Kopamo njive. Orjemo na sebi. Po šest nas vleče plug, pa orjemo. Sadimo koruzo, krompir. Delamo kot sužnji. Zjutraj imamo ob 6. kavo ali čaj po eno žlico zajemalko. Od sedmih do ene pop. delamo. Ob dveh dobimo dva zalogaja mesa, pa juhe eno zajemalko, in to je samo vođa, ni nič v njej. Ob treh gremo zopet na delo do sedmih. Onda dobimo čaja ali kave eno zajemalko. Tri dana grem na delo, četrti dan in po noči pa na stražo. Kruha dobim en košček, kot otrok za zajtrk. Ta košček moram imeti po malo za dva dana.«

23. maja, na binkošno nedeljo, napovedala je Italija Austriji vojsko. Upamo, da bo z božjo in Marijino pomočjo Italija od aust. armade prejela, kar ji gre za njeno nezvestobo, zahrbnost in pohlepnost. Vojskovala se bo loža proti katol. Austriji in ta bo, upamo za trdno, premagana. Ker pa ni imela naša država za časa napovedi vojske na italijanski meji zadosti vojakov, vozili so jih skozi več dni z južnega bojišča, menda s srbske meje...«³¹

»14. junija pisal je domu starišem v pismu z dne 16. maja Miko Veselič, fant iz Vrhovec h. št. 8., vojak, da je v ruskem ujetništvu v Višilskem dvoru v Simbirski guberniji. Domu ni bil pisalnič od 27. jul. l. l., ko so njegovo zadnje pismo prejeli, katero

je torej pisal še pred vojsko. Mislili so že, da je bil gotovo ubit v vojski.«³²

»26. jun. dobil je Miko Vranešič, posestnik iz Gorenjec h. št. 2., vojno dopisnico od svojega sina vojaka Ivana, v kateri mu je sporočil, da je v ruskem ujetništvu in sicer v mestu Zaverzenu, v guberniji Tomsk v Sibiriji. Od njega ni bilo prav nobenega glasu ves čas vojske, ker je pisal zadnje pismo očetu še 5. avg. m. l. iz Gorice.

Isti dan je prejela pismo od svojega moža vojaka Jož. Vlašiča, posestnika iz Dolenjec h. št. 9., njegova žena, v katerem ji sporoča, da je tudi on v ruskem ujetništvu. Kje pa je in od kdaj, ni naznanil.

28. junija pisal je svoji materi Miko Novak, ki služi pri 17. pešpolku, 3. bat. kot sanitetec, v Selah h. št. 4. Sporočil je o naših novih ranjencih. Piše med drugim: »Dam Vam znati, da je bil došel k meni Anton Peteh (iz Sel h. št. 10) in Frančišek Požek, mizarjev (iz Dolenjec h. št. 25.). Bil sem prav vesel, ko sta došla k meni, a le malo časa smo bili skupaj. Povejte Petru Petehu, da je Tone (zgoraj omenjeni) ranjen 18. jun. Ko sem došel k njemu, ki je ležal na tleh, je bil ves k rvav. Kadar se ga zagledal, sem se razjokal, pa tudi on sam se je jokal. A za Franca Požeka ne znam, ali je ranjen, ali ubit, ali pa ujet. Povejte tudi Mariji Novak (iz Sel h. št. 6.), da je tudi njen mož Miha ranjen 18. jun. Vidil ga sicer nisem, kdaj je bil ranjen, a Peter Jankovič iz Bednja h. št. 3. mi je povedal. Tudi Jure Rožman iz Fučkovec h. št. 9. je ranjen 18/6. Nikoli ne bom pozabil 18. in 19. junija (bilo je to najbrž v bitki pri Grodeku). Tako je bilo, kakor kadar požanjejo pšenico, ko ležijo snopi po tleh.«³³

»30. junija bil je ranjen na severnem bojišču, menda v Galiciji, Matija Tkalič, posestnikov sin iz Bednja h. št. 8., star 19 let. Kakor je pisal starišem, je bil ranjen v dlan leve roke, kjer mu je šla krogla čez dlan, v desno nogo nad kolenom in pod kolenom v pregibu. Iz noge mu je štrlela kost, katero so mu vzeli ven s kleščami. Kasneje je pisal iz neke bolnice na Moravskem, da ga noga strašno boli, da ga hudo žge in da mu je oteklo, kakor val in da ne ve, kaj bo žnjo.«³⁴

»Zaradi našega vojaka — ranjenca Antona Peteha iz Sel h. št. 10., pisal je naš rojak — sanitetec Miko Novak iz Sel h. št. 5. njegovemu bratu Matetu na njegovo vprašanje, kako je bil ranjen, tole: Ranjen je bil 18. junija. Mi smo šli naprej, jaz, zdravnik in g. župnik, in smo došli do ranjencev in smo jih pričeli obvezovati. Jest nisem Toneta va-

lje zapazil, ki je ležal na tleñ ranjen in ves krvav, pa me je on zaklical: Novak, kadi si? Onda sem ga zapazil inse razjokal, ko sem prišel k njemu. Bil je jako krvav in ranjen v vrat in po prsih, ker je padla pred njega granata in je kamen v njega nazaj odletel. Bil je jako nevarno ranjen in prav slab. To je bilo ob 5. uri popoldan, zvečer pa so došli naši vozovi za ranjence in so odpeljali ranjence in potem ne vem nič več o njem. — Ker do zdaj ni še pisal domu prav nič in je tudi »Rudeči Križ« na očetovo vprašanje odgovoril, da mu to ime ni znano, se sploh misli, da je vsled ran gotovo umrl. Pripovedujejo tudi, da je prišlo na glavarstvo sporočilo, da je umrl.«³⁵

»22. aug. prišel je domu od vojakov — vojaščine najbrž za zmirom oproščen — Janez Šegina, posestnik iz Fučkovca h. št. 10., nadomestni rezervist, ki je bil v vojski od začetka vojske. V vojaškem potnem listu ima zaznamovano: Superarbitriert und als derzeit untauglich, bürgerlich erwerbunfähig, 60 % arbeitsunfähig, wäre mit der Invalidenpension 72 K jährlich und mit der Verwundungszulage jährlich 192 K zeitlich zu beteiligen, klassifiziert und mit 20. Aug. 1915 bis zum Frühjahrsergänzungstermin 1916 in das nichtaktive Verhältniss rückversetzt. — Judenburt 20. Aug. 1915. — 1. febr. bil je namreč ranjen v bitki pri vasi Porohin v Karpatih. Hotel je namreč pomagati in vzdigniti teško ranjenega praproščaka Bizjaka, Ljubljancana, dobrega človeka, ki je ležal v snegu. In ko je šel proti njemu, ga je zadela sovražnikova dumdum — krogla najprvo v levo nogo nad kolenom, ki mu je jako meso raztrgala, a je šel vendar še nekoliko naprej proti ranjencu, a na to ga je zadela pa še druga krogla, pa ne dumdum, v desno roko, nakar je moral praproščaka pustiti, ki je tudi umrl zadet v trebuh. Sam pa je šel potem do obvezovališča. Bil je potem v različnih bolnišnicah celih 6 mesecev. A na roko še ni ozdravil in je ne more sprožiti in delati z njo. Iz svojih doživljavaev je omenil tudi, da je vidil pri Grodek-u, menda na malo mašo lani, da je viselo naenkrat na drevesih ob cestah obešenih 12 civilistov — izdajalcev. Nekega popa pa so ustrelili, ker je imel v cerkvi pod altarjem napeljan telefon, s katerim je obveščal Ruse o naših četah.«³⁶

»Matija Črnič, črnovojnik, iz Bednja h. št. 23., pisal je 18. sept. svoji ženi, da je bil 1. sept. na severnem bojišču ranjen v ramo na levi strani, a menda ne hudo, in da je zdaj v neki bolnici na Ogrskem. Med drugim je pisal tudi: »Jaz sem Boga molil, da

me naj varuje in Mater božjo in obljubil sem se na Brezje, in me je varovala smrtna nesreče. Nikakor si nisem več pisal življenja. Ravno tako so kroglice švigale, kakor dež, da se Bog smiljuj čez nas vojake. Da nas Bog ne varuje, bi bilo slabo.«

Miko Črnič, fant iz Bednja h. št. 10., črnovojnik, pa je pisal svoji materi s severnega bojišča, da je bil ranjen Peter Jankovič, posestnik iz Bednja h. št. 3., črnovojnik. Miko Novak iz Sel h. št. 5, pa je pisal o njem, da je hudo ranjen v trebuh in da bo teško ozdravil.«³⁷

»Matija Adlešič, posestnik iz Vrhovca h. št. 9., pisal je 22. sept. svoji ženi, da je bil na severnem bojišču 13. sept. od Rusov ujet in da se nahaja zdaj v ruskem ujetništvu. Kje je, ni sporočil. Ž njim je bil ujet tudi Miko Vardjan, posestnik iz Dolenjca h. št. 2. Naznanil je tudi, da je bil v vojski ubit Miha Požek, mizarjev sin iz Dolenjca h. št. 27., star 23 let, samec. K vojakom je bil potrjen letos 28. maja.

Anton Peteh, o katerem je pisano na str. 287, da je bil teško ranjen, je umrl 25. junija vsled ran v neki bolnišnici na Ogrskem, kakor je izvedel njegov oče pri okr. sodišču v Črnomlju, kamor je bil pozvan zaradi njega.

2. okt. prišel je domu na dopust za eno leto črnovojnik Miko Horvat, posestnik iz Dolenjca h. št. 18. Bil je ranjen na severnem bojišču pri Kolomeji 11. maja od dumdum — kroglice v desno roko, v kazalec in v dlan. Iz ognja je bežal na obvezovališče na kolodvoru v Kolomeji, kjer so mu obvezali roko, od tam pa se je odpeljal v neko bolnico na Ogrskem, kjer je bil do 28. maja, ko se je odpeljal na Dunaj, kjer je bil v bolnišnici 3 mesece in 3 tedne.«³⁸

»8. novembra pravil je župniku eden bivših vojakov, da je dal lani v Galiciji za en hleb vojaškega komisa 9 K, ker niso dobili vojaki več dni nič hrane, ko niso mogle vojne kuhinje za njimi.«³⁹

»18. novembra dobila je Katarina Žugelj iz Dolenjca h. št. 5., z Dunaja brzojavko, da je umrl ta dan v bolnici za vojaške ranjence na Dunaju njen mož infanterist Matija Žugelj, posestnik, star 38 let. Bil je ranjen na italijanskem bojišču, od kodar so ga pripeljali v Ljubljano in od tam na Dunaj. Zapušča ženo, mater in dvoje malih otrok, od katerih je najmlajši star šele 4 mesece. Bil je mož poštenjak v vsakem obziru in preje več let v Ameriki.«⁴⁰

»30. novembra prejela je Marija Kapele iz Purge h. št. 12. uradno sporočilo, da je bil

njen mož **Miha** inf. v vojski **ubit 14. novembra**, gotovo na italj. bojišču, kjer se je nahajal, kar pa ni omenjeno v naznanilu.

Pismo se glasi:

K. K. Landsturmbataillon N. 157.

Feldpost N. 6. am 26. November 1915.

Am 14. November 1915 ist infanterist **Kapele Michael** als Held für Kaiser und Vaterland Kämpfend auf dem Felde der Ehre gestorben und wurde am 15. November 1915 beerdigt.

So schmerzlich mir das Moment erscheint, die trostlose Familie und die Zurückgebliebenen vom erfolgten Ableben in Kenntnis zu setzen, so freut es mich um so mehr der Familie bekannt zu geben, dass der Mann bis zum letzten Athemzuge wacker und heldenmütig auf seinen Posten ausgeharrt und als Held gefallen ist.

Möge dieser bescheidene Trost allen Angehörigen und Verwandten eine entsprechende Erinnerung bilden.

Star je bil 28 let. Bil je izurjen zidar. Zapušča ženo brez otrok. Pred 2 letoma sezidal si je v Purgi blizo ceste lično hišo in za njo štaló in hleve, vse z opeko krito. Potrjen je bil lani od 30. novbra do 2. decbra, odšel pa je k vojakom 1. febr. Padel je pri Doberdobu.

30. novembra dobil je **Jure Rožman**, posestnik iz **Fučkovec h. št. 15.**, pismo od svojega sina **Matevža**, v katerem mu naznanja, da je v ruskem ujetništvu zdaj v azijski Sibiriji skupno z Antonom Rožmanom iz **Fučkovec h. št. 9**. Preje pa je že pisal starišem 20. febr. pismo, katero so pa prejeli šele 24. jun., in jim je sporočil, da je bil od Rusov ujet skupno z Ant. Rožmanom 31. decembra m. l.⁴¹

22. decembra dobil je župni urad od okr. glavarstva prva 3 uradna obvestila o naših 3 vojaki, katerih 2 sta padla v vojski, eden pa, in sicer **Miha Rožman** iz **Purge h. št. 6.**, je umrl v bolnici. O prvih 2 pa se glasi sporočilo: 1) »**Peter Adlešič** (posestnik iz **Pribinec h. št. 11.**) nadom. rezervist, 17. inf. reg. 8. Komp., je zabeležen v izkazu o izgubah« št. 60. kot mrtev.« (Padel je še lani v začetku vojske v Galiciji.) 2) »**Jožef Kadunc**, črnovojnik, 17. inf. reg., je padel 5. febr. v bitki pri Parohy v Galiciji.« Bil je sin tribuškega učitelja, star 20 let in izučen krojač.

22. decembra pisal je **Anton Hromšek**, samec iz **Tribuč h. št. 38.**, star 23 let, svoji sstri, da je v italijansk. ujetništvu. Kje pa je in od kdaj, ni sporočil.⁴²

31. decembra prejel je župni urad od okr. glavarstva uradno sporočilo, da je umrl črno-

vojn timer 17. pešpolka **Anton Peteh** iz **Sel h. št. 10**. 25. jun. v bolnici v **Kolomeji v Galiciji**.⁴³

1916

»10. jan. prejela je **Marija Črnič iz Bednja h. št. 10**. vojno dopisnico od svojega sina **Nikolaja**, katero je pisal 17. novembra, in v kateri ji sporoča, da je bil na dan sv. Martina ujet in da se nahaja zdaj v italijanskem ujetništvu in da je živ in zdrav. Star je 20 let.⁴⁴

»Slov. z dne 15. jan. št. 11. prinesel je pod napisom »Smrt junakov« sporočilo, da je padel med vojaki 27. domob. pešpolka **Jožef Veselič**, fant iz **Adlešič h. št. 15.**, star 21 let. Padel je na italijansk. bojišču. Bil je prav pošten. Padel je 21/11. 915, kakor je izved. nj. mati pri sodišču.⁴⁵

»25. febr. prejel je **Miha Grabijan**, krčmar iz **Adlešič h. št. 25.**, vojno dopisnico od svojega sina **Ivana**, katero je pisal 20. septembra 1915 in v katerem mu sporoča, da je od 12. septembra v ruskem ujetništvu. Piše tudi: 6 dni smo marširali, zdaj gremo pa na vlak.⁴⁶

»4. marca dobil je župni urad od okr. glavarstva uradno obvestilo, da je umrl 25. novembra 1914. l. v bolnici v **Kelt-Sataraljanheli** na Ogrskem črnovojn. nadomestni rezervist 17. pešpolka, **Matija Vrebec** iz **Tribuč h. št. 21**. Bil je posestnik 1/4 zemljišča, še samec in star 35 let. Zapušča 2 sstri. Bil je prav priden in v vsakem obziru pošten.⁴⁷

»**Matija Črnič**, posestnik iz **Bednja h. št. 23.**, bivši črnovojnik dobil je 10. aprila uradno obvestilo, da bo dobival na leto 72 K pokojnine kot invalid in 192 K doklade za ranitev.⁴⁸

»7. aprila je umrl na **Vrhovcih h. št. 11**. **Ivan Požek**, fant, star 20 let, katerega smrti je kriva tudi vojska. Potrjen je bil k vojakom lani 16. febr. K vojakom v Ljubljano pa je odšel 14. marca lani. Na potu pa se je prehladil in je dobil plućnico za katero je ležal v vojaški bolnici v Ljubljani. Po pljučnici pa je dobil jetiko, ki ga je spravila v grob. Bil je priden fant in izučen črevljar.⁴⁹

»14. maja je umrla v **Tribučah h. št. 65**. **Marija Ban**, stara 60 let, katere smrti je kriva tudi vojska. Njeni edini sin je pri prostovoljnih strelcih. Ta je bil po vel. noči 3 tednje doma na dopustu. V četrtek 11. maja, je bila še z njim v Črnomlju. V petek pa je odšel zopet z doma. In ko se je odpeljal, se je mati od žalosti zgrudila, da so jo morali odnesti v hišo...⁵⁰

»17. maja prišel je domu na dopust za en mesec **Francišek Požek**, mizarjev sin iz **Dolenjec h. št. 27.**, star 20 let, ki služi pri 17.

pešpolku in je odšel k vojakom lani 15. marca. V vojski je bil dvakrat ranjen, prvič v Galiciji pri Dnestru 17. junija 1915 v levo roko nad laktom od puškine kroglice, ki je šla čez meso, a k sreči ni ranila kosti. Na to je bil v bolnici v Gödingu na Moravskem 10 dni, od tam pa se je odpeljal v bolnico v Iglavi, kamor je došel 23. jul., in je ostal tam dober mesec. Ko je ozdravil, se je odpeljal k nadomestnemu bataljonu v Judenburg, od kodar je odšel 4. oktobra na italijansko bojišče, kjer je bil na Oslavju pri Gorici drugič ranjen 21. novembra in sicer v dlan leve roke. Po ranjenju je prišel v Volčjo drago, kjer je moral čakati 3 dni na vlak, ki ga je odpeljal v Št. Daniel na Krasu. Od tu pa se je odpeljal čez kakih 6 dni v bolnico v Ljubljani, kjer je pa ostal le 4 dni in se je potem odpeljal v Kamnik, kjer je ostal blizu 2 meseca, ko se je odpeljal v Budapešto, kjer je bil zopet okoli 1 mesec. 1. marca pa se je odpeljal iz Budapešte v Scheifling na Štajerskem, kjer je ostal zopet kak mesec in je odšel potem v Celovec na superarbitracijo, od kodar je bil odposlan zopet v Judenburg k stražni kompaniji, kjer je dobil zdaj dopust. Je tudi hudo prehlajen in kašlja ter ima po izjavi zdravnikov bronhialni katar.«⁵¹

»Dol. Novice z dne 1. jun. št. 10, so prišle v dopisu z Vinice o našem rojaku Petru Štampoharju iz Sel h. št. 14, ki je priženjen v Vukovcih h. št. 12., viniške župnije, tole vest: »Bronasto svetinjo »Rudečega Križa« na vojnem traku je prejel sanitetni vojak Peter Štampohar iz Vukovec h. št. 12. Bil je skoraj na vseh bojiščih; za svoje vestno službovanje v sanitetni službi je tudi prejel zaslužen odlikovanje.

1. junija prejel je župni urad od okr. glavarstva uradno obvestilo, da je padel 14. okt. 1915. v boju pri Zabrežu, okraj Obrenovac v Srbiji Nikolaj Črnič, posestnik na Bednju h. št. 29., star 37 let, ki je služil pri dež. brambi reg. 27., komp. 12. Zapušča ženo in 6 ml. otrok in tudi še očeta in mater, ki sta stara po 73 let. Bil je priden in pošten gospodar.«⁵²

»23. junija dobil je župnik od čg. dr. Frančiška Kulovca, vojnega kurata pri 17. pešpolku, vojno dopisnico, ki se glasi: »Naznanjam žalostno vest, da je padel dne 16. junija 1916, zjutraj, zadet od granate v glavo, Ivan Veselič. Ko so ga našli v bolnišnico, je na potu umrl. Padel je v bitki pri Campo Mulo pri Asiagu. Pokopan je bil isti dan na skupnem vojaškem pokopališču v okolici mesta Asiago na Laškem.« Bil je posestnik v Adlešičih h. št. 2. in star 36 let. Zapušča

ženo, staro 34 let in bolešno, in 4 ml. otroke, od katerih je star najstarejši sin 13 let, najmlajša hči pa 2 leti. Bil je prav pošten mož, eden najboljših v fari, ki je bil tudi sodar (»pintar«).«⁵³

»21. julija dobil je župni urad uradno obvestilo od vojnega kurata g. Leop. Turšič-a, vojna pošta 53., da je padel junaške smrti na gališkem bojišču 3. julija inf. Anton Veselič in da je bil 4. jul. pokopan. — Je iz Adlešič h. št. 15., star 18 let. Bil je prav priden in pošten in je bil kot otrok strežnik pri sv. maši in je tudi kasneje večkrat kaj pomagal pri cerkvi. Lani 21. novembra pa je padel na ital. bojišču njegov brat Jožef. Na domu pa je, odkar je odšel Anton k vojakom, njuna mati popolnoma sama na posestvu 1/4 zemlje, ker so vsi drugi v Ameriki, mož, 2 sina in hči. Pri tej hiši so vsled vojske najžalostnejše razmere v vsi naši župniji.«⁵⁴

»9. septembra umrl je v vojaški bolnici v Judenburgu za pegastim legarjem naš vojak Alojzij Rauch iz Sel h. št. 128, nezak. sin Marjete, omožene Grabrijan, star 19 let, ki je bil šel k vojakom lani 15. oktobra.«⁵⁵

4. okt. padel je na italijanskem bojišču Ciril Rauch, najstarejši sin našega graščaka in posestnika Petra Raucha iz Pobrežja, star 18 let, ki je služil pri 27. pešpolku, 10. komp. Škoda pridnega in mirnega fanta. Padel je pri Bagni pri Tržiču (Monfalcone).«⁵⁶

»20. okt. prejela je Ana Novak iz Sel h. št. 4. vojno dopisnico od vojaškega kurata 26. gorske brigade, v kateri ji uradno sporoča, da je padel njen mož Peter Novak, korporal domobr. pešpolka št. 27., 11. oktobra in da je bil 13. okt. pokopan v Mittelbreth-u. Bil je na ital. bojišču na Tirolskem. Star je bil 29 let. Zapušča 2 mala otroka od 3—6 let in ženo nosečo. Bil je zavarovan za 3000 K. Bil je eden najboljših in najpoštenejših mož v župniji in prav skrben gospodar.«⁵⁷

»Od naših vojakov sta prišla zadnji čas v rusko ujetništvo: Anton Milek, posestnik iz Adlešič h. št. 8., in Miha Novak, posestnik iz Sel h. št. 6. Ranjena pa sta bila, najbrž na ital. Jože Požek iz Adlešič h. št. 26., bivši brivski pomočnik v Celovcu, in Jože Adlešič, posestnikov sin iz Gorenjec h. št. 7.«⁵⁸

»26. decembra prejela je Marija Gabrijan iz Adlešič h. št. 17, od svojega moža Ivana, od katerega od Vseh Svetov ni bilo nobenega glasa in je mislila, da je mrtev, 2 vojni dopisnici z dne 12. in 25. novembra, v katerih ji sporoča, da je bil 2. novembra ujet in da je zdaj v ital. ujetništvu v mestu Avezzano, in da naj mu pošlje vsaj 50 K denarja, da se tam lahko vse kupi.«⁵⁹

1917

»Marija Novak, udova iz Sel h. št. 5., dobila je od svojega sina Mikota, sanitejca, diplomo, na kateri je napisano, da je **dobil svetinjo »Rudečega križa« na vojnem traku.**

Ana Jakobčič iz Fučkovca h. št. 3, pa je dobila od vojn. ministerstva pismo, v katerem jo prosi, da naj mu pošlje po vojski sliko in kratek življenjepis svojega moža Mih. Jakobčiča, ki se je tudi odlikoval v vojski, da se ohrani njegov spomin v spominski knjigi austr. vojakov — junakov.

Tudi Miha Husič, posestnik iz Purge h. št. 10., je bil odlikovan še lani.⁶⁰

»Vid Špelič iz Tribuč h. št. 55. pa je pisal domu, da trpijo v Lincu, kjer je zdaj, toliko pomanjkanja, da se zgrudi večkrat kaki vojak od same slabosti, ker ne dobivajo zadosti hrane in posebno ne kruha.«⁶¹

»Miha Husič, posestnik iz Purge h. št. 10., vojak pri 17. pešpolku, dobil je, kakor poročal Slov. št. 91. z dne 21. aprila, že v drugič bronasto hrabrostno kolajno ali svetinjo.«⁶²

»18. junija umrl je na italijansk. bojišču junaške smrti Peter Matečič fant iz Tribuč h. št. 48. star 28 let. O njegovi smrti je sporočal njegovim starišem čg. Ivan Gogola, vojni kurat, v dopisu z dne 25. jun. št. 128 tole: »Uradno Vam moram javiti žalostno vest, da je Peter Matečič, roj. l. 1888., pridejan 11. kom. 17. pešpolka, padel junaške smrti dne 18. jun. t. l. Pokopan je na našem vojaškem pokopališču blizu gore Cima Dodici. Junaku daj Bog večni mir, Vam domačim pa obilo tolažbe in udanosti.« Njegov tovariš pa, Janez Matkovič iz Tanče gore v dragatuški župniji, je pisal tole: »Padel je 18. junija. Bila sva skupaj v službi. Takrat je padla granata med nas. Bili smo 3 skupaj. Vaš Peter in še en drugi sta padla, jaz pa sem ostal živ.« Bil je Peter eden najboljših in najpoštenjših fantov v vsi fari in je za njim žal vsakemu, ki ga je poznal. Bil je tudi preje že v vojski parkrat ranjen.«⁶³

»30. junija je umrl v vojaški bolnici v Gradcu za jetiko naš vojak Frančišek Požek, fant, mizarjev sin iz Dolenjec h. št. 27., star 21 let. Bolezen si je nakopal pri vojaki, kjer se je večkrat prehladil in ker je bil tudi parkrat ranjen. Bil je tudi preje bolj rahlega zdravja. Bil je izučen mizar in izdelovalec cementne opeke.«⁶⁴

»27. novembra dobil je Matija Jankovič, posestnik iz Purge h. št. 11., brzojavko, v kateri mu sporoča bolniško poveljstvo vojne bolnišnice v Feldbachu na Štajerskem, da je umrl tam za malarijo njegov sin Jožef Jankovič, ki je služil pri 23. domobranskem polku. Umrl je 27. novembra. Bil je star šele

19 let. Bil je preje na bojišču v Galiciji in proti Italiji. Bil je prav pošten fant.

27. novembra je umrl v Dolenjcih h. št. 17. Matija Ritmanič, samec, star 28 let, vojak na dopustu. Služil je pri domobr. stražnem bataljonu št. 13 v Marchtrenku. Prišel je bil domu na dopust za 14 dni. V soboto 24. se je odpeljal v Črnomelj k zdravniku, ker se je čutil bolehnega, in k glavarstvu zaradi podaljšanja dopusta. Ko je prišel domu, se je ulegel. V torek dop. 27. je bil previden in še preje, kakor je minila ura, je mirno zaspal. Kaj je bil pravi vzrok tako nagle smrti, se ne ve gotovo, ali srčna bolezen, kakor je zapisal mrliški oglednik, ali morda legar, kar bo bolj verjetno. Bil je prav priden in pošten mladenič v vsakem obziru. Zanimivo je, da je rekel starišem, ko je prišel domu na dopust in jim pravil, koliko je pretrpel pri vojaki: »Rajši bi umrl, kakor pa se vrnil zopet k vojakom.« In Bog je res uslišal njegovo željo. — Kakor je povedal črnomaljski zdravnik, je imel para — legar.«⁶⁵

1918

»28. februarja je dobil Miha Grabrijan, krčmar iz Adlešič h. št. 25., od svojega sina Ivana dopisnico iz Strinj-a v Galiciji, v katerem mu naznanja, da je ušel 8. febr. iz ruskega ujetništva. — Lansko jesen pa je pisal Miha Novak, posestnik iz Sel h. št. 6., svoji ženi, da je tudi on utekel iz rus. ujetništva.«⁶⁶

»Iz ruskega ujetništva so prišli domu v drugi polovici aprila in v prvi polovici maja: Ivan Horvat, fant iz Dolenjec h. št. 18. — Ivan Grabrijan, krčmarjev sin iz Adlešič h. št. 25. — Miko Vardjan, posestnik iz Dolenjec h. št. 2. — Mate Adlešič, posestnik iz Vrhovec h. št. 9. — Ivan Skube, fant iz Adlešič h. št. 1. — Mate Veselič, posestnik iz Vrhovec h. št. 6.«

»Iz ruskega ujetništva se je vrnil Miko Cvitkovič, posestnik iz Dolenjec h. št. 3.«⁶⁸

»11. decembra min. leta padel je na tirolskem bojišču, kar se je izvedelo šele zdaj, Ivan Jankovič, samec iz Purge h. št. 11., star 40 let. Zadela ga je neki granata, ki ga je vsega razmesarila in raztrgala.«⁶⁹

»Kakor se je izvedelo od austr. rud. križa padel je v vojski — kje ni povedano — med 1. — 10. sept. l. 1915, Miha Požek, ki je služil pri 17. pešpolku, 3. k., in je bil izučen mizar. Rojen je bil l. 1892. v Dolenjcih h. št. 27. in sin mizarja Mih. Požeka.«⁷⁰

»Koncem okt. in v začetku novembra, odkar je proglašena samostojna Jugoslavija in Avstrija sklepa premirje z entento, pri-

hajajo skoraj vsaki dan tudi naši vojaki iz različnih front, kakor tudi iz ruskega ujetništva domu.«⁷¹

»30. decembra pisal je domu svojim starišem iz italijansk. ujetništva Ivan Grabrijan, krčmarjev sin iz Adlešič h. št. 25., ki je bil preje v ruskem ujetništvu in je moral iti prišedši domu, kmalo zopet k vojakom. Piše: »Sporočam Vam, da sem padel 29. okt. v nesrečo. Bil sem težko ranjen v desno stegno in čez 2 dni so me pobrali italijanski vojaki. Zdaj sem v bolnišnici.«⁷²

OPOMBE

1. Kronika župnije Adlešiči, zv. IV (dalje K IV) str. 169.

2. K. IV, str. 172.

3. K. IV, str. 174—175.

4. K. IV, str. 184.

5. K. IV, str. 188—189.

6. K. IV, str. 189—190.

7. K. IV, str. 192—193.

8. K. IV, str. 196.

9. K. IV, str. 197—198.

10. K. IV, str. 199.

11. K. IV, str. 199—200.

12. K. IV, str. 200.

13. K. IV, str. 201.

14. K. IV, str. 201—202.

15. K. IV, str. 208.

16. K. IV, str. 219—220.

17. K. IV, str. 221.

18. K. IV, str. 221.

19. K. IV, str. 225.

20. K. IV, str. 228.

21. K. IV, str. 230.

22. K. IV, str. 232.

23. K. IV, str. 233—235.

24. K. IV, str. 237.

25. K. IV, str. 247—248.

26. K. IV, str. 249.

27. K. IV, str. 253.

28. K. IV, str. 255—256.

29. K. IV, str. 256.

30. K. IV, str. 258—259.

31. K. IV, str. 262—263.

32. K. IV, str. 271—272.

33. K. IV, str. 272—273.

34. K. IV, str. 286.

35. K. IV, str. 287—288.

36. K. IV, str. 288—289.

37. K. IV, str. 293—294.

38. K. IV, str. 301—302.

39. K. IV, str. 306.

40. K. IV, str. 309.

41. K. IV, str. 312—313.

42. K. IV, str. 318—319.

43. K. IV, str. 321.

44. K. IV, str. 325.

45. K. IV, str. 326.

46. K. IV, str. 331—332.

47. K. IV, str. 335—336.

48. K. IV, str. 341.

49. K. IV, str. 341.

50. K. IV, str. 349—350.

51. K. IV, str. 350—351.

52. K. IV, str. 353—354.

53. K. IV, str. 360.

54. K. IV, str. 366.

55. Kronika župnije Adlešiči, zv. V (dalje K. V), str. 1—2.

56. K. V, str. 6.

57. K. V, str. 8.

58. K. V, str. 9.

59. K. V, str. 23.

60. K. V, str. 39—40.

61. K. V, str. 52.

62. K. V, str. 65.

63. K. V, str. 76—77.

64. K. V, str. 82.

65. K. V, str. 123—124.

66. K. V, str. 157.

67. K. V, str. 170.

68. K. V, str. 175.

69. K. V, str. 176.

70. K. V, str. 188.

71. K. V, str. 10.

72. K. VI, str. 22—23.

Kroniko župnije Adlešiči hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

JOSIP PELIKAN (1885—1977) IN NJEGOVA FOTOGRAFSKA DELAVNICA

MIRKO KAMBIČ

Naslov »Iz starih fotografskih albumov« bi morali to pot spremeniti in zapisati: »Iz starih fotografskih ateljejev.« Izbrali smo si namreč atelje ali delavnico celjskega fotografa Josipa Pelikana, ki je mnogo let polnil številne družinske albume po Sloveniji s portreti, fototeke delovnih organizacij z dokumentarnimi posnetki, trgovine z razglednicami, domači arhiv pa s spominskimi slikami na lastno življenjsko pot, ki je bila dolga in zanimiva. Med edinstveno kulturno dediščino moramo šteti tudi njegov atelje v Celju, ki bo lahko slavil kot poseben gradbeni primer stoletnico, pogojno seveda. Pogojno, če ga ne bo uničil zob časa skupaj z našo malomarno ravnodušnostjo. Kovinsko konstrukcijo razjeda rja in vsak dež pridno namaka tla sicer čudovite notranjosti.

Stara in tudi sodobna fotografska pravila zahtevajo, da pravilno nastavimo zaslonko

in čas osvetlitve, hkrati odmerimo daljavo za dobro ostrino posnetka. Dvomim, da bi lahko v tem kratkem zapisu dovolj kvalitetno osvetlil in izostril Pelikanovo življenje in delo. To bo prej skica kot portret. Pred štirinajstimi leti, 24. maja 1973 sem obiskal mojstra Pelikana v njegovem ateljeju v Celju in sprejel me je prijazno, mi razkazal svojo delavnico in z jedrnatimi besedami je orisal svojo življenjsko pot. Sproti sem si zapisoval njegovo zanimivo pripoved.¹ Dve leti pozneje je pisal o Pelikanu Janez Sever, ob mojstrovi smrti leta 1977 pa urednik Planinskega vestnika prof. Tine Orel.² Verjetno je pritegnilo Pelikanovo delo tudi druge pisce. Mene je zanimala predvsem fotografska dejavnost njegovega ateljeja in mojster mi je dal nekaj osnovnih informacij osebno. Še danes si štejem v čast, da mi je stisnil roko in da sem spoznal mojstra neposredno, sredi njegove delavnice.

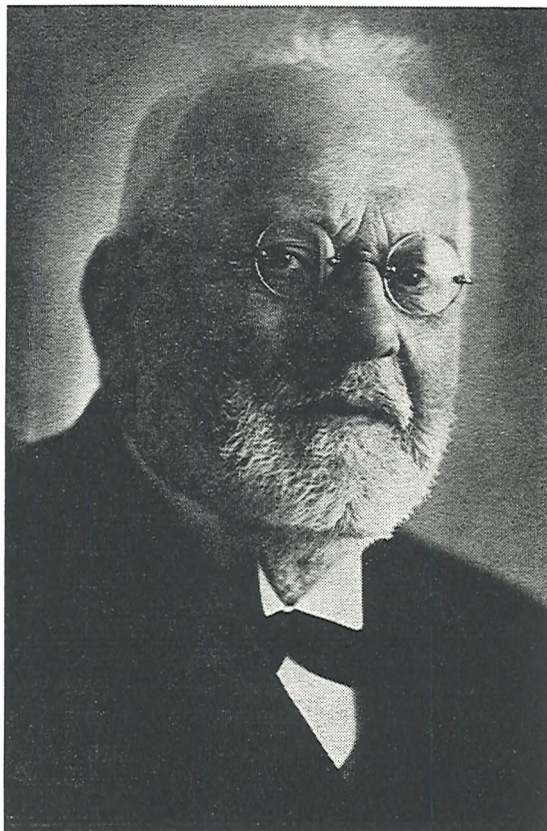
ŠTIRI MESTA — ŠTIRJE ATELJEJI

Mojster Pelikan mi je leta 1973 omenil štiri mesta svoje fotografske poti: Trbiž, Idrijo, Brežice in Celje. Njegovo odrezavo pripoved lahko danes dopolnim s tem, kar sta mi pozneje povedali njegovi hčerki, Nada in Božena. Nekaj podatkov vsebujejo tudi dokumenti.

Josip Pelikan se je rodil 9. decembra 1885 v Trbižu. Oče in mati sta bila po rodu iz Češke, oba fotografa, zaposlena sprva v Prahi, ki je bila že v 19. stoletju, v drugi polovici seveda, fotografsko zelo razvito mesto. Zvedela sta, da je v Trbižu, ki je spadal tedaj pod Koroško, prosto mesto za fotografsko obrt. In sta odšla tja. Mladega Pelikana je spremljala fotografija vse od rojstva.

Vsako prvo soboto v mesecu si je šel oče iskat nov zaslužek, med idrijske rudarje. Tja je potoval z vozom, lahko sklepamo, da čez Predel in skozi Bovec do Mosta na Soči (tedaj Sv. Lucija), nato ob Idriji navzgor do Idrije. Portretiral je kar na dvorišču hotela »Pri črnem orlu«. Tako so pač delali popotni fotografi.

Leta 1892 je sedemletni Pelikan izgubil svojo ljubo mater, dve leti pozneje pa se je oče poročil v Idriji. Tja se je preselil z očetom tudi sinko in se začel uvajati v foto-

Josip Pelikan, Julius Kugy, portret, 23 × 17 cm (s plošče 18 × 24 cm), izvedba v rjavem tonu. Letnica nezna. Iz arhiva družine Pelikan

Josip Pelikan, Notranjost prodajalne, 12 × 22,8 cm (s plošče 18 × 24 cm). Črno-bela izvedba. Podatkov na sliki ni. Iz arhiva družine Pelikan

grafske skrivnosti. Že priletni Pelikan mi je tedaj, leta 1973, vneto pripovedoval, da je bil takrat na prehodu stoletja že čas novega postopka, čas suhih, tovarniško izdelanih fotografskih plošč. Toda njegov oče je še vedno bolj cenil lastne, doma narejene plošče po mokrem postopku slikanja; da so bile cenejše in da so dajale lepše tone. Te plošče so bile dovolj velike, na papir sta z očetom kopirala neposredno s plošč, na sončni svetlobi. Povečevalnika nista uporabljala. Da, oče je bil velik mojster v kolodijemskem postopku, to je v mokrih ploščah, je pribil Pelikan.

V Idriji je bil Sokol zelo delaven in Pelikan se mu je pridružil z veseljem. Sokol ga je spravil, tako mimogrede, na novo življenjsko pot. Ob nastopu v Brežicah se je zagledal v Lebarjevo Marijano. 24. maja 1910 sta se poročila.³ V Brežicah je nastal po tem dogodku nov atelje, precej skromen, improviziran. Toda že leta 1912 si je Pelikan zgradil v Idriji novo hišo z ateljejem. Fotografija zunanosti ateljeja je ohranjena. To je bil lep paviljon s stolpičem, z omarico razstavljenih fotografij in s Pelikanovim imenom ateljeja. Obrtni list je podelilo Pelikanu C. kr. okrajno glavarstvo v Logatcu, 4. 5. 1910, za atelje v Idriji št. 269. Hčerka Božena mi je 10. marca 1987 pripovedovala, da je bil oče med prvo svetovno vojno mobiliziran in dodeljen češkemu regimentu nekje na meji z Romunijo in da je takrat veliko fotografiral, da so pa to bolj spominski posnetki.

Po prvi vojni je prišla Idrija pod Italijo in ko se je Pelikan vrnil domov, v Idrijo, je

mel težave s fašistično nastrojenimi prišleki. Svojo fotografsko imovino je pustil v Idriji in pobegnil v Žiri, od tam pa v Brežice. Atelje v Idriji je vodila med vojno njegova žena Marijana.

Že leta 1920 se je Pelikan znašel v Celju v hiši prof. Jarca, ki je imela z dvoriščne strani prizidan fotografski atelje bivšega celjskega fotografa Lenza.⁵ Toda prof. Jarc se je odločil, da bo hišo prodal, zato je Pelikanu svetoval, naj se pravočasno izseli. In kam naj gre? Najeti atelje je pomenil njegovo življenjsko eksistenco. Stopil je v tedanjo hranilnico in dodelili so mu zelo ugodno posojilo 220.000 din, je dejal Pelikan, če sem prav razumel višino posojila. Potem je rekel prof. Jarcu: »Vašo hišo z ateljejem bom pa kar jaz kupil.« In kupčija je bila res sklenjena. Tako je postalo Celje središče Pelikanove ustvarjalnosti od 1920 pa vse do 1977, malo manj kot šestdeset let.

Iz Celja je segla njegova fotografska roka še v Rogaško Slatino, kjer si je postavil podružnico z ličnim paviljonom in s pomočniki. Leta 1973 mi je Pelikan pokazal štiri kamere z lesenim okvirom na meh, formata 13 × 18 cm. »S temi aparati so delali moji pomočniki; v Rogaški Slatini sem imel filialo od leta 1923, polnih 25 let,« je pripovedoval Pelikan. In s ponosom je še dodal: »V Rogaški so me poznali mnogi ugledni tujci in me zares cenili. Delo so mi zaupali rudniki v Zasavju, pa tovarne, vabili so me v Zagreb na Hrvaško, tako Gavrilović in Bizjak. Vsega le nisem zmogel.« Pelikanova življenjska pot je povezala Trbiž, Idrijo, Brežice in Celje. Med ateljeji je bil najdonos-

nejši celjski, ta, ki še danes stoji. Časovno in slikovno pomeni Pelikanovo ime velik razpon. Obrtni list je dobil leta 1910 in delal je kot resen fotograf vse do leta 1977, do svoje smrti, torej 67 let. Šel je skozi obe svetovni vojni in v drugi je bil fotografska priča stiskam in grozotam, ki so zadele zavedne Slovence v Celju.⁶ Po vojni je dokumentiral delovni zanos ljudi, ko so obnavljali porušeno domovino. Ljubil je lepoto naših naselij in okušal privlačnost planinskega sveta, zato si je prislužil pohvalo slovenskih planincev. Narodno zavest so mu utrdili že Sokoli, med njimi zlasti Engelbert Gangl v Idriji.⁷

PELIKAN KOT FOTOGRAF

Tine Orel in Janez Sever sta orisala Pelikanov značaj lepo, s svojim pogledom. Name je naredil Pelikan leta 1973 vtis resnega, strumnega moža, kratkih jedrnatih besed in živahnega pogleda. Imel sem vtis, da ga je prevzela sokolska vzgoja: strumnost, ponos, odrezavost. Predvsem pa je bil Pelikan fotograf s srcem, mojster, ki je obvladal obrtno in umetniško stran fotografskega medija. Nekam ironično mi je sicer priznal: »Nekoč sem bil drzen, govoril sem o svoji umetniški fotografiji, danes tega ne bi več govoril.« Toda mirno lahko dokažemo, da zasluži lepo število Pelikanovih slik odlično oceno tudi po likovni strani in da je upravičena oznaka »umetniška« fotografija tudi za mnoga Pelikanova dela.

Pelikan je imel dobro šolo v očetovi delavnici, saj je obvladal zahteven kolodijski postopek. Z očetom sta si tudi papir sama senzibilizirala in spoznal je vse čarovnije starih fotografov, resničnih mojstrov svoje obrti.

V Celju se je Pelikan od leta 1920 učil iz najboljših literature, saj najdemo v njegovi knjižnici obširen, temeljit priročnik znanege Davida. Knjiga je vezana v usnje in hčerka Božena še sedaj pravi, da je bila ta knjiga očetovo sveto pismo fotografije.⁸ V nekdanjem Lenzovem ateljeju se je Pelikan naučil ravhati s skrivnostmi svetlobe, ki jo je reguliral z zavesicami svetle in temne barve, da je dobil mehko portretno luč ob vsakem vremenu, v vsakem letnem času. Obvladal je tudi skrivnosti retuše, tudi tiste na ploščah, prekritih zadaj z motnim lakom za nanašanje grafitnega prahu. Poznal je skrivnosti fotografskega papirja, toniranega in seveda tudi toniranja belega papirja, primerne motivu in fotografu zamisli.⁹

Celjski fotograf Viktor Berk je delal v Pelikanovem ateljeju od leta 1935 do 1940. Po-

vedal mi je, da je bil Pelikan dober vzgojitelj, zelo kritičen do vsake slike in da je slabe povečave ali kopije takoj raztrgal. V njegovem ateljeju so vladali red, disciplina, higiena in delovna vnema. Pelikana so šteli za enega najboljših jugoslovanskih poklicnih fotografov. Pelikan je vzgojil v fotografiji tudi svojo ženo Marijano, ki mu je bila zvesta pomočnica v temnici vse do pozne starosti. Odlično je uvedel v fotografijo obe hčerki. Nadi je pomagal kupiti leta 1939 samostojen atelje v Mariboru, ki ga je vodila kot sposobna portretistka. Božena še sedaj vodi Pelikanov atelje v isti hiši v Celju, v Čuprijski ulici. Stari, prizidani atelje samuje. Ožvel je le v letu 1986, ko je Viba film, mislim, da na moj nasvet, uporabil prostor za snemanje novega filma.

ODPRTA VPRAŠANJA POD GESLOM »PELIKAN«

Vprašanja ali problemi, kakor že rečemo, so naslednji: stari Pelikanov atelje v Celju, fotografsko slikovno gradivo iz ateljeja Pelikan, razstava izbranih slik in končno monografija Josip Pelikan.

Prvo vprašanje bi označil kot nadvse nujno. Pelikanov atelje iz leta 1890 je treba rešiti kot izjemno kulturno dediščino. Odločilno besedo naj bi prevzel Zavod za spomeniško varstvo v Celju.

Fotografsko slikovno gradivo je deloma že dobil celjski arhiv (albume pokrajinskih slik) in videti je, da bo Božena Pelikan izročila arhivu tudi fotografske plošče in del drugega gradiva. Naj bo ta zbirka skrbno ohranjena pod imenom Pelikan.

Razstava Pelikanovih izbranih fotografij, katalog in morda monografija naj bodo urešeni v doglednem času. V Ljubljani smo imeli letos na ogled razstavo nemškega fotografa Augusta Sandra (1876—1964) in ameriške fotografkinje Imogen Cunningham (1883 do 1976).¹⁰ Zakaj ne bi pokazali svetu fotografskih sadov našega mojstra Josipa Pelikana? Povezal je mavrico časa in dogodkov s svetlobo slovenske fotografije, vredne da bi jo videl ves svet.

OPOMBE

1. Jedrnat zapishek še hranim; želel sem ga dopolniti s slikovnim gradivom in z dokumenti, zato sem ostal v stiku z Nado in Boženo Pelikan. Objavil sem le kratek zapis v Biltenu Foto antika, 1982 št. 4, v članku Ateljeji slovenskih fotografov in pripravil nov članek za Biltenu Foto antika 1987, št. 9—10.

2. Janez Sever, Življenje za fotografijo, Delo 5. 6. 1975. — Tine Orel, V spomin Josipu Pelikanu, PV 1977, št. 10 p. 641.

3. Izpisek iz poročne knjige matičnega urada občine Brežice z dne 17. 3. 1987, št. 200-2/87-1471.

4. Kopijo obrtnega lista iz leta 1910 hrani Božena Pelikan. Isti podatek najdemo tudi v seznamu članov Pokrajinske zadruge fotografov za Slovenijo pod zap. št. 32 (Zalj, Reg. 3, imenik za 1896—1939).

5. Johann Martin Lenz je imel sprva atelje v Schmiedgasse 8, nato v Herrengasse 32, od leta 1899 v Neugasse v lastni hiši, ki jo je pozneje kupil Pelikan (Razlagova, sedaj Čuprijska ulica). Lenz je bil dober fotograf. Ohranjene so slike večjega formata npr. panorame Celja s Starega gradu okr. 1900, iz leta 1892 pa npr. portret Pavline Pajkove.

6. O tem piše nekaj več J. Sever v citiranem članku (gl. op. 2).

7. E. Gangla in J. Novaka je s poudarkom omenil Pelikan v pogovoru 24. 5. 1973.

8. Ludwig David, Photographisches Praktikum, Halle, 1919 (2. izdaja iz leta 1911 je obsegala kar 642 strani in slikovno prilogo). Knjiga je še vedno cenjena za razumevanje starejših, klasičnih postopkov.

9. Takšnih portretov znanih in neznanih oseb je ohranjenih v odlični izvedbi kar večje število.

10. Razstava A. Sandra je bila odprta v Cankarjevem domu v Ljubljani 12. 2. 1987. — Razstava I. Cunningham je bila odprta v Likovnem razstavišču R. Jakopič v Ljubljani 10. 3. 1987.

IN MEMORIAM

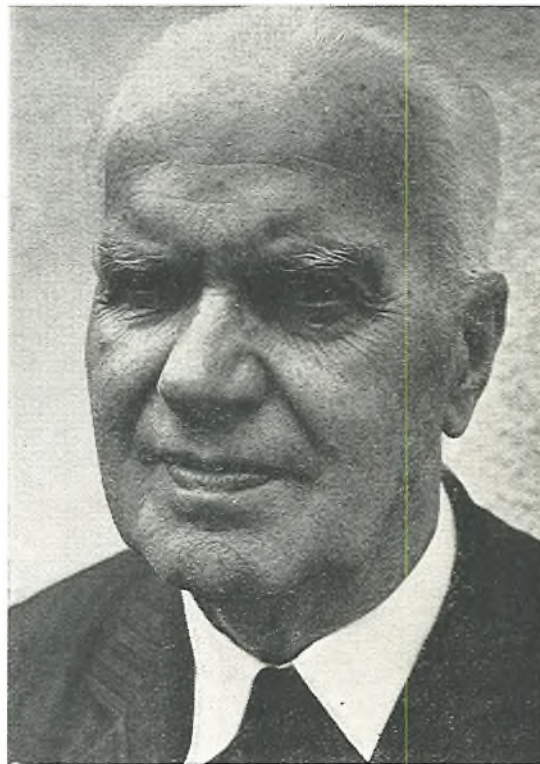
IVAN ZELKO (1912—1986)

Dne 13. avgusta 1986. leta je v Špitaliču pri Konjicah umrl slovenski zgodovinar dr. Ivan Zelko. Rojen je bil 14. maja v Črensovcih v Prekmurju, gimnazijo je obiskoval v Murski Soboti in Ljubljani, teologijo pa je študiral v Mariboru. Kot duhovnik je služboval v različnih štajerskih in prekmurških krajih, med vojno je bil kot narodno zaveden duhovnik prestavljen na Madžarsko, od 1946 do smrti pa je bil v Špitaliču. Pokojni Ivan Zelko sodi v krog tistih duhovnikov, ki so poleg svojega osnovnega poklica videli težišče svojega delovanja na domoznanskem področju. S tem, nekoliko že pozabljenim pojmom, najbolje označimo vso paleto njegovih raziskovanj: slavistika, literarna zgodovina, etnografija, umetnostna zgodovina, zgodovina, manjka le geografija. Z leti zorenja je stopala vse bolj v ospredje zgodovina, ki se ji je na koncu popolnoma predal. Iz nje je leta 1974 tudi doktoriral.

V ospredju njegovega zanimanja je bilo Prekmurje. Trudil se je, da bi njegovo preteklost čimbolj raziskal in prispeval k njegovemu ustreznemu deležu v sintetičnih pregledih naše preteklosti. Pri tem je imel pred drugimi zgodovinarji tudi to prednost, da je znal madžarsko. Pri raziskovanju starejše zgodovine je kmalu spoznal, da bo treba za nadaljnje raziskovanje postaviti najprej solidne temelje. V dogovoru z Zgodovinskim inštitutom Milka Kosa ZRC SAZU je pripravil in izdal *Historično topografijo Pomurja do leta 1500* (Murska Sobota 1982), v dogovoru z istim inštitutom in Arhivom SRS je več let hodil v madžarske arhive ter evidentiral ter dal kopirati pomembnejše dokumente, ki so sedaj dostopni tudi doma, za izdajo je pripravil najstarejše prekmurske urbarje, ki naj bi kmalu izšli. Poleg teh temeljnih del je objavil tudi številne razprave v naših osrednjih revijah ter nekaterih lokalnih zbornikih. Posebej naj opozorimo zlasti na tiste, v katerih je opozoril na turško oblast nad delom našega ozemlja.

Le delno zaradi poklica in bolj v povezavi z gornjimi raziskavami je objavil tudi številne razprave iz naše cerkvene zgodovine ter narodno-buditeljske dejavnosti prekmurskih duhovnikov. Loteval se je tudi vprašanj reformacije in protireformacije. V zadnjih letih je rezultate teh raziskav objavljaj zlasti v *Acta ecclesiastica Sloveniae*.

Zelkovo službovanje v Špitaliču — njegova farna cerkev je bila prvotno del širšega

Ivan Zelko (1912—1986)

samostanskega kompleksa nekdanje žičke kartuzije — je tudi pustilo nemajhne sledove v njegovem raziskovalnem delu. Preteklost kartuzijanske redovne skupnosti kot tudi ostanke nekdanjega samostana je skušal približati ljudem tako v pisni obliki kot tudi kot priložnostni (brezplačni) vodič za zahtevnejše obiskovalce. Pri farni cerkvi je zbiral tudi arhitekturne preostanke za manjši lapidarij.

Dr. Ivan Zelko je začel objavljati v *Kroniki* 1957. leta in ji je potem ostal zvest do smrti. Žal mnogi članki, ki jih je prvotno namenil njej, do uredništva niso prišli, ker so mu jih prej izpulili uredniki nekaterih drugih revij. Kljub temu smo ga šteli med najbolj ugledne sodelavce naše revije. Njegova obsežna bibliografija (glej Vilko Novak v *Zgodovinskem časopisu* 40, 1986, str. 491 do 492) lepo kaže njegov znanstveni opus. Vsem tistim, ki smo ga imeli srečo tudi osebno spoznati, bo ostal v spominu ne le kot zgodovinar ampak predvsem tudi kot človek, ki je dajal s svojim življenjem in delom dragoceno gradivo za povesti o dobrih ljudeh.

Stane Granda

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

RAZGLEDNICE LJUBLJANE KOT DEL KULTURNE DEDIŠČINE

MARJAN DRNOVSEK

Jeseni 1986 je Ljubljana dobila nasproti Križevniške cerkve na Trgu francoske revolucije 7 nov Kulturno informacijski center Križanke in s tem možnost za prirejanje razstav, razgovorov, predavanj in predstavitev, prvenstveno s področja naravne in kulturne dediščine ljubljanskega prostora. Tretja akcija v centru je bila razstava starih ljubljanskih razglednic s spremljajočimi razgovori in predavanji, ki so potekali od 20. novembra do 14. decembra 1986. Po vsebinski strani jo je pripravil Zgodovinski arhiv Ljubljana.

Razstavili smo okoli 500 originalnih razglednic z ljubljanskimi motivi iz zbirke Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Mestnega muzeja Ljubljana in iz dveh pomembnejših zasebnih zbirk ljubljanskih razglednic, Zmaga Tančiča iz Ljubljane in dr. Walterja Lukana z Dunaja. Za dopolnitev in popestritev smo dodali nekatere originalne dokumente iz fondov Zgodovinskega arhiva Ljubljana (npr. pisne dokumente, načrte, risbe, plakate, drobne tiske ipd.). S tem smo želeli poudariti vsebinsko povezanost razglednic in arhivskega gradiva, kar je bil tudi eden od namenov razstave. Zasnova razstave, izbor razglednic, tekst priložnostne zloženke¹ in vodenje spremljajočih razgovorov je bilo delo Marjana Drnovška, oblikovanje razstave je bilo v rokah Matjaža Mauserja, zloženke in vabila pa Marjana Lobode. K uspešnosti razstave in k prijetni domačnosti na spremljajočih prireditvah so prispevali tudi delavci centra.

Zbiranje razglednic je vedno bolj popularno, strast, ki jo Evropa pozna že dlje časa, k nam pa se je ta epidemija razširila šele v zadnjem času.² Živahnost na tem področju je večja pri zasebnih zbiralcih, ki so med seboj dobro povezani in imajo stike z zbiralci doma in v tujini. Nekoliko bolj ob strani so organizacije za varovanje kulturne dediščine, ki imajo tudi bogate zbirke, vendar so mnogo manj elastične kot zasebniki pri pridobivanju razglednic in to ne vedno po svoji krivdi (npr. če omenim samo obliko takojšnjega gotovinskega plačila »na roko« na raznih dražbah v primerjavi s predpisanim finančnim poslovanjem, ki organizacijam ne dovoljuje take oblike pretoka denarja).

Namen razstave in razgovora na okrogli mizi 10. decembra, ko smo se zbrali poznavalci, zbiralci in uporabniki-raziskovalci (med njimi tudi dr. Vasilij Melik, dr. Walter Lukan, dr. Janez Bogataj, mag. Mirko Kambič, Zmago Tančič, Jernej Šušteršič in drugi), je bil tudi v tem, da opozorimo na bogastvo, ki se hrani v zasebnih zbirkah.³ Hkrati smo želeli ugotoviti, kako je z zbiranjem razglednic v organizacijah za varovanje kulturne dediščine v Ljubljani. Znano je, da zbirajo razglednice tako arhivi, muzeji, zavodi za spomeniško varstvo kot tudi knjižnice, ki jih uvrščajo med knjižničarsko gradivo (glej 3. člen zakona o knjižnicah, Ur. l. SRS, št. 27/82). Kljub želji organizatorja se pogovor o vprašanih neenotnosti zakonodaje o varovanju tega dela dediščine, smiselnosti zbiranja razglednic v vseh naštetih organizacijah in o sodelovanju med njimi pri dopolnjevanju zbirk ni razživel. Vprašanje je tesno povezano z načelnim problemom: ali so razglednice arhivalije, muzealije ali celo knjižničarsko gradivo. Izražena misel o nujnosti medsebojnega sodelovanja med organizacijami in zasebniki, to lahko rečem za Zgodovinski arhiv Ljubljana, ni več samo želja, temveč praksa. Razstava ljubljanskih razglednic, publikacija Pozdrav iz Ljubljane⁴ in načrtovana publikacija slovenskih razglednic, ki bo zajela slovenski etnični prostor na prelomu stoletja in bo predvidoma izšla konec leta 1987, so le nekatere skupne akcije. Medsebojno zaupanje in osveščanje o pomenu razglednic kot dela slovenske kulturne dediščine bo imelo le korist za ta del dediščine, ki je po svojem poreklu privatnega izvora in kot taka tudi večinoma v zasebnih rokah.

Na razstavi so bile razglednice z arhivskimi dokumenti razvrščene v zaključene celote na 27 panojih, v okviru panoja pa po notranji tematski oz. prostorski logiki, upoštevajoč tudi časovni kriterij (npr. trgi pod grajskim gričem so se vrstili od Krekovega preko Vodnikovega, Pogačarjevega, Mestnega in Starega trga do cerkve sv. Florijana, v okviru Krekovega trga pa so bile razglednice razvrščene od najstarejše do najmlajše po nastanku oz. motivu). Ker so razglednice enake po velikosti in obliki — razen redkih izjem — na panoju niso bile razvrščene

v togem redu ena poleg druge, temveč smo jih razvrstili mnogo bolj razgibano.

Zaključene celote (teme) so bile naslednje:

1. pogledi na Ljubljano z zahodne (Rožnika), z južne (Barja) in z vzhodne strani (Golovca)
2. pogledi z grajskega griča
3. ljubljanski grad
4. trgi pod grajskim gričem
5. Plečnikova vizija zazidave Vodnikovega trga (ob Plečnikovem načrtu ogromnega novega rotovža so bile razvrščene razglednice Vodnikovega trga in Šolskega drevoreda ob Ljubljani s košatimi kostanji gledalcu v razmislek in primerjavo)
6. Ljubljana in njeni mostovi od lenega barjanskega toka do Vevč
7. Zmajski most
8. Tivoli z Rožnikom
9. športno življenje Ljubljančanov (npr. telovadba na prostem, ŠK Ilirija, kolesarstvo)
10. ljubljanski spomeniki (npr. Vodniku, Trubarju, Radeckemu, Miklošiču, kralju Petru I. Aleksandru I. ter drugim osebnostim)
11. Prešernov spomenik
12. Miklošičeva cesta od Prešernovega trga do današnje palače Zavarovalnice Triglav pri železniški postaji
13. nebotičnik
14. sprehod od Trnovega do Ježice
15. okolica Ljubljane (Rožna dolina, Vodmat, Šiška, Dravlje, Šentvid, Črnuče, Tomačevo in Polje)
16. osebni in javni promet (npr. vozički, kočije, vozovi, kolesa, tramvaj, avtomobili, avtobus)
17. gospodarsko življenje (npr. banke in hranilnice, trgovine, tiskarne, obrt in industrija)
18. Tobačna tovarna Ljubljana
19. Ljubljanski velesejem
20. javna poslopja (npr. upravna, sodna, kulturna, zdravstvena)
21. šolska poslopja
22. društveno življenje (npr. Sokoli, Orli, gasilci)
23. Ljubljančani (posamezniki in skupine, naključni sprehajalci)
24. tipi razglednic (po vsebini motiva, obliki, tehniki tiska ipd.)
25. sporočila na razglednicah
26. primerjava nekdanjih in današnjih razglednic (pred letom 1918, med obema vojnama in po drugi svetovni vojni)
27. najstarejša razglednica Ljubljane (1891)

Razstava je pritegnila pozornost zaradi več razlogov: za ljubitelje Ljubljane, predvsem za starejše Ljubljančane, so bile razglednice povod za nostalgичno spominjanje

na »stare čase«, na čase njihove mladosti, na romantične mestne pejsaže, ki so že izginili, za mlajše obiskovalce, teh je bilo na razstavi največ, so bile razglednice informacija o nekdanji Ljubljani, za zbiralce užitek ob stiku z neznanimi in redkimi primerki, za večino pa spoznanje, da so razglednice del kulturne dediščine, da imajo svojo vrednost in pomen. Glavni namen avtorja razstave je bil poudarek na slednji misli, povezani z idejo o pomenu tako slikovnega kot tudi pisnega dela (teksta) za raziskovalne namene, predvsem z vidika krajevnega zgodovine.

Ko govorimo o razglednicah in njihovi uporabi za raziskovalne namene, imamo pred očmi predvsem njihov slikovni del, ki je pomemben zlasti za čas in motive, za katere imamo ohranjeno malo drugih fotografskih posnetkov (npr. za prelom iz 19. v 20. stoletje). Vrednost razglednic, gledano s stališča te uporabe, se poveča z uveljavitvijo fotografije, ko pridobijo motivno verodostojnost npr. v primerjavi s starejšimi litografijami, ki pa imajo posebno vrednost in ceno za ljubitelje in zbiralce razglednic. Za uporabnike so zlasti pomembne razglednice, ki prikazujejo isti motiv z različnih zornih kotov ali z istega zornega kota v različnih časovnih obdobjih. Večji kraji, zlasti Trst in Ljubljana, imajo veliko takih celotnih razglednic na isti motiv, kar jim povečuje njihovo raziskovalno vrednost zaradi možnosti primerjav. Hkrati pa ti slikovni deli izvrstno dopolnjujejo ostalo arhivsko gradivo (npr. načrte). Pestrost in raznolikost motivov se zmanjšujeta po svojem obsegu in tudi kvaliteti izdelave od prvih desetletij našega stoletja, ko govorimo o »zlati dobi« razglednic, do današnjih dni. Tudi najboljši

poznavalci odkrivajo vedno nove in nove motive. Motivno bogastvo ljubljanskih razglednic je bilo na razstavi upoštevano, trajno pa je razvidno iz že omenjene knjige Pozdrav iz Ljubljane.

Toda ne samo slikovni del, svoj vsebinski pomen imajo tudi teksti, ki so sicer utrinki, drobni zapisi iz vsakdanjega življenja, kažejo pa nam tudi nacionalne in druge opredelitve, navade ljudi, njihovo pismenost itd. Mnoga sporočila na razglednicah prekašajo vrednost slikovnega dela. Predvsem za krajevne zgodovinarje so ti drobci pomembna obogatitev vedenja in dopolnitev drugih virov.

Oglejmo si nekaj primerov tekstov z razglednic.

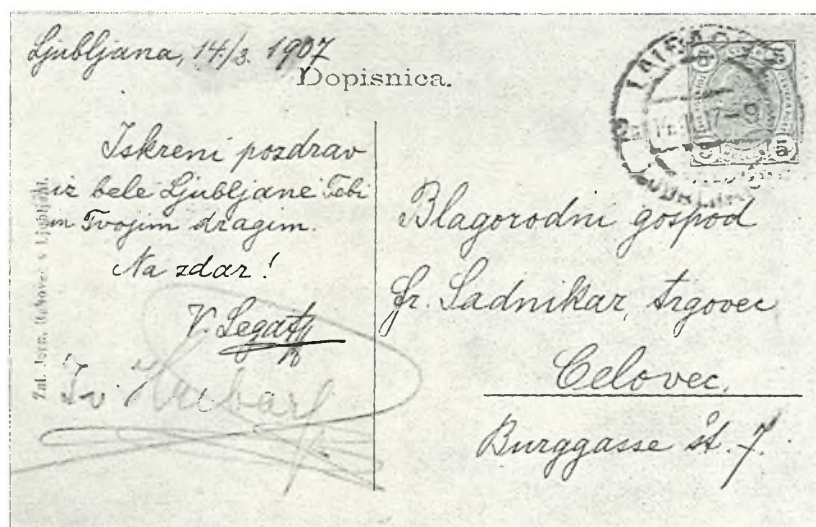
Najbolj številni so na razglednicah izrazi pozornosti ob osebnih in drugih praznikih:

»Velecenjeni gospod

Adolf Robida,⁵ c. kr. profesor, pisatelj
Ljubljana
Rožna ulica

Prav srečno in blagoslovljeno l. 1913
Vam vošči vedno vdani Meško⁶
30. 12. 1912«

Zaradi omejenega prostora na razglednicah so sporočila kratka, bolj informativna in redkokdaj intimnejše narave, saj je tekst lahko prebral vsakdo, ki je dobil razglednico v roke. Na razglednicah tudi niso redke opazke: obširneje ti bom pisal v pismu, več ti bom povedal ustno itd. Primer kratke informacije je tekst naslednje razglednice:

»Gosp.

Anton Brandner⁷

Klagenfurt

Bismarckschule, Zimmer 28

2. 5. 1918.

Pozdravljen!

Si prijel moja kartico? Žal mi je, da ti ne morem ustreči: knjiga je konfiscirana. Ni upanja da jo najdem kje. — Pretekli teden je bil Iv. Cankar v Trstu. Imel je predavanje v Ljudskem odru o 'Očiščenju in pomlajenju'.⁸ Bil sem v njegovi družbi, bil je celo pri meni doma, daroval mi je tudi rokopis predavanja. Kakšni so bili pogovori, si lahko misliš. Bili smo navdušeni in smo se pobratili. Obširneje ti sporočim v pismu, ki ti ga napišem še ta teden.

Bodi mi iskreno pozdravljen!

Drago Širok⁹

In utrinek iz novomeškega okoliša:

»Preblagorodni gospod

Friderik Pauer, pekovski mojster

Sv. Petra cesta 50

Ljubljana

Pozdrav iz Rudolfovega:¹⁰ Gospé, Stari mami, Ljubi, Teodoru, Marti, posebno pa Vilčku. Tukaj je še vedno strašna suša. Če bo še nadalje, se bo še grozdje skazilo in ne bo vina! — 23. 8. 1911.

Naznanjam Vam, da mi ni bilo mogoče dobiti učenca za Vaš obrt. Skoro vsi moški so v Ameriki, zato take mlade pobe porabijo doma za delo. Pa tudi se neče noben iti učit kakega obrta dasiravno vsakovrstnih obrtnikov silno primanjkuje. Vsak pob je doma toliko časa, da gre v Ameriko, kar jih najbolj veseli. Sploh nimajo smisla za kako učenje! Popraševal sem, pa ničesar doseget. Pridite kaj pogledat semkaj.

Srčni pozdrav!

Feliks¹¹

Iz mnogih razglednic je čutiti nacionalni zanos, ki se je kazal tudi v prečrtavanju nemških napisov, v lepljenju »kolekov« in tudi v tekstovnem delu:

»Cenjeni gospod

Josip Proksch, dijak VI. b realke

v Pragi, na Novém městě

Češka

2. XII. 1908

Bratom Čehom!

Vesolja so nam vzplamtela srca, vidši, da se nam realizujejo najsrčnejše želje priti v stik z bratskim nam narodom Češkim. Spoznavati misli, ideje in življenje bratskih si narodov, je naše stremljenje. To nas bo vodilo, krepilo in navduševalo na potu do najvišjih ciljev — Slovanstva! Vrlim zavednim bratom kličejo slov. realci najkrepkejši, bratski Živijo!

Slovenci VI. b realke v Ljubljani.

Stanko Dimnik¹¹

Razstava in razgovori ob njej so bili priložnost za izmenjavo mnenj o razglednicah, za nova spoznanja in znanstva vseh tistih, ki jih povezuje skupni interes, to so razglednice, čeprav iz različnih namenov. Res so razglednice le droben, vendar po mojem mnenju ne obroben del naše kulturne dediščine, vendar hkrati tudi tisti mejni del, kjer se križajo interesi mnogih, upajmo, da ne na škodo razglednic. Če smo prispevali k večji osveščenosti, je bil namen razstave, kot tudi tega drobnega zapisa dosežen.

OPOMBE

1. Kulturno informacijski center Križanke, Razglednice Ljubljane kot del kulturne dediščine, Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, 20. 11.—14. 12. 1986 (zloženska št. 3/86).

2. O razvoju razglednic in njihovem zbiranju glej razpravo: dr. Walter Lukan, H kulturni zgodovini razglednic, Pozdrav iz Ljubljane, Ljubljana 1985, str. 6—23.

3. Odmevi na razstavo in okroglo mizo so bili v naslednjih glasilih: Razglednice kot zgodovinski dokument (Delo, št. 287, 11. 12. 1986), Epidemija zbiranja razglednic (Dnevnik, št. 334, 11. 12. 1986), Lep pozdrav iz Ljubljane (Dnevnik, št. 314, 19. 11. 1986), Tudi preteklost je bila (Mladina, št. 40, 5. 12. 1986).

4. Pozdrav iz Ljubljane, mesto na starih razglednicah, Mladinska knjiga, Ljubljana 1985, 1. ponatis 1986.

5. Adolf Robida (1885—1928), dramatik in kritik. Med leti 1912—1918 je služboval kot profesor na II. državni gimnaziji v Ljubljani.

6. Franc Ksaver Meško (1874—1964), pesnik in pripovednik. Od leta 1906 je vodil župnijo Marija na Zilji. Razglednica, ki jo je poslal, prikazuje gornji kraj in ima slovenski napis, kar je redek primer za razglednice s Koroške (last Jakoba Ciglarja, Maribor).

7. Anton Brandner (1891—1983), rojen v Žužalčah pri Bekštanju. Od novembra 1918 je bil

med borci-prostovoljci za severno mejo. Po plebiscitu je moral zapustiti Koroško.

8. Predavanje je imel 20. aprila 1918 v Ljudskem odru v Trstu. Na njem je izrazil znamenito misel o slovenskem delavskem razredu kot poklicanem, da reši slovensko narodno vprašanje.

9. Karel Širok (1889—1942), mladinski pesnik in pisatelj. Po letu 1909 je učiteljeval po Tržaškem, najdlje v Škedenju. Poslana razglednica prikazuje Škedenj pri Trstu in ima slovenske napise (last Jakoba Ciglarja, Maribor).

10. Rudolfovo = Novo mesto

11. Na dvojni risani razglednici Ljubljane s slovenskim napisom: Razgled z Rožnika na

Kamniške planine in Šmarno goro« (last Walterja Lukana, Dunaj) je nalepljeno tudi 28 narodnih kolkov: »20 IX 1908, Sloga jači/za slovenski Korotan, Ptuj, Narod sebi, Mal položi dar domu na altar/Narodni kolek«, ki so prekriti s podpisi Dimnikovih slovenskih sošolcev iz 6. razreda realke v Ljubljani: Vilko Babnik, Otto Beltram, Melhior Bremec, Franc Dolgan (Dougan), Vinko Dolenc, Srečko Ferjančič, Bogdan Ferlinc, Friedrich Heren, Janez Jarec, Srečko Jeras, Rici Mayr, Jakob Oražen, Franc Osolè, Ignac Ranzinger, Milan Skabarnè, Ivan Trost, Zlatko Verbič in Wilhelm Žebre (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Realna gimnazija v Ljubljani, a. e. 57).

POSVETI IN ZBOROVANJA

TRST 1941—1947: OD ITALIJANSKEGA NAPADA NA JUGOSLAVIJO
DO MIROVNE POGODBE

V dneh 13., 14. in 15. novembra 1986 se je odvijal v modri dvorani hotela Savoia Excelsior Palace v Trstu italijansko-jugoslovanski študijski simpozij o temi »Trst 1941—1947 od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe«.

Simpozij je pod pokroviteljstvom tržaške univerze in rimskega Inštituta Gramsci pripravil Inštitut Gramsci Furlanije-Juljske krajine v sodelovanju z Inštitutom za zgodovino osvobodilnega gibanja v Julijski krajini, z Inštitutom za zgodovino delavskega gibanja iz Ljubljane, s Centrom za idejno politično delo Vladimir Bakarič iz Zagreba, s Slovenskim raziskovalnim inštitutom iz Trsta in s Centrom za zgodovinske raziskave Unije Italijanov iz Istre in z Reke v Rovinju. Gmotno pa sta ga podprla Tržaška hranilnica in Tržaška kreditna banka.

Namen tega znanstvenega zborovanja, na katerem je sodelovalo več kot dvajset italijanskih in jugoslovanskih zgodovinarjev, je bil na študijski način brez prikrievanja resnice spregovoriti o tistih dramatičnih letih »ognja in meča«, kot je dejal podpredsednik deželne sveta Furlanije in Julijske krajine, Claudio Tonel. Žal so ob otvoritvi prebrali le pozdravno pismo tržaškega župana Staffierija, medtem ko predstavnikov gospodarskega, političnega in kulturnega življenja v Trstu, razen kulturne levice, slovenskih javnih delavcev in udeležencev simpozija ni bilo. Pa tudi Diego de Castro, nekdanji italijanski diplomat, ki se je oglasil s člankom v Piccolu, je v njem zamudil edinstveno priložnost prikazati širši javnosti zgodovinsko resnico Trsta.

»Trst me spominja na Ibsenovo prisposodo udobne ladje, na kateri bi bilo potovanje izredno lepo, če ne bi razkrajajoče se truplo zastrupljalo ozračja. Tudi naše mesto se so- oča s takim truplom — lastno preteklostjo. Seveda se tega mrliča ne moremo znebiti kar tako, da bi ga vrgli v morje. Moramo pa se pogumno zazreti vanj in se osvoboditi njegove dediščine«.

S temi besedami je predsednik Inštituta Gramsci za Furlanijo-Juljsko krajino, prof. Giuseppe Petronio ponazoril namen in smisel tega srečanja zgodovinarjev v Trstu. Predal je besedo prvima dvema referentoma Eliu Apihu in Milici Kacin-Wohinčevi. Oba

referenta sta posegla v obdobje med obema vojnama. Tako je Elio Apih v svojem prispevku zajel dogajanje v Julijski krajini od razpada avstroogrškega cesarstva do izbruha druge svetovne vojne. Po njegovem mnenju imajo marsikatera protislovja, ki mrtvijo današnji Trst, vključno z narodnostno nestrpnostjo svoje korenine v času avstroogrške vladavine. Takrat se je cvetoče vele-mesto odtrgalo od svojega podeželja. Ta ločitev se je kazala v tem, da je poleg razrednega boja naraščala tudi nestrpnost »pravih meščanov« do Slovencev in Hrvatov s podeželja. Priključitev Trsta, Primorske in Istre k Italiji je pospešila nagel propad obmorskega mesta. S tem pa so se zaostrovala notranja protislovja. Nastali so vsi pogoji za razvoj fašizma in drugega, kar je z njim tudi prišlo (Coroneo, tržaška Rižarna). Fašizem sicer ni bil sposoben oblikovati totalitarne države, ker ni imel zadosti sredstev. Po Apihovem mnenju bi veljalo poglobiti probleme, ki so v notranjosti zavirali antifašistične sile in še zlasti komuniste, bodoče protagoniste krize, ki je dokončno razkrojila »julijsko območje«.

Milica Kacin-Wohinc se je v svojem prispevku lotila nasilne italianizacije slovenskega in hrvaškega prebivalstva, njegovo kljubovanje ter organizirano upiranje tako fašizmu kot asimilaciji. Zato vidimo v Trstu in okolici že v tridesetih letih prve organizirane akcije proti fašizmu v Evropi.

Teodoro Sala je dodal poglavje o fašističnih vojaških načrtih in strateških ciljih, potem o vojaških akcijah v Albaniji, Grčiji in napadu na Jugoslavijo ter o zasedbi precejšnjega dela njenega ozemlja. Tako je vsaj v grobih obrisih zaključil zgodovinsko ozadje predhodnih referentov. Nadaljeval je s kapitulacijo fašistične Italije in s tem načel poglavja, katerim je bil v bistvu posvečen tržaški simpozij. Zato je orisal odnose med italijanskimi in nemškimi okupacijskimi silami na jugoslovanskem ozemlju, odnose s kvislinskimi formacijami (ustaši, četniki), zajel naraščajoče narodnoosvobodilno gibanje, vse obsežnejše osvobojevo ozemlje, italijanske poraze in vedno hujši ter krvavi fašistični teror. V to tematiko sta se vključila dva prispevka. Boris Mlakar je obravnaval razmerja med slovenskimi in italijanskimi kolaboracionisti na Primorskem v ob-

dobju od italijanske kapitulacije, ustanovitve Mussolinijeve republike in nemške zasedbe neosvobojenih italijanskih ozemelj.

Annamaria Vinci pa nam je lepo podala politično in gospodarsko ozadje različne izbire med italijanskimi kolaboracionisti v Trstu.

Galliano Fogar se je lotil fojb. V svojem prispevku je govoril o fojbah kot reakciji na sedemindvajsetletno fašistično nasilje. Opozoril je na prizadevanje desnice, da bi uveljavila teorijo fojb kot namernega načrta za iztrebljanje italijanske narodnosti. Številke, ki se pojavljajo v raznih italijanskih revijah, niso točne, točnih pa še ni mogoče navesti zaradi pomanjkanja virov.

Dušan Biber je v svojem prispevku razčlenil predvsem pogovore med voditelji jugoslovanskega osvobodilnega gibanja in zahodnimi zavezniki, razredne in strateške vidike tega vprašanja, možnost izkrcanja zavezniških sil v Istri in nevarnost spopada med jugoslovansko osvobodilno vojsko ter britanskimi in ameriškimi enotami. Ob tem je analiziral različni politiki ZDA in Velike Britanije do tržaškega problema in prikazal stališča jugoslovanskih voditeljev do tega vprašanja. Opozoril je, da tedaj pri obeh zahodnih velesilah narodnostne razlike med prebivalstvom niso bile v ospredju tržaške problematike, obe velesili sta v bistvu stremeli le k zajeitvi Jugoslavije kot predhodnice Sovjetske zveze proti zahodu.

Podobno razlago je podal tudi René Lovrenčič v vzporejanju reševanja tržaške problematike ob koncu prve in ob koncu druge svetovne vojne. Po Lovrenčičevem mnenju sta Italija in Jugoslavija pokazali v reševanju mejnih vprašanj veliko mero zgodovinskega realizma in preprečili, da bi meja postala ločnica med njunimi narodi.

Janko Jeri je skušal prikazati odnose Slovencev, tako tistih v Italiji kot onih v Sloveniji do Trsta. Orisal je stališča raznih sil do tržaškega vprašanja in opozoril na prispevek Edvarda Kardelja pri utemeljevanju politike odprte meje.

Giampaolo Valdevit je bil v svojem referatu mnenja, da bi moralo zgodovinske težiti večinoma k spoznanju, kako so nastale nekatere odločitve v zvezi s Trstom. Pri tem je mislil na ameriško in britansko vodstvo in na načine, kako so si razlagali posamezne sovjetske poteze. Ugotoviti bi bilo treba, kako je italijansko vodstvo tolmačilo jugoslovanske poteze in kako je oblikovalo svoje odločitve. Valdevit je bil mnenja, da bi se

morali lotiti širših aspektov in ozadja ter opustiti prikazovanje golih uradnih stališč.

Darko Bratina je skušal v svojem prispevku prikazati večnarodnostno podobo Trsta, kar je posledica zadnjih petdesetih let. V teh je Trst preživel propad Avstro-ogrske, italijansko okupacijo, kraljevino, fašizem, nacistično nadoblast, prihod jugoslovanske vojske in ustanovitev ljudske oblasti, zavezniško vojaško upravo in STO in zapetno priključitev k Italiji. Prebivalstvo teh krajev se je po Bratinovem mnenju, pomnoženo še z begunci iz Istre, razbilo v ozke in zaprte skupine, ki so hkrati obremenjene s preteklostjo. Govoril je tudi o sistematičnem izkrivljanju nekaterih dejstev, ki podajajo lažno podobo mesta.

Ena najbolj spornih tem je bilo nedvomno razmerje KPI do nacionalnega vprašanja. Pierluigi Pallante je zavrnil tezo, da KPI ni zavzela stališča do tega vprašanja. Imela je drugačno linijo, ki je predvidevala skupen boj Slovencev in Italijanov proti fašizmu in nacizmu, medtem ko naj revizijo meja in samodločbo manjšin odložijo za čas po vojni.

Tone Ferenc pa je ugotavljal, da je imela slovenska partija za cilj združitev vsega, s Slovenci naseljenega ozemlja. Za narodnostno mešana mesta pa naj bi veljalo načelo, da pripadajo svojemu zaledju.

Tudi Boris Gombač je spregovoril o razmerah v delavskem gibanju Julijske krajine in pojmovanje nacionalnega vprašanja v njem. Vzpone in padce v boju tržaškega proletariata lahko merimo tudi s podporo, ki jo je proletariat dajal slovenski manjšini. Vzponi so bili povezani z zgodovinsko danostjo. Ker pa so bili redki, je treba za neuspešnost iskati vzroke v nerazčiščenosti pojma o proletarskem internacionalizmu.

Tudi Jože Pirjevec se je naslednji dan dotaknil likvidacij, ki naj bi jih izvedle partizanske enote in izginotij neznanega števila ljudi v »fojbah« (kraških brezni) v Istri leta 1943 in na Krasu leta 1945. V jugoslovanskem zgodovinskepisju se o tej občutljivi temi še ni pisalo, v italijanskem pa zelo malo. Prav zato pa so nasprotniki sožitja v Trstu ta molk izkoristili in prikazovali medvojne in povojne likvidacije z nepreverjenimi in napihnjenimi podatki.

Eros Sequi se je lotil problema Italijanov v Istri. Ponazoril je razloge in vzgibe in delna razočaranja tistih Italijanov, ki so se odločili, da ostanejo v Jugoslaviji.

Liliana Ferrari pa je skušala prikazati vzroke in povode, ki so pripravili dvesto do petstopeneset tisoč istrskih Italijanov, da so se od leta 1945 do 1954 izselili v Italijo.

V diskusiji sta se oglasila Dušan Biber in in Petar Strčić. Dušan Biber je med drugim dejal, da zgodovinopisje ne razpolaga s izvirnimi dokumenti in natančnimi podatki. Konkretno je navedel, da ni niti operativnega dnevnika IV. armade in niso dostopni ali pa ni podatkov s področja državne varnosti o dogodkih na Tržaškem. Zato je vsako zgodovinsko tolmačenje o dogodkih na Tržaškem vprašljivo. Petar Strčić pa je pripomnil, da je hrvaško zgodovinopisje leta 1945 moralo začeti vse znova. Zato še niso razčlenili vseh vprašanj. Na takšnem zgodovinskem simpoziju pa ni mogoče govoriti brez analiz in dokumentiranih dejstev.

Oglasili so se tudi drugi razpravljalci, vendar so bolj dopolnjevali že izrečene misli, kot pa uveljavljali nove.

V sklepnih besedah je Giuseppe Petronio poudaril, da je bil namen tega italijansko-jugoslovanskega simpozija v soočenju zgodovinarjev dveh držav, ki naj pokaže stopnjo raziskovanja burnega obdobja medsebojne zgodovine. Nato je nadaljeval: »Ponosni smo lahko na same sebe in na mesto. Dobili smo stavo, ker smo odkrito in omikano razpravljali o tako težkih vprašanjih, kot je problem Trsta v obdobju 1941—1947.« In s temi besedami je Giuseppe Petronio tudi zaključil srečanje italijanskih in jugoslovanskih zgodovinarjev.

Nada Kobal

NOVE PUBLIKACIJE

Razmerja med etnologijo in zgodovino; Gradivo s posvetovanja v Mariboru, november 1984, Ljubljana 1986, str. 302

Marksistični center Univerze v Mariboru, Slovensko etnološko društvo, Zveza zgodovinskih društev Slovenije in Pokrajinski muzej v Mariboru so 8. in 9. novembra 1984 ob 80-letnici Časopisa za zgodovino in narodopisje pripravili posvetovanje o razmerju med etnologijo in zgodovino. Številne tehtne referate in bogato razpravo so prireditelji objavili v skupnem 14. zvezku Knjižnice Glasnika Slovenskega etnološkega društva in 6. zvezku Knjižnice Kronike, časopisa za krajevno zgodovino.

V uvodni razpravi je Peter Vodopivec ocenil dosedanja slovenska razmišljanja o razmerju med obema znanostima. Ugotavlja, da so nekatera nasprotja in zapleti nastali zaradi pojmovne nejasnosti in konceptualne nedorečenosti obeh strok. Poudarja, da imata obe stroki svoje začetke v razsvetljenstvu, ko se je pozornost raziskovalcev usmerila k življenju ljudi. Opozarja, da je prizadevanje za celovit prikaz človeškega bivanja nujno privedlo do tesnejšega povezovanja z drugimi historičnimi strokami, hkrati s tem pa je nastal... tudi že skoraj stoletje in pol nerazrešen problem povezovanja 'prave zgodovine' s posebnimi zgodovinami in drugimi historičnimi vedami...« (str. 12) Avtor meni, da je označevanje znanstvenih strok na prave in pomožne v sodobnem času že preživeto in se zavzema za tesnejše znanstveno sodelovanje.

Slavko Kremenšek je poudaril, da so imeli etnologi že nekaj posvetovanj o razmerjih z nekaterimi mejnimi znanstvenimi disciplinami, nekaj pa jih imajo še v načrtu. Ena takih disciplin je tudi zgodovina. Opozarja na številna mnenja, da je izšla etnologija iz zgodovine, številni avtorji pa so tudi prepričani, da korenin etnologije ne smemo iskati v historiografiji. Meni, da so se etnologi odrekli vloge pomožne delovne sile, kakor so bila na primer vzgojene številne generacije zgodovinarjev. Ugotavlja, da se zadnje čase glede etnologije kot pomožne zgodovinske vede spreminja tudi mnenje slovenskih zgodovinarjev.

Janez Šumrada ugotavlja, da je konec 19. in v začetku 20. stoletja dogodkovna zgodovina bistveno zaostajala za hitrim razvojem naravoslovnih in tehničnih ved, zato se je zgodovinopisje nujno moralo obogatiti z metodologijami drugih družbenih zna-

nosti. Preusmerilo se je na proučevanje preteklosti v vsej njeni družbeni celovitosti. Nekoliko podrobneje in kritično se je zadržal tudi pri pojmu oralne zgodovine.

Dušan Nečak je prispeval razpravo z naslovom In kje so bile druge družboslovne vede? s podnaslovom Razmišljanja ob (namišljenem) sporu zgodovina : etnologija. Poudarja, da ne gre oporekati trditvi, da je zgodovina »mati učiteljica«, sporno pa je gotovo poudarjanje samozadostnosti zgodovine pri proučevanju preteklih dogajanj. Meni, da nam le rezultati vseh družboslovnih strok dajejo kolikortoliko celovito sliko človeka in družbe in poudarja, »... da zgodovinarji etnologom in etnologi zgodovinarjem niso sovražniki, temveč sodelavci...« (str. 40) Svojo trditev dokazuje z navedbo nekaterih del zgodovinarjev za obdobje narodnoosvobodilne borbe, ki obravnavajo tudi vsakdanje življenje Slovencev v vojnih časih.

Marko Štuhec meni, da je zgodovinopisje 19. stoletja zanemarilo nekatera področja, ker je porabilo veliko energije za kritiko in izdajanje virov. V 20. stoletju pa se je zanimanje zgodovinarjev postopno usmerilo na vsa področja preteklega življenja, za kar ima veliko zaslug tudi marksistična družbena teorija. V prispevku še posebej poudarja pomen mentalitete v določenem času in kraju, ki jo je po njegovem mnenju razmeroma enostavno zaznati v virih.

Braco Rotar opozarja, da do nesoglasij med vedama prihaja v glavnem zaradi nevednosti, kaj sodi v posamezno stroko. Sprašuje se, če niso za drobljenje preteklosti na posamezne znanstvene panoge krivi neprimerni institucionalni okviri. Prepričan je, da danes postaja očitno, da ni več jasnih razmejitev med некоč »čistimi« znanstvenimi področji.

Zmago Šmitek se je dotaknil razmerja med etnologijo in zgodovinopisjem v slovenskem prostoru pri proučevanju neevropskih kultur. Ugotavlja, da je bilo v 19. stoletju zaradi tesnejše povezave med zgodovinopisjem in narodopisjem napisanih precej del o neevropskih narodih, medtem ko so se v 20. stoletju slovenski zgodovinarji usmerili skoraj izključno na zgodovino Slovencev, kvečjemu še na zgodovino Balkana in dela Evrope. Narodopisno proučevanje neevropskih narodov je po svojih močeh opravljala slovenska etnologija.

Metka Vrtnjak je prikazala odnos med zgodovino in etnologijo na primeru stati-

stične topografske ankete iz prve polovice 19. stoletja na Štajerskem, ki jo hrani Deželni arhiv v Gradcu.

Franc Rozman je predstavil stanje raziskav o delavski kulturi in zgodovini vsakdanjega življenja v Avstriji. Povzel je razmišljanja s simpozija v Linzu leta 1978. Prispevka s tega simpozija avtor označuje kot prva zahtevnejša in resnejša razmišljanja o zgodovini vsakdanjega življenja. Opisal je tudi metodološki prijem s tako imenovanimi zgodovinskimi delavnicami, ko strokovnjaki zgodovinarji in etnologi sodelujejo z ljudmi, ki so bili soudeleženci v konkretnem historičnem procesu. Na koncu prispevka navaja še nekaj avstrijske literature o zgodovini delavske kulture in vsakdanjega življenja.

Prvi del zborovanja so zaključili s tezami o sožitju med etnologijo in zgodovino, ki sta jih pripravila Mira Grašič in Marjan Matjašič. Marija Kozar-Mukič pa je pripravila prispevek z naslovom Arhivski podatki o načinu življenja Slovencev v okolici Monoštra na Madžarskem v 18. stoletju. Obravnava vprašanja in odgovore ob davčni rektifikaciji v 18. stoletju.

V razpravi, ki se je razvila na koncu prvega sklopa referatov, so pogosto poudarjali potrebo po sodelovanju obeh strok in po interdisciplinarni metodologiji dela, ki pa je uspešna šele tedaj, če so raziskovalci različnih znanstvenih strok pri proučevanju kompleksnega problema med seboj strokovno dobro usklajeni. V razpravi so sodelovali tudi predstavniki umetnostne zgodovine in arhivistike.

Drugi sklop referatov je z zgodovinskega in etnološkega zornega kota obravnaval tematiko narodnoosvobodilnega boja. Irena Kovač je pripravila razpravo o gradbenem sektorju Centralne tehnike KPS v letih 1941—1945. Gradbeni sektor se je ukvarjal pretežno z izgradnjo skrivališč oziroma bunkerjev v Ljubljani in njeni okolici, v katerih so se skrivali ilegalci in delovale ilegalne tiskarne in delavnice. Nakazala je tudi težke življenjske razmere, v katerih so živeli ljudje, ki so se skrivali in delali v teh skrivališčih in bunkerjih.

Božidar Jezernik je razmišljal o nekaterih vidikih etnološkega raziskovanja narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije v Sloveniji. Ugotavlja, da je to obdobje, za razliko od zgodovine, etnološko zelo slabo raziskano, kljub temu, da je izredno interesantno, saj so Slovenci ta čas ne glede na politično pripadnost živeli specifično življenje. Opozarja tudi na zanimive

psihološke elemente pri oblikovanju človekovega spomina in ugotavlja, da je »... pomnenje preteklega dogajanja zgodovine... proces nenehnega (pre)vrednotenja njegovega pomena...« (str. 159)

V diskusiji, ki se je razvila po prebranih referatih, so ugotovili, da se je zgodovinopisje do sedaj preveč ukvarjalo s političnimi in vojaškimi dogodki, pozabljalo pa je vsakdanje probleme ljudi. Tudi etnologija za to obdobje ni storila veliko, sodelovanje med obema vedama pa je bilo pri proučevanju te dobe preskromno. Opozorili so tudi na problem časovne distance pri študiju obdobja narodnoosvobodilnega gibanja in ljudske revolucije. Dotaknili so se nekaterih vprašanj zgodovinskega in etnološkega načina muzejske predstavitve tega izredno zahtevnega zgodovinskega obdobja.

Zadnji sklop referatov je bil namenjen varstvu nepremične in premične kulturne dediščine s stališča etnologije in zgodovine.

Jože Hudales se je dotaknil vprašanja etnologije in zgodovine v muzeju. Ugotavlja, da v muzeju težko govorimo o etnoloških in zgodovinskih muzealijah, zato je muzej najprimernejši kraj za interdisciplinarno pripravljane celovitih muzejskih razstav.

Jasna Horvat je pripravila referat z naslovom Muzejska predstavitev zgodovine Slovencev, v katerem poudarja, da je ob sedanjih dveh osnovnih muzejskih nalogah kot sta varovanje in rastavljanje muzealij, postala izredno pomembna še tretja muzejska naloga, ki je celostno podajanje zgodovine. Ob tem je nakazala tudi koncept zgodovinskega muzeja.

Tone Petek je obdelal mesto etnologije v muzeju in njeno razmerje s kulturno zgodovino. Dotaknil se je odnosa med ljudsko kulturo, ki jo proučuje etnologija in visoko kulturo, ki je domena kulturne oziroma umetnostne zgodovine.

Tanja Tomažič se je lotila problematike muzejskih razstav s tako imenovanimi urbani temi. Ob razmišljanju o razstavi Ljubljana po predzadnji modi je na kratko obdelala tudi strukturo obiskovalcev muzejskih razstav. Razstava je bila primer obravnave urbane teme. Avtorjev razstave ni toliko zanimal estetski videz oblačil, ampak, kaj oblačilo pove o načinu življenja izdelovalca oblačila, kakor tudi človeka, ki je oblačilo nosil.

Ralf Čeplak se je v svojem referatu vprašal, če so kustosi etnologije le še »za v muzej«. V nadaljevanju našteje nekaj problemov etnološke muzeologije, ki so posledica

razkoraka med etnološko in muzealsko metodologijo dela.

Zadnjega od številnih referatov je pripravil Vito Hazler z naslovom *Je tudi v spomeniški službi prostor za sodobno etnološko vedo?* Trdi, da etnologi, ki so zaposleni v zavodih za varstvo naravne in kulturne dediščine, ugotavljajo številna nesoglasja med teoretičnimi izhodišči etnološke znanosti in prenašanja njenih spoznanj v spomeniškovarstveno stroko. Nakazal je tudi problematiko valorizacije etnoloških kulturnih spomenikov.

Tudi ob zadnjem sklopu referatov se je razvila zelo živahna in ustvarjalna razprava. Sodelovali so predvsem zgodovinarji, umetnostni zgodovinarji in etnologi, ki so zaposleni v muzejih. Dotaknili so se številnih vprašanj muzealstva.

Na koncu objavljenih prispevkov z mariborskega posvetovanja je dodan še dokaj kritičen in tudi nekoliko provokativen epilog, ki ga je pripravil Miha Zadnikar.

Janez Kopač

Dolenjski zbornik 1985 (Jarčev zbornik). Novo mesto 1985, str. 370

V slovenski javnosti, zlasti tisti, ki jo zanima preteklost naših krajev in ljudi, je že dolgo časa obstajalo vprašanje, kaj se dogaja v prostoru, ki ga gospodarsko in upravno v širšem smislu besede obvladuje Novo mesto in Bela krajina. Vrsta slovenskih krajev ali območij, ki imajo slabšo kulturno tradicijo, izdaja svoje zbornike, le ob Krki in onstran Gorjancev niso sposobni pokazati ničesar. Zato ni čudno, da je napoved skupine zagancev, da bodo začeli izdajati Dolenjski zbornik, spremljala velika skepsa. Njegov izid je bil za mnoge nemajhno presenečenje in mnogim je bilo žal, da obljubljenega prispevka niso poslali.

Glede na dejstvo, da nas Dolenjska že nekaj let preseneča z bogastvom izkopanin, nas ne sme presenetiti velik delež arheoloških članov v zborniku. Tone Knez je prispeval historiat arheoloških izkopavanj v zadnjih devetdesetih letih, Borut Križ je prispeval opis prazgodovinskih gradišč v novomeški občini, Danilo Breščak opis oblik antičnih grobov, Marijan Slabe pa je obdelal materialne podatke, ki govorijo o preseljevanju ljudstev na Dolenjskem. Prve tri razprave so pisane standardno in sta tudi Križeva in Breščakova kljub določeni specialnosti obravnavanih vprašanj lahko berljivi in razumljivi za širši krog bralcev. Slabe pa se

v širokih zamahih loteva vrste zanimivih vprašanj, vendar je »zaradi dreves težko videti gozd«.

Ugledu Iva Pirkoviča članek Neznana zgodovina slovenskih Orehovnikov-Gracarjev gotovo ne bo prispeval. S kombinacijo arheoloških in zgodovinskih metod ter precejšnjo mero fantazije je postavil vrsto trditev, za katere je težko verjeti, da jih bodo nadaljnja raziskovanja potrdila. Res je, da se je v preteklosti že velikokrat pokazalo, da je imel pokojni Pirkovič v marsičem kar je zapisal prav, tokrat pa je šel skoraj gotovo veliko predaleč.

Zelo ugledno so zastopani tudi etnologi. Gorazd Makarovič je prispeval zanimiv prispevek o zgodnjerednjeveški prehrani alpskih Slovanov, Marinka Dražumerič je opisala na primeru župnije Adlešiči izseljevanje iz Bele krajine, Marija Makarovič pa nas je seznanila s tragiko naših vasi v povojnem obdobju na primeru Predgrada. Vsi trije članki so izredno aktualni, pa naj gre za širša vprašanja, ki so zadnje čase v središču zanimanja evropske javnosti (G. Makarovič) ali pa za obravnavo nekaterih vitalnih vprašanj naše (pol)preteklo dobe. Vsi trije v marsičem orjejo ledino.

Umetnostni zgodovinarji so prispevali dva članka. Jelka Pirkovič-Kocbek opisuje novomeški Glavni trg in njegovo gradbeno zgodovino, Mojca in Borut Uršič pa dajeta popis sakralnih spomenikov črmošnjiške doline. K prvemu bi pripomnili predvsem to, da vsebina ne ustreza popolnoma naslovu, pri drugem pa bi želeli še nekaj več podatkov, zlasti kdo, kdaj in zakaj je nekatere cerkve požgal, še zlasti, ker gre za območje, kjer so živeli nemški Kočevjarji.

»Kulturološki« del, izraz seveda ni najboljši, so prispevali Cvetka Hribar, ki je opisala razvoj glasbenega šolstva v Novem mestu od 1897. leta do druge svetovne vojne, Janko Jarc nas seznaja z dr. Leopoldom Picigasom, letopiscem Novega mesta, Jože Dular pa opisuje delovanje Literarnega kluba v Ljubljani v letih 1939–1941. K prvemu prispevku bi pripomnili predvsem to, da je avtorico nekoliko presenetil obseg zbranega gradiva in ga ni dovolj ovrednotila. Jarčev tekst, ki bi ga lahko prišteli tudi k etnologiji, saj opisuje enega izmed »načinov življenja« v Novem mestu ali slovenskega intelektualca — duhovnika v nekdanji Avstriji in kasnejši republiki Avstriji, je izredno pretresljiv. Opozarja na zelo pogosto lastnost Dolenjcev, zlasti Novomeščanov, da so skoraj iracionalno navezani na svoj domači kraj. Dularjev prispevek pa s prikazom de-

lovanja Literarnega kluba odpira številna vprašanja, za katera kaže veliko zanimanje zlasti današnji čas. V mislih imamo namreč posledice revolucije in posrednega povojnega obdobja na pluralizem v kulturi.

Tudi delež delavskega gibanja in revolucije je v skladu z obsegom zbornika. Anton Štampohar v njemu lastnem slogu izredno prizadeto vendar tudi bogato dokumentirano piše o predvojnem komunistu in svojem belokranjskem rojaku Jakobu Butali, Janko Saje opisuje delež novomeških usmiljenih bratov v NOB, Zdenko Picelj pa opisuje Gorjance v istem obdobju. K drugemu članu moramo pripisati, da zasluži večje upoštevanje v zvezi z nekaterimi ocenami tega obdobja. Očitno niso bile Pleterje edini samostan na Kranjskem, ki se je postavil na stran NOB. Tudi Picljevo pisanje lahko označimo za solidno osnovo za nadaljnje delo, čeprav moramo na drugi strani obžalovati, da ni bolj pritegnil memoarske literature, zlasti spominov Staneta Semiča-Dakija, ki je v tem pogledu zelo zanimiv. Seveda ni še nič zamujenega in bo vrzeli lahko zapolnil ob drugih priložnostih. Na koncu je Matjaž Verbič podal načela, na podlagi katerih v novomeški občini podeljujejo priznanja, nagrade in častne naslove, ter seznam njihovih nosilcev.

Iz zgoraj povedanega ni razvidna vsebina zbornika, temveč so podana le opozorila nanjo. Dodamo naj, da so članki opremljeni s kritičnim aparatom in povzetki v angleškem jeziku. Vse to potrjuje ambicioznost in resnost dela uredniškega odbora, ki ga je vodil Jovo Grobovšek. Ob koncu se je treba vprašati o mestu tega zbornika v vrsti drugih tovrstnih publikacij pri nas. Ne glede na teritorij, ki ga obravnava in očitno kaže potrebo po takem delu, lahko mirno zapišemo, da nedvomno sodi v gornjo polovico. Upajmo, da bo uredništvo vztrajalo na začrtani poti in kriterije kvečjemu poostrilo. K sodelovanju bodo morali pritegniti še vse tiste strokovnjake, ki se na tak ali drugačen način ukvarjajo s kulturno in družbeno preteklostjo teh krajev. Seveda ne moremo pričakovati, da bodo njihovi rezultati v mednarodnem pogledu enakovredni arheološkim, vendar tudi nase ne smemo pozabiti. Dolina gradov in bregovi revščine skrivajo v sebi še veliko neznanega.

Stane Granda

Goriški letnik 11, 1984, 246 str.

Tudi tokrat je vsebina zbornika, ki ga izdaja Goriški muzej, zelo pestra. V prvem delu je objavljeno gradivo simpozija o Ma-

tiji Vertovcu. Simpozij je bil organiziran v počastitev 200-letnice rojstva tega kmetijskega in narodnega buditelja. Njegovo mnogostransko dejavnost osvetljuje kar deset prispevkov.

Najprej podaja France Kralj biografijo Matiej Vertovca (1784—1851), ki se je po šolanju v Gorici, Gradcu in Ljubljani posvetil duhovniškemu poklicu. Kratek čas je služboval v Vipavi (1807—1809), nato na Planini pri Ajdovščini (do 1813), potem pa se je preselil v Šentvid pri Vipavi (Podnanos), kjer je ostal kar 38 let. Poleg skrbi za versko vzgojo, je ves čas njegovega službovanja zanj značilna velika skrb za izobraževanje, gospodarski napredek in za zdravstveno varstvo. Kralj naglašja, da je Vertovec znal več jezikov, da je veliko bral in potoval ter tako stalno izpopolnjeval svoje znanje. Svoja dognanja s področja zgodovine, zemljepisa, kemije, fizike, astronomije, zlasti pa iz kmetijstva in vinogradništva, je objavljala v raznih časopisih in celo v samostojnih knjigah.

O vplivu evropskega kmetijstva na Kranjsko v Vertovčevem času piše France Adamič. Najprej govori o Vertovčevih evropskih predhodnikih na področju racionalnega kmetijstva, nato o strokovnjakih, ki so delovali v slovenskih deželah (J. Burger in M. Ahacel na Koroškem, Scopolli in V. Stanič na Goriškem, Ješenak na Štajerskem, na Kranjskem pa P. P. Glavar, F. K. Hlubek in J. Zalokar), nato pa še o Vertovčevem udeleževanju na tem področju. Predvsem omenja njegovo Kmetijsko kemijo (1847) in Vinorejo za Slovence (1845).

Lojze Hrček opisuje Vertovca kot učitelja vinogradnikov in poleg že omenjenega dela Vinoreja za Slovence navaja delo Sporočilo slovenskim vinorednikom posebno vipavskim in primorskim (1850).

Vertovčeve poglede na kletarstvo je prav tako na podlagi njegovih del podal Dušan Terčelj.

Značilnosti Vertovčevih cerkvenih govorov, ki jih je 1850 objavil pod naslovom Shodni ogovori, je obdelal Jože Koruza. Ugotovil je, da je v njih mogoče najti razsvetljevsko miselnost in da je ves čas prisotna ideja, naj duhovniki ne skrbijo le za dušni blagor, ampak naj bodo tudi ljudski učitelji in svetovalci v posvetnih rečeh.

Bogo Grafenauer obravnava delež splošne zgodovine v Vertovčevih delih. Poleg posameznih zgodovinskih spisov, objavljenih v Novicah, je Vertovec najbolj znan zgodovinarjem po obsežni prvi svetovni zgodovini v slovenščini tj. Občna povestnica ali zgodovina celega sveta. Grafenauer meni, da

je delo verjetno nastalo na osnovi kakega nemškega dela, na kar sklepa po prevajanju nekaterih izrazov. Dalje Grafenauer navaja, da je Vertovec bil v marsičem konservativen (npr. odnos do Judov, obsodba francoske revolucije, teorija o avtohtonosti Slovanov), po drugi strani pa pri nekaterih poglavjih kaže zanimanje za notranji razvoj, za kulturo in za vsakdanje življenje.

Fran Dominko je ocenil Vertovčeve sestavke iz astronomije, objavljene v Novicah. Dominko meni, da je Vertovec nalogo dobro opravil in da spada med boljše poljudno-znanstvene pisce svojega časa.

Stane Granda piše o kmetijskih razmerah v Vipavski dolini v prvi polovici 19. stoletja. Na podlagi franciscejskega katastra je prikazal posestne razmere in način izrabe zemljišč. Posebej je prikazal tudi stanje živinoreje. Njegova raziskava je pokazala, da so na tem ozemlju prevladovala male kmetije, ponekod sta po dve družini živeli v eni hiši in na eni kmetiji, veliko je bilo kajzarjev.

Daljnji nečak Matije Vertovca Marino Vertovec je prispeval članek o Vertovčevem rodu, Hilarij Kosta pa zaključuje to skupino prispevkov s kratkim zapisom o primorskem vinorodnem rajonu.

Med drugimi razpravami imamo najprej dva prispevka s področja arheologije, in sicer piše Beatrice Žbona-Trkman o arheološkem najdišču Pavlini v Lokah, Jernej Zavratnik pa o poznoantičnem grobišču pri Kosovelih.

Peter Štih obravnava tolminsko gospostvo po urbarju iz leta 1598. Ugotavlja, da je nastanek tega urbarja v zvezi s prihodom tolminskega gospostva v roke deželnega kneza Ferdinanda II. Habsburškega. Štih je napravil tudi zanimivo primerjavo z urbarjem iz leta 1377, ki ga je objavil M. Kos, ter ugotovil, da je leta 1377 na 100 hub prišlo 5,1 kajže, leta 1598 pa že 60,1 kajže, kar je posledica kolonizacije. Urbar je tudi pokazal, da je neagrarno prebivalstvo bilo le v Idriji. O borbi primorskih Slovencev proti italijanskim iredentističnim pretenzijam do slovenskega ozemlja leta 1878 ter o odmevu tega boja pri Srbih v kneževini in v Vojvodini piše Petko Luković v glavnem na osnovi časopisnih virov. Zanimiva je njegova ugotovitev, da je srbsko javno mnenje podpiralo italijanske zahteve, izjema so bili le konservativni krogi v Vojvodini, ki so italijanski iredentizem obsojali. Pavel Budin objavlja drugi del svojega prispevka o hranilnici in posojilnici v Mirnu, ki je delovala od 1897 do 1949.

Borut Uršič pa je pripravil katalog rezljanih oltarjev 17. stoletja v Goriških Brdih, ki obsega 9 razmeroma celih in 5 fragmentarno ohranjenih oltarjev.

Več krajših zapisov prinaša rubrika Zapiske. Narodopisnega značaja so: prispevek 1981 umrlega B. Renarja o potoku Raši in njegovih mlinih. J. Dolenc o vedomcih v Posočju in P. Medveščka o pastirskih igrah iz Završine. Prispevek L. Jurce o škofu Dobrili in njegovem molitveniku opozarja, da ne gre, kot so doslej mislili, za originalno Dobrilovo delo, temveč za prevod iz nemščine. E. Pervanja govori o organizaciji Tigr na Šentviški planoti in v drugem zapisu o Tigrovcu Š. Rijavcu, S. Rejec piše o partizanski šoli v Podmelcu, M. Vuk pa o jubilejih dveh goriških slikarjev, Vladimira Hmeljaka in Rafaela Nemca.

V rubriki Nekrologi se B. Marušič spominja leta 1983 umrlega italijanskega zgodovinarja Arduina Cremoneseja, ki je objavljajal tudi v slovenskih revijah (Goriški letnik, Kronika) in raziskoval preteklost furlanske zemlje. M. Breclj se spominja Camilla Medeota, ki je v svojih člankih in knjigah obravnaval tudi zgodovino Goriške. Marušič je prispeval tudi spominski zapis o Rudiju Höhnu, nekdanjem ravnatelju Goriškega muzeja.

Zbornik zaključujejo številne recenzije deloma istrskih zbornikov, predvsem pa raznih italijanskih revij in časopisov, ki obravnavajo arheologijo, zgodovino in kulturo sosednjih dežel.

Olga Janša-Zorn

Trude Horn: Gedeckte Holzbrücken Zeugen alter Holzbaukunst, samozaložba Trude Horn, St. Veiter-Strasse 126, Klagenfurt 1980

V prevodu bi se glasil naslov knjige Pokriti leseni mostovi pričajo o stari umetnosti gradenj z lesom. Naslov nam pove, da je avtorica obdelala eno izmed področij uporabe lesa za gradnje. Knjiga je prva v nemškem jezikovnem območju, ki celovito obdelava zgodovino gradnje mostov, zgodovino tehnike in tehnologije gradenj lesenih mostov, posebej še pokritih mostov. Avtorica ne pozabi obdelati lesa, ki se uporablja za gradnjo mostov, prav tako se spomni na graditelje mostov. Vsi zgodovinski podatki so opisani tudi z letnicami. Na žalost knjiga ni opremljena z opombami, ki bi nam kazale pot po kar obširni literaturi, navedeni na koncu knjige. Najbrž je to odpadlo zaradi previsokih stroškov za knjigo (samozaložba!). V drugem delu knjige avtorica

obdeluje razširjenost pokritih lesenih mostov po Evropi in Ameriki. Vsako deželo obdela na splošno, potem pa sledijo še podrobni opisi najbolj značilnih pokritih lesenih mostov. Opise dopolnjujejo risbe iz zgodovinskih knjig, muzejev ter fotografije, če most še stoji. Izmed vseh pokritih lesenih mostov bi rad opozoril le na enega, ki je znan tudi na Slovenskem. To je enkratni most z vodnim stolpom mesta Luzern v Švici, ki je svetovna znamenitost. Velja za najstarejši pokrit most v Švici, saj je bil zgrajen leta 1333. Zanimivost mostu je tudi ciklus slik v »podstrešju«, ki so bile naslikane leta 1599. Danes je most priključljiva promenada in turist ne more reči, da je bil v Luzernu, če se ni sprehodil po tem mostu.

Na žalost v knjigi ni omenjen noben pokrit most iz Slovenije, čeprav sem iz pogovora z avtorico knjige izvedel, da ve za dva ali tri »slovenske« pokrite lesene mostove. Ker pa le-ti niso bili obdelani, pač niso našli mesta v knjigi. Mogoče bo to spodbudilo koga, ki se zanima za to področje, da bo obdelal te slovenske lesene mostove.

Naj na koncu napišem še nekaj podatkov o avtorici te knjige. Pred izdajo te knjige je napisala že več prispevkov v koroški zgodovinski časopis Carinthia. Kot pravi sama, nima nobene formalne izobrazbe, za »knjigo mostov« pa je porabila cela tri leta dela. Pri delu ji je pomagalo nad 50 strokovnjakov in naključnih sodelavcev, ki so se odzvali na oglas avtorice v dnevnem časopisu. S tem oglasom je iskala kakršnekoli podatke o tem, kje so stali in kje še stojijo pokriti leseni mostovi. Povod za knjigo je bil zapis v časopisu o podiranju »topilniškega« lesenega pokritega mostu v Dornbirnu na Vorarlberškem v Avstriji. Meščani so s protesti in zbiranjem podpisov preprečili porušitev. Vendar ne za dolgo, saj so ga kljub vsemu podrli.

Avtorica je napisala leta 1982 za rodbino Weinländer iz Celovca tudi Zgodovino papirnice v Št. Rupertu pri Celovcu.

Darko Cafuta

Boris Golec: Zgodovina in razvoj PTT dejavnosti v Zasavju, Podjetje za PTT promet Trbovlje, 1986, 116 str.

Knjiga, ki jo imamo pred seboj, je plod zbiranja gradiva o zgodovini slovenske pošte in je potekalo med pripravami za postavitev poštne muzeja. Delo je po posameznih PTT podjetjih različno napredovalo, še najbolj v Trbovljah in to predvsem po avtorjevi zaslugi.

Po naslovu sodeč, bi pričakovali, da bo avtor obravnaval zgodovino pošte v celotnem Zasavju, vendar se je omejil le na področje trboveljskega PTT podjetja. Dogajanje v širšem prostoru je upošteval le toliko, kolikor je bilo potrebno za razumevanje lokalnega razvoja.

Knjiga je razdeljena na dva osnovna dela, in sicer »Razvoj PTT« in »Zgodovina posameznih pošt«. Na koncu je avtor podal še seznam uporabljenih virov in literature.

Delo je napisano na osnovi krajevnih kronik, ustnih pričevanj in rokopisov, ki jih hrani Arhiv ZO PTT Slovenije. Starejša obdobja so dopolnjena s podatki iz literature. Podatke o poštah uslužbencih pa je črpal iz matičnih knjig in ustnih pričevanj.

Prvi del, »Razvoj PTT«, je razdeljen na posamezna zgodovinska obdobja. Avtor prične prikaz razvoja v starem in srednjem veku. Za rimsko obdobje poda splošen prikaz stanja v Sloveniji in opozori na rimsko službo za prenos službene korespondence in prevoz uradnih oseb — »cursus publicus«. V srednjem veku ta organizacija preneha delovati. Tu poudari nazadovanje, saj zopet pridobivajo na veljavi osebni sli, tako konjeniki kot pešci. Dalj časa se avtor ustavi pri turških vpadih, kjer najprej poda splošen prikaz vpadov. Pravi, da je samotna lega obravnavanega področja preprečevala večja turška plenjenja. V osrčje Zasavja so vdicali le manjši roparski oddelki. Avtor meni, da so Turki najverjetneje ropali na skrajnem zahodnem in vzhodnem delu Zasavja. Trditev dokazuje z lokacijo kresišč in utrjenih protiturških taborov vzdolž Savinje in zahodno od Zagorja ob Savi. Nato naštejejo posamezne tabore in kresišča, vse skupaj pa je še enkrat nazorno prikazano na zemljevidu.

Nadaljuje z obravnavanjem pošte v času od 16. do 18. stoletja. Tu nam predstavi širši okvir dogajanja in zakonsko regulativo poštne prometa. Ustavi se pri podržavljanju avstrijske pošte leta 1722, ki so jo do tedaj imeli v dednem fevdu »poštarski dinastiji« Turn-Taxis in Paar, slednji v notranje-avstrijskih deželah. Opozori tudi na vedno večje uveljavljanje poštne kočije, ki so pri prenosu vedno bolj izrinjale sle. Poštne kočije so prevažale tudi potnike. Ta lastnost pošte je s pojavom železnice izginila s seznama poštne storitve.

Avtor piše tudi o brodarstvu na Savi, ki je delovala v okviru živahnega prometa na Savi. Na kratko opiše posamezne postaje ob Savi v Zasavju. Brodarska pošta, združena z osebnim prometom, je bila uvedena

1809. leta, in sicer med Zalogom pri Ljubljani in Siskom. Poštna zveza je kmalu odpovedala, dokončno pa je prevoz po Savi odpravila železnica.

V poglavju »Razvoj PTT dejavnosti do prve svetovne vojne« piše o pošti v Ilirskih provincah ter o stanju poštne prometa v prvi polovici 19. stoletja. Ustavi se tudi pri poštni reformi 1850. leta, pri čemer navede cilje reforme. Poudari tudi pomen uvajanja znamk in dopisnic za poštno poslovanje. Ponovi pa tudi staro zmoto o Lovrencu Koširju kot izumitelju poštne znamke (o tem glej Velimir Sokol: Da li je Lovrenc Košir dokazao, da je on idejni tvorac poštanske marke, PTT Arhiv 8/1962, str. 53—103).

Pomemben vpliv na poštno poslovanje je imela tudi železnica, ki je prevzela od pošte prevoz potnikov. Kmalu pa sta železnica in pošta našli skupen jezik, tako da je železnica pričela prevažati poštne pošiljke, za katere so med vožnjo skrbeli »poštne ambulance«. Poštne kočije so ostale v uporabi samo tam, kjer ni bilo železniške proge.

Avtor nadalje naniza še podatke o posameznih poštne uradih v Zasavju. Poda tudi kratek historiat razvoja telefonije in telegrafije v svetovnih razmerah ter potek njihovega uvajanja v Zasavju.

Poglavje »Zasavska pošta v času med obema vojnama 1918—1941« prinaša podatke o upravnih in organizacijskih podobi pošte po razpadu Avstro-Ogrske, o poštne zvezah, zgradbah ter nadaljnjem širjenju telegrafsko-telefonskega omrežja.

Poglavje »PTT dejavnost v Zasavju v obdobju od 1941—1945« govori o prihodu okupatorja, njegovih ukrepih, organizaciji poštne omrežja in PTT službe, o poštne delavcih med NOB in o partizanskih zvezah v Zasavju.

Predzadnje poglavje v prvem delu nas seznani z razvojem PTT dejavnosti od leta 1945 dalje. Tu na kratek in jednat način poda pregled organizacijskega razvoja, ki je pripeljal do ustanovitve Podjetja za PTT promet Trbovlje, o nadaljnjem posodabljanju telegrafsko-telefonskega prometa, o današnjem stanju poštne-prometnih zvez ter o poštne zgradbah in poslovnih prostorih.

Za zaključek prvega dela knjige pa si lahko preberemo še nekaj drobcev iz kriminalne dejavnosti v zvezi s pošto; gre predvsem za rope.

V drugem delu knjige sledimo zgodovini vseh trinajstih poštne enot, ki delujejo pod okriljem PTT podjetja Trbovlje. Posamezna poglavja so napisana po istem principu. Avtor najprej opiše geografsko lego kraja,

kjer je pošta, nato pa sledi zgodovini poštne enote od ustanovitve pa do današnjega časa. Pri tem našteje poštne uslužbenke, zveze z drugimi poštami, uvajanje telegrafije in telefonije ter današnje stanje.

Knjigo odlikuje obilica slikovnega gradiva. Napisana je pregledno, da lahko podatke, ki nas zanimajo, hitro najdemo. Pri branju se pogreša statistična obdelava poslovanja poštne enot.

Upajmo, da bodo podobne publikacije izšle tudi za preostala PTT podjetja. Na tak način bi dobili generalen pregled slovenske poštne zgodovine, na katero se je doslej vse prevečkrat »pozabljalo«. Na tem področju smo v Sloveniji v precejšnjem zaostanku za drugimi jugoslovanskimi republikami, kjer podobne preglede že imajo. Za zapolnitev te vrzeli pa bo potrebno še precej dela.

Zarko Lazarevič

Jože Šorn: *Začetki industrije na Slovenskem, Documenta et studia historiae recentioris IV, Založba Obzorja Maribor, 1984, 270 str.*

Knjiga dr. Jožeta Šorna *Začetki industrije na Slovenskem* pomeni sintezo avtorjeve znanstvene dejavnosti. Izida knjige avtor, žal, ni dočakal. Dr. Šorn je besedilo sicer sam pripravil za tisk, vendar pa sta dr. Jasna Fischer in dr. Peter Vodopivec v tekst vnesla nekaj dopolnitev iz različnih razprav, ki jih je dr. Šorn, medtem ko je knjiga čakala na založnika, objavil v strokovnih revijah.

V knjigi avtor podaja pregledno podobo o začetni industrializaciji slovenskega prostora, ki obsega čas poldrugega stoletja od leta 1720 do 1870. Proces industrializacije ni obravnavan le kot dopolnilo splošne gospodarske zgodovine, temveč tudi kot vodilni družbeno-ekonomski proces, ki je bistveno prispeval k oblikovanju naše družbe.

Proces industrializacije je razdeljen na dve obdobji. Prvo obdobje, od okoli 1720 do 1830—1840, nosi širok naslov *Stoletje pred modernizacijo industrije*. Uvodoma avtor razčlenjuje gospodarsko politiko, ki jo opredeljujemo z izrazom merkantilizem. Z gospodarsko politiko se je v tem času ukvarjalo več teoretikov in praktikov, ki so našli vnete bralce in posnemovalce tudi v slovenskih deželah. To je tudi čas, ko se začne v Avstriji, nekako deset let pred sredo 18. stoletja, uvajati statistika.

O velikem pomenu trgovcev kot gibalne sile gospodarskega razvoja v 18. stoletju priča ugotovitev dr. Šorna, da so bili trgovci

»takrat vse, bili so motor splošne gospodarske razgibanosti, merilo za razmah ekonomskih sil par excellence«.

Na Slovenskem se srečamo s kmečkimi trgovci, trgovci v mestih, grosisti in apaltatorji (diferenciacija poslovanja se v našem prostoru prične okoli srede 18 stoletja).

Predvsem pa je bil trgovec tisti podjetnik, ki je del svojega kapitala preobrazil v industrijski kapital in bil s tem nosilec zgodovinskega pojava, ki ga imenujemo »zgodnji kapitalizem«.

Obravnava tistih sektorjev proizvodnje, ki so bili ustvarjalci družbenega produkta, pomeni jedro Šornove knjige.

O izsledkih je avtor zapisal, da pomenijo oceno dejanskega stanja, ker kljub pregledanemu gradivu še ni bilo mogoče ugotoviti stvarnih podatkov, ki bi pomagali zaokrožiti podobo do verjetnosti.

Na podlagi izčrpnega in natančnega preučevanja arhivskega gradiva v domačih in avstrijskih arhivih je avtor zaokroženo predstavil posamezne proizvodjalne panoge neagrarne proizvodnje. Za vsako izmed njih so zbrani podatki o lastnikih obratov, o izvoru kapitala, o organiziranosti in delovanju. Tekst dopolnjujejo preglednice in razpredelnice, ki v strnjeni obliki podajajo rezultate opravljeni raziskav.

Glede na družbeno strukturo na Slovenskem je bila najosnovnejša kmečka proizvodnja za kritje potreb na domačem in tujem tržišču. Obrtniška proizvodnja je bila kategorizirana v komercialne in policijske obrti.

Prvo obdobje je prineslo okrepitev založniškega sistema, nastanek manufaktur in fabrik. Na založniški način so domači založniki organizirali sitarstvo, nogavičarstvo, svilarstvo, usnjarstvo, klobučarstvo, medeninarstvo, kovaštvo in puškarstvo. Kot samostojni obrati so na Slovenskem delovale steklarne, opekarne, majolikarne, mlini za papir, tobak in smodnik, vitriolnice, usnjarne in mlinarne. Posebno poglavje predstavlja rudarstvo in fužinarstvo. Fužine, plavži in rudniki so bili najvidnejši predstavniki klasičnega pojma o fabriki.

Tako orisan razvoj neagrarne gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju nedvomno pokaže, kot sta zapisala dr. Jasna Fischer in dr. Peter Vodopivec, da je dr. Šornu »prvemu uspelo... pokazati posamezne značilnosti in stopnje razvoja neagrarne proizvodnje v obdobju nastajanja industrije na Slovenskem, pri čemer je prepričljivo razkril, da so imele različne gospodarske panoge marsikdaj večji pomen in po-

membnejši obseg, kot se je domnevalo doslej«.

Rezultati opravljeni raziskav pa so tudi nedvomno pokazali razmeroma veliko gospodarsko aktivnost trgovcev in lastnikov kapitala, ki so izhajali iz slovenskih dežel in s svojim delovanjem posegali na različna področja neagrarne gospodarstva.

Nova doba, drugo obdobje, nosi naslov Pol stoletja modernizacije industrije. To je čas, v katerem stopa na trgovčevo mesto industrialec, ki je znal pridobiti kapital širokega kroga meščanov in bančni kapital ter je v svojo tovarno namestil parne in druge stroje. Sčasoma je postal nosilec gospodarskega liberalizma in klasičnega kapitalizma.

Obdobje uvajajo spremembe v evropskem gospodarstvu, ki imajo izhodišče v originalnosti angleške industrijske revolucije. Tudi Avstrija se je lotila vrste ukrepov, da bi državo gospodarsko in politično modernizirala. Proces je zajel tudi slovenske dežele. Ob razmahu industrializacije so organizirali strokovno šolstvo, izumi in patenti so se množili, izhajati so začeli strokovni časopisi, organizirale so se industrijske razstave.

Avstrijske dežele in tudi slovenske so industrijsko revolucijo v prometu doživele z izgradnjo železnic, z vsemi posledicami spreminjanja družbene strukture zaradi vpeljave železniškega prometa. Ob modernizaciji železarstva, razmahu premogovništva, uvajanju strojev v tekstilne tovarne, razvoju prehranjevalne industrije, kemične industrije, industrije tobaka in cementa se pokažejo osnovne značilnosti uvajanja tehničnih novosti in s tem povezanega vlaganja kapitala v industrijo.

Gospodarski razvoj pa je v celoti pokazal, da slovenski prostor ni zmogel zbrati toliko kapitala kot velemestni grosistični kapital, zlasti dunajski in tržaški, ki sta v obliki delniških družb vse intenzivneje posegala v industrijske obrate v slovenskih deželah. Domači grosisti so ob tem sicer opravljali isto historično vlogo kot tržaški in dunajski grosisti. Oviral pa jih je moreče dejstvo, da niso imeli dovolj akumuliranega kapitala. S tem se, kot nam pokažejo ugotovitve dr. Jožeta Šorna, začne razmerje med domačim in tujim kapitalom nagibati v korist tujega kapitala.

Knjiga dr. Jožeta Šorna Začetki industrije na Slovenskem je temeljno znanstveno delo, ki dopolnjuje dosedanje vedenje o problemih, ki jih obravnava, hkrati pa spreminja doslej znano podobo o gospodarski zgodovini neagrarne panog na Slovenskem v obravnavanem obdobju.

Jasna Horvat

Vlado Jurančič, Šmarjeta pri Novem mestu v narodnoosvobodilni vojni 1941–1945. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja in NOB na Dolenjskem in v Beli krajini 1. Novo mesto 1985, 124 strani

Šmarjeta, dokaj neznatna vas na poti iz Novega mesta v Mokronog, se v povojnem obdobju nikakor ne more znajti in so jo mnoge vasi, ki so bile pred zadnjo vojno v vseh pogledih za njo, v razvoju že prehitale. Tudi iz zgodovine NOB javnosti ni znana. Ni bila požgana, ni bilo masovnih streljanj, tu ni nikoli bival pomembnejši vojaški ali politični organ, ni bilo večjih bolnišnic, ni bilo večjih partizanskih delavnic... Popolnoma drugače pa so jo čutili partizani: »Šmarjeta je bila za nas Indija Koromandija. O njej smo sanjali, ko smo utrujeni od dolgih maršev prezebali po hostah.« (Klusov Joža). Dejansko je področje, ki ga obvladuje Šmarjeta vredno posebnega zanimanja, še zlasti, ker tu lahko v malem spremljamo vse tisto, kar sicer velja za NOB na Slovenskem. Jurančič svoje delo imenuje kronika, kar pa je prevelika skromnost. Zaradi kronološkega pristopa delo še ni kronika. Drug princip, ki ne bi bil kronološki, bi zmanjšal preglednost. Po kratkem, nekoliko preskromnem uvodu, začenja s prikazom okupacije. Omenja za Dolenjsko dokaj značilno navdušenje za Nemce, ki pa je naglo upadlo. V tem pojavu, ki ga mnogi zamolčujejo, ne moremo in ne smemo gledati hitlerjanstva ampak v prvi vrsti protitalijansko razpoloženje prebivalstva, ki je kot del slovenskega naroda imelo zato dovolj vzroka. V teh pojavih moramo videti tudi željo po delu, kruhu in redu v nasprotju z dotodanjim balkanskim politiziranjem, uboštvo in neredom. Temu je sledil nagel preobrat in opredelitev za cilje NOB. Zelo zgodaj so prišli do izraza elementi revolucionarnosti, saj je bila kleveška veleposest prva na Slovenskem, ki so jo razdelili med kmete. Pojavila se je Bela garda, tudi Plava, avtorju pa so ušli podatki, da so nekateri posamezniki skušali skriti svoja delomrziška nagnjenja za ustanavljanje tudi gard drugih barv. Dejstvo pa je, da tukajšnje prebivalstvo, v nasprotju z mnogimi ostalimi področji Dolenjske, ni podleglo protipartizanski propagandi v večjem obsegu.

Posebej velja pohvaliti tudi avtorjevo prizadevanje, da bi zajel obravnavano področje

je čimbolj kompleksno. Izogiba se pretiranemu opisovanju vojaških akcij. Zato daje ustrezno mesto tako političnemu delovanju, kot tudi vsem ostalim specifičnostim slovenske NOB. Ne izpušča celo takih pojavov, kot so bili »deca svobode«. Enake hvale je vreden tudi njegov pogum, da ni izpuščal tudi negativnih dejstev. Z razumljivo zadrego, vendar brez strahu pred resnico, opisuje tudi marsikaj takega, kar ni koristilo narodnoosvobodilnemu gibanju. S tem se je izognil nepotrebnim mistifikacijam in dosegel veliko bolj človeško podobo. Tam, kjer so ljudje, hodita dobro in slabo vedno z roko v roki. Zato tudi ne preseneča, da so Šmarječani in okoličani nad knjižnico zelo navdušeni in krožijo njeni izvodi od hiše do hiše. Njihova enotna ocena je, da je Jurančič stvari opisal tako, kot so potekale. Ob vsem tem deležu tamkajšnjega prebivalstva se bralcu samo od sebe neprestano postavlja vprašanje, zakaj je družba na te ljudi v povojnem času pozabila. Kljub nedvomnemu napredku je zlasti v zaselkih v okolici Šmarjete še vedno huda materialna in duhovna beda, alkoholizem je v nezadržnem pohodu.

V strokovnem pogledu je avtorju težko očitati večje pomanjkljivosti. Če so ljudje enoglasni v oceni, da je opisal resnično dogajanje, je s tem dosežen eden izmed največjih ciljev dela vsakega zgodovinarja. Kot smo že omenili, bi bil uvod lahko nekoliko daljši. Bolj določno bi moral povedati, kaj pomeni Šmarjeta (v čemer pa je mišljen Vinji vrh) v svetovni arheološki literaturi, tudi sam kraj se prvič omenja po Kosu že leta 1314, nekateri v neposredni okolici pa že tudi poprej, tudi Klevež bi zaslužil še nekaj dodatnih besed, če omenja Ulme bi moral tudi Jombarte, prvi so se priženili k tej francoski družini in je bila še v medvojnem času nekaj let lastnik njegova žena, tudi Pepi Blatnik bi zaslužil večji poudarek, zlasti še v človeškem pogledu, bolj določno bi lahko bilo opredeljeno tudi zadržanje župnika Perka... verjetno pa ve za največ napak, ki so se mu nehote pripetile, sam avtor. Pravih virov namreč ni in je bil v veliki meri odvisen od ustnih izpovedi. V celoti lahko rečemo, da je Jurančičovo delo vzorno napisano, brez običajnih fraz in patetičnosti in bi ga mnogi, tudi tisti z bolj zvenečimi imeni, v tem lahko posnemali.

Stane Granda

Ureja uredniški odbor. Glavni urednik Marjan Drnovšek, odgovorni urednik Stane Granda.

Tehnični urednik Branko Šuštar. Oblikovalec Julijan Miklavčič.

Izdaja Zveza zgodovinskih društev Slovenije, sekcija za krajevno zgodovino. Sofinancirata Raziskovalna in Kulturna skupnost Slovenije. — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani. — Uredništvo: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27; uprava: Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 12, Ljubljana. — Tekoči račun: 50101-678-49040 (Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana — za »Kroniko«). Letna naročnina je 1000 din za posamezne naročnike, 1500 din za ustanove; posamezna številka 600 din, dvojna številka 800 din. Naklada 1000 izvodov.

UDK 940.1(497.12 Piran):929(Caviano, družina)

Dr. Mihelič Darja, znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU

61000 Ljubljana, Novi trg 4, YU

Življenje in poslovanje nekaterih Cavianijev v srednjeveškem Piranu

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 34, št. 3, 1986, str. 125—136, cit. lit. 140

Prispevek prikazuje beneško družino Caviano, katere prvi predstavnik se je doselil v Piran na prelomu 13. v 14. stoletje. Po ohranjenih in objavljenih virih zasleduje članek življenje Cavianijev, njihove družinske pove-zave in potomstvo, razraščanje njihovega poslovanja, njihove premoženjske razmere in družbeni ugled.

UDK 929 Steinhauser A.:266

Dr. Smithek Zmago, docent, Oddelek za etnologijo, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU

Delovanje Ljubljančana A. Steinhauserja na Filipinih 1643—1648

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 34, št. 3, 1986, str. 137—139, cit. lit. 16

Na podlagi dokumentov in tiskanih virov iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Nadškofijskega arhiva v Ljubljani in Archivo general de Indias v Seville je v prispevku prikazano misijonarsko delo ljubljanskega meščana Adolfa Steinhauserja na Filipinih. Za kulturno zgodovino je Steinhauser pomemben predvsem kot prvi znani jezuit s slovenskega ozemlja, za katerega vemo, da je odšel v misijone.

UDK 656.1(497.12 Štajerska)»17«

Curk Jože, dipl. umetn. zgodovinar

61000 Ljubljana, Cimpermanova 5, YU

O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 34, št. 3, 1986, str. 138—147, cit. lit. 12

Cestno omrežje 18. stoletja je logičen nasledek onega iz 17. stoletja, ki ga je pogojila prevlada voznega prometa nad tovarniškim. Njegov glavni pospeševalec je bil tranzitni promet med Podonavjem in Panonijo ter severnim Jadranom. Večino prometa je prevzela glavna komercialna cesta med Slovensko Bistrico in Postojno, ki je razvila krak preko Konjic na račun enega preko Loč. Ceste v teku stoletja niso doživljale same spremembe tras, temveč tudi tehnične izboljšave, uvedel se je poštni in osebni promet, razvile uslužnostne obrti in gostilne s prenočišči. Po francoskem intermezzu med 1809 in 1814 pa se je začela njihova splošna obnova v smislu novih gradbenotehničnih dosežkov.

UDK 728.8(497.12 Metlika)»1723«

Kos Dušan, asistent, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU

61000 Ljubljana, Novi trg 4, YU

Metliški grad po inventarju leta 1723

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 34, št. 3, 1986, str. 148—151, cit. lit. 13

Avtor opisuje grad v Metliki, kakršnega je imel pred očmi Stanislav Pelpko, ko je leta 1723 opravil inventuro. Obenem so analizirani požari v Metliki, ki so v 18. stoletju bistveno spremenili podobo mesta.

UDC 929 Steinhuser A.:266

Smitek Zmago, Dr., Assistant Professor, Department of Ethnology, Faculty of Arts
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU

The Activity of the Ljubljanian A. Steinhauser in the Philippines from 1643 to 1648

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 34, No. 3, 1986, pp. 137—138, notes 16

On the basis of the documents and printed sources from the Historical Record Office Ljubljana, Archbishop's Archives Ljubljana and Archivo General de Indias in Sevilla the contribution presents the missionary work of the Ljubljana townsman Adolf Steinhauser in the Philippines. Steinhauser is important to our cultural history mainly as the first Jesuit from the Slovene territory who is known to have gone as a missionary.

UDC 940.1(497.12 Piran):929(Caviano, družina)

Mihelič Darja, Dr., Scientific Collaborator, Historical Institute of Milko Kos, Scientific-Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts

61000 Ljubljana, Novi trg 4, YU

The Life and Business of Some Members of the Caviano Family in the Medieval Piran

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 34, No. 3, 1986, pp. 125—136, notes 140

The contribution presents the Venetian family Caviano, whose first representative settled in Piran at the turn of the 13th century. Following the preserved and published sources the article describes the life of the Cavianos, their family connections and descendency, the extension of their business activities, their financial position and reputation in society.

UDC 729.8(497.12 Metlika):1723«

Kos Dušan, Assistant, Historical Institute of Milko Kos, Scientific-Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts
61000 Ljubljana, Novi trg 4, YU

The Metlika Castle According to the Inventory from 1723

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 34, No. 3, 1986, pp. 148—151, notes 13

The author describes the castle in Metlika as seen by Stanislav Pepelko after he had made up an inventory in 1723. At the same time the article analyses the fires in Metlika, which in the 18th century thoroughly changed the face of the town.

UDC 656.1(497.12 Štajerska):17«

Curk Jože, Art Historian

61000 Ljubljana, Cimpermanova 5, YU

The Road Network in the Slovene Styria in the 18th Century

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 34, No. 3, 1986, pp. 138—147, notes 12

The road network of the 18th century was a logical consequence of that from the 17th century, which was conditioned by the preponderance of the passenger over the freight traffic. Its main stimulus was transit traffic between the Danube Basin and Pannonia and the northern Adriatic. Most of the traffic was taken over by the "traffic road" between Slovenska Bistrica and Postojna, which developed a link-road via Konjice at the expense of that via Loče. In the course of the century the roads did not see only the changes in the laying-outs, but also technical improvements; both postal and passenger traffic were introduced, service trades and inns offering accommodation spread. After the French interlude between 1809 and 1814 general renewal of the roads began, following the latest achievements in the field of building engineering.

UDK 676(497.12 Radeče)»1725/1785«

Cafuta Darko, inženir strojništva, AERO-TOZD tovarna celuloze in papirja Medvode,
61215 Medvode, Ladja 10, YU

Začetek radeške papirnice (1725—1785)

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 34, št. 3, 1986, str. 152—160, cit. lit. 50

Avtor obravnava trditve v literaturi o nastanku radeške papirnice. S pomočjo raziskave zgodovine fužine Žebnik pri Radečah dokažemo, da papirnica ni bil ustanovljena leta 1670, kot se navaja v literaturi. Z raziskavo rojstnih knjig za Radeče smo se približali letnici nastanka radeške papirnice, saj iz zapisa z dne 5. septembra 1725 izvemo, da je na mestu nekdanje fužine že papirnica (Papyri extructura). Zanimiv je zapis v rojstni knjigi 1740, ko je župnik zapisal slovensko ime Papirnica (Poper-niza) za obrat za izdelavo papirja in obenem ime vasi. V radeški papirnici je leta 1769 opravljal poskuse z modrim holandskim sladkornim papirjem in papirjem izdelanim iz žagovine pater Gruber, profesor mehanike na ljubljanskem jezuitskem kolegiju. Nekdanja Fužina, pozneje Papirnica, je danes del vasi Njivice pri Radečah.

UDK 929 Sterle F. A.:377.7(497.12)»1921/1941«

Dr. Golob France, konservator, Slovenski etnografski muzej v Ljubljani 61000 Ljubljana, Prešernova 20, YU

Franjo Sterle, ustanovitelj umetniške šole »Probuda« in vloga šole v tedanjem likovnem življenju

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 34, št. 3, 1986, str. 160—170, cit. lit. 45

Omenjeni sestavek je vzet iz avtorjeve leta 1986 ubranjene doktorske disertacije z naslovom, »Slovenski slikar Franjo A. Sterle«. Umetniška šola »Probuda« je v letih 1921 do 1941, vršila svoje kulturno poslanstvo v obliki likovnega šolanja, tečajev, predavanj in razstav. Na umetniški šoli »Probuda« so dobili svojo prvo likovno abecedo ali pa se izpopolnjevali med drugimi učenci tudi kasneje priznani slovenski akademiki, slikarji, grafiki, kiparji, profesorji na Akademiji upodablajočih umetnosti v Ljubljani, likovni pedagogi in restavratorji.

UDK 39:656.1(497.12 Gorenjska)

Štanonik Marija, raziskovalna asistentka, Inštitut za slovensko narodopisje, ZRC SAZU
61000 Ljubljana, Novi trg 3, YU

Promet v kmečkem gospodarstvu na Zirovskem

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 34, št. 3, 1986, str. 171—184, cit. lit. 43

Razprava vsebuje dve poglavji. Prvo obravnava prometna sredstva; pri njih obstaja diferenciacija glede na to, kakšna moč upravlja z njimi. Glede na to jih je mogoče razdeliti na take, ki jih vleče človek sam in druge, ki jih vleče vprežna živina. Po kriteriju števila koles pa so po svojih posebnostih predstavljeni 1. samokolnica, 2. vozila z dvema kolesoma in 3. vozovi, ki jim je posvečena največja pozornost. Drugo poglavje je namenjeno vprežnim živalim, predvsem 1. volom in 2. konjem in 3. razmerju do vprežne živine.

UDK 940.547.5(497.12)»1943/1945«

Perko Marija, arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana,
61000 Ljubljana, Mestni trg 27, YU

Delovanje terenske partizanske lekarne Bober od decembra 1943 do osvoboditve

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 34, št. 3, 1986, str. 184—191, cit. lit. 26

N podlagi spominskega in dokumentarnega gradiva je predstavljen razvoj prve terenske partizanske lekarne Bober, ki je bila največja in je s sanitetnim materialom oskrbovala Dolenjsko, Notranjsko in po potrebi tudi enote zunaj tega ozemlja.

UDC 929 Sterle F. A.:377:7(497.12)»1921/1941«

Golob France, Dr., Conservator, Slovene Ethnographic Museum Ljubljana
61000 Ljubljana, Prešernova 20, YU

Franjo Sterle, Founder of an Art School "Probuda", and the Role of the
School in the Then Artistic Life

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 34, No. 3, 1986, pp.
160—170, notes 45

The above mentioned paper is an extract from the author's doctoral
dissertation — defended in 1986 — with the title »The Slovene Painter Fra-
njo A. Sterle.« From 1921 to 1941 the art school "Probuda" carried out its
cultural tasks in the form of art education, courses, lectures and exhibi-
tions. Among the pupils at the art school "Probuda", who acquired the
rudiments of arts subjects and perfected themselves, where also those who
later became acknowledge Slovene academicians, painters, graphic artists,
sculptors, professors at the Academy of Fine Arts in Ljubljana, art teachers
and restorers.

UDC 676(497.12 Radeče)»1725/1785«

Cafuta Darko, Mechanical Engineer, AERO-TOZD Factory of Cellulose and
Paper "Medvode"

61215 Medvode, Ladja 10, YU

The Origins of the Radeče Paper-Mill

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 34, No. 3, 1986, pp.
152—160, notes 50

The author treats the statements found in literature about the origins of the
paper-mill in Radeče. With research into the history of the Žabnik iron-
works near Radeče we prove that this paper-mill was not founded in 1670
as is stated in the literature.

Examining birth registers we came close to the foundation year of the
Radeče paper-mill and also found out, reading a note from 5th September
1725, that there had already been a paper-mill (Papyri extructura) in the
place of the ancient iron-works. There is a very interesting note in the
birth register for the year 1740 — the parish priest wrote the Slovene na-
me »PapiRNica« (Poperniza), meaning the paper-mill and also the name
of the village.

Father Gruber, professor of mechanics at the Ljubljana Jesuit College, was
making experiments with blue Holland sugar paper and with paper made
of sawdust in the Radeče paper-mill in 1769.

The ancient Fužina, later PapiRNica, is today part of the village Njivice near
Radeče.

UDC 946.547.5(497.12)»1943/1945«

Perko Marija, Archivist, Historical Record Office Ljubljana
61000 Ljubljana, Mestni trg 27, YU

The Activities of the Mobile Partisan Drugstore "Bober" from December
1943 till the Liberation

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 34, No. 3, 1986, pp.
184—191, notes 26

On the basis of memoirs and documents the article presents the develop-
ment of the first mobile partisan drugstore "Bober", the biggest at that
time, which provided sanitary material for Lower Carniola (Dolenjska) and
Inner Carniola (Notranjska), and, if necessary of need also for the partisan
units outside this area.

UDC 39:656.1(497.12 Gorenjska)

Stanonik Marija, Research Assistant, Institute for Slovene Ethnography,
Scientific — Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts
61000 Ljubljana, Novi trg 3, YU

Traffic in the Peasant Economy of the Žiri Region

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 34, No. 3, 1986, pp.
171—184, notes 43

The paper consists of two chapters. The first one deals with vehicles;
there is a differentiation between them according to the load that they
can draw. With respect to this it is possible to classify them into those
which are drawn by man himself and those which are pulled by draught
livestock. Regarding the number of the wheels they are — according to
their characteristics — presented as 1. wheelbarrow, 2. twowheeled vehicles,
and 3. carriages — which are given the most attention. The second chapter
is concerned with draught animals, chiefly with oxen and horses.

UDK 656.8(497.12)»1945«

Gombač Metka, arhivist, Arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, YU

Oddelek za pošto, telegraf in telefon pri Pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko primorje in Trst

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 34, št. 3, 1986, str. 191—192, cit. lit. 6

Prispevek govori o ustanovitvi in kratki dejavnosti Oddelka za pošto, telegraf in telefon, ki je imel sedež v Trstu leta 1945, in je deloval v okviru Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst. Predstavi tudi znamko, ki jo je takoj po ustanovitvi izdal omenjeni oddelek.

UDK 940.712»1914/1918«

Dražumerič Marinka, konzervator, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, 68000 Novo mesto, Kidričev trg 3, YU

Belokranjci — vojaki v 1. svetovni vojni

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 34, št. 3, 1986, str. 193—203, cit. lit. 72

Na podlagi zapisov v kroniki župnije Adlešiči v Beli krajini predstavlja avtorica vpliv dogodkov prve svetovne vojne na življenje prebivalcev v zaledju. Tekst je gola objava vira — župnijske kronike, ki jo je med leti 1885 in 1921 pisal takratni župnik Ivan Šašelj.

UDK 779:929(Pelikan J.)

Kambič Mirko, mag., raziskovalec, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU

Iz starih fotografskih albumov: Josip Pelikan (1880—1977) in njegova fotografska delavnica

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 34, št. 3, 1986, str. 204—207, cit. lit. 10

Poklicni fotograf Josip Pelikan (1880—1977) je prispeval v zakladnico naše kulturne dediščine številne motive dokumentarnega in umetniškega značaja. Rodil se je v Trbižu, atelje je imel v Brežicah in v Idriji. V Celju je deloval od 1920 do 1977. Tu je še ohranjen edinstven steklen fotografski atelje iz 19. stoletja, vreden spomeniškega varstva. Pelikanovo bogato slikovno gradivo čaka na znanstveno obdelavo, na razstavo in na primerno monografijo.

UDC 940.712»1914/1918«

Dražumerič Marinka, Conservator, Institute for the Protection of Natural and Cultural Heritage Novo mesto
62000 Novo mesto, Kidričev trg 3, YU

The Inhabitants of White Carniola (Bela Krajina) — Soldiers in the World War I

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 34, No. 3, 1986, pp. 193—203, notes 72

On the basis of the records from the chronicle of the Adlešiči parish (White Carniola) the authoress presents the influence of the First World War events upon the life of the inhabitants in the hinterland. The text is a mere publication of a source — the parish chronicle which was written between 1885 and 1921 by the then parish priest Ivan Šašelj.

UDC 656.8(497.12)»1945«

Gombač Metka, Archivist, Archives at the Institute for History of Workers' Movement

61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, YU

The General Post Office Department at the Provincial National Liberation Committee for the Slovene Littoral and Trieste (Trst)

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 34, No. 3, 1986, pp. 191—192, notes 6

The contribution treats the foundation and shortterm activity of the GPO Department, which had its seat in Trieste (Trst) in 1945 and functioned within the framework of the Provincial National Liberation Committee for the Slovene Littoral and Trieste (Trst). It also presents the stamp issued by the above mentioned Department immediately after its foundation.

UDC 779:929(Pelikan J.)

Kambič Mirko, M. A., Researcher, Scientific Institute of the Faculty of Arts

61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU

Photos from Old Albums: Josip Pelikan (1880—1977) and His Photographic Studio

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 34, No. 3, 1986, pp. 204—207, notes 10

A professional photographer Josip Pelikan (1880—1977) contributed to the treasury of our cultural inheritance numerous motifs of documentary and artistic importance. He was born in Trbiž and had his studio in Brežice and in Idrija. In Celje he worked from 1920 to 1977. A unique glass photographic studio from the 19th century is still preserved there, worth conserving for its historical interest. Pelikan's rich photographic output is waiting to be examined, exhibited and adequately monographed.

UDK
UDC 949.712(-2)(05)

YU ISSN 0023-4923

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XXXIV

1986

IZDAJA IN ZALAGA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO

LJUBLJANA

Izdajateljski svet: Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin (predsednik), Metka Gombač, Nada Holinsky, Olga Janša-Zorn, dr. Jože Koropec, Janez Kos, Antoša Leskovec, dr. Božo Otorepec, Slavica Pavlič, Marija Serdoner, dr. Mirko Stiplovšek, Prvenka Turk

Uredniški odbor: France Dobrovoljc, Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin, Stane Granda, Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, dr. Božo Otorepec, dr. Sergij Vilfan, dr. Peter Vodopivec — Glavni urednik: Marjan Drnovšek, odgovorni urednik: Stane Granda — Lektor: France Dobrovoljc — Tehnični urednik: Branko Suštar — Opremil: Julijan Miklavčič — Prevodi: Igor Maver (1—2) in Lilijana Znidaršič (3) — Bibliografska obdelava: Martin Grum — Uredništvo: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27; uprava: Filozofska fakulteta, oddelek za zgodovino, Aškerčeva 12, Ljubljana — sofinancirata Raziskovalna in Kulturna skupnost Slovenije — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani — Klišeje izdeluje klišarna Delo v Ljubljani

KAZALO

AVTORSKO KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

Darko Cafuta: Začetek radeške papirnice — 152—160

Jože Curk: O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 17. stoletju — 7—15

Jože Curk: O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju — 138—147

Ervin Dolenc: Prebivalci Senožec v prejšnjem stoletju — 37—44

Anja Dular: Knjižnica gradu Smlednik po katalogu iz leta 1771 — 15—32

France Golob: Franjo Sterle, ustanovitelj umetniške šole »Probuda« in vloga šole v tedanjem likovnem življenju — 160—170

Metka Gombač: Oddelek za pošto, telegraf in telefon pri Pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko Primorje in Trst — 191—192

Tone Knez: Novo mesto pod Kelti in Rimljani — 1—7

Dušan Kos: Metliški grad po inventarju leta 1723 — 148—151

Darja Mihelič: Življenje in poslovanje nekaterih Cavianijev v srednjeveškem Piranu — 125—136

Marija Perko: Delovanje partizanske terenske lekarne Bober od decembra 1943 do osvoboditve — 184—191

Jelka Pirkovič-Kocbek: Šentvid, Stična in Ivančna gorica — zgodovina naselbinskih oblik — 67—71

Marija Stanonik: Promet v kmečkem gospodarstvu na Žirovskem — 171—184

Zmago Šmitek: Delovanje Ljubljancev A. Steinhauserja na Filipinih 1643—1648 — 137 do 138

Janez Šumrada: Kmečki upor v okolici Višnje gore za časa Ilirskih provinc leta 1813 — 32—37

Janez J. Švajncar: Naši stari prvomajski znaki — 60—66

Zora Torkar: Iz življenja in dela kamniških Čehov in Moravcev — 45—59

ZAPISKI IN GRADIVO

Marinka Dražumerič: Belokranjci — vojaki v 1. svetovni vojni — 193—203

Eva Holz: Dnevnik Cirila Prestorja iz 1. svetovne vojne — 72—88

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

Mirko Kambič: Nicefor Stepančič (1867—1934) — 89—93

Mirko Kambič: Josip Pelikan (1885—1977) in njegova fotografska delavnica — 204—207

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Marjan Drnovšek: Razglednice Ljubljane kot del kulturne dediščine — 209—213

POSVETI IN ZBOROVANJA

Posvet o krajevnem zgodovinoписju v Kranju 8. maja 1985 — 94—106

Nada Kobal: Trst 1941—1947: Od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe — 214—216

JUBILEJI

Janez Šumrada: Prof. Ferdo Gestrin — sedemdesetletnik — 107—108

IN MEMORIAM

Stane Granda: Ivan Zelko (1912—1986) — 208

NOVE PUBLIKACIJE

Kranj v svobodi in obnovi 1945—1950, Kranj 1986 (*Žarko Bizjak*) — 118

Trude Horn: Gedeckte Holzbrucken Zeugen alter Holzbaukunst, Klagenfurt 1980 (*Darko Cafuta*) — 221—222

Vilko Novak: Raziskovalci slovenskega življenja, Ljubljana 1986 (*Vinko Demšar*) — 113 do 115

Velike Lašče. Zbornik, Ljubljana 1986 (*Marjan Drnovšek*) — 111—112

Štiri publikacije Antona Štampoharja. Iz revolucionarne preteklosti na območju Gorjancev 1918—1941, Novo mesto 1983; Kronološki pregled naprednega političnega gibanja na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje v letih 1931 do 1941, Novo mesto 1983; Iz bojev novomeških tekstilcev, Novo mesto 1984; Društva kmetških fantov in deklet na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje, Novo mesto 1985 (*Stane Granda*) — 115—118

Dolenjski zbornik 1985 (Jarčev zbornik), Novo mesto 1985 (*Stane Granda*) — 219—220

Vlado Jurančič: Šmarjeta pri Novem mestu v narodnoosvobodilni vojni 1941—1945, Novo mesto 1985 (*Stane Granda*) — 225

Jože Šorn: Začetki industrije na Slovenskem, Maribor 1984 (*Jasna Horvat*) 223—224

Goriški letnik 11, Nova Gorica 1984 (*Olga Janša Zorn*) — 220—221

Jeklo in ljudje. Jeseniški zbornik, Jesenice 1985 (*Janez Kopač*) — 109—111

Ivan Veber: Gozdovi bohinjskih fužinarjev, Bled 1986 (*Janez Kopač*) — 115

Razmerja med etnologijo in zgodovino, Maribor 1986 (*Janez Kopač*) — 217—219

Ana Lavrič: Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579, Ljubljana 1986 (*Dušan Kos*) — 112

Boris Golec: Zgodovina in razvoj PTT dejavnosti v Zasavju, Trbovlje 1986 (*Žarko Lazarevič*) — 222—223

Jože Curk: Viri za gradbeno zgodovino Maribora do 1850, Maribor 1985, (*Marko Lesar*) — 113

KAZALO SLIK

POKRAJINE, GRADOVI, NASELJA

Ljubljana, Dunajska cesta (razglednica) — 210

Metlika, iz Valvasorjeve Topographiae ducatus Carniole Modernae, 1679 — 149

Selo, razrušena vas, spomladi 1916 — 80

NAČRTI IN ZEMLJEVIDI

Cestno omrežje na slovenskem Štajerskem v 17. stoletju — 14

Cestno omrežje na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju — 140

OSEBE

Ferdo Gestrin — 107

Julius Kugy — 204

Karol Nežima oficial v smodnišnici v Kamniku (o. 1911) — 47

Ciril Prestor kot rekrut (1913) — 72

Frančišek Smledniški (1789) — 17

Škof J. J. Strossmayer v Rogaški Slatini (1903) — 92

Ivan Zelko — 208

Družina Zika v Kamniku (1894) — 53

Lovci (1895) — 91

V Lokvi (1908) — 89

Udeleženci »žurfiksa« v gostilni Kenda v Kamniku (1902) — 55

Portret starca (Boris Kalin 1923) — 164

Žrtve 10. soške ofenzive — 82

RAZNO

Arheologija

Novo mesto, oblike poznokeltskih lončenih posod (1. stol. pr. n. št.) — 4

Novo mesto, okrašena železna plošča za pas iz keltskega groba (1. stol. pr. n. št.) — 4

Novo mesto, značilna oblika rimskih grobov s kamnitimi ploščami (1.—2. stol. n. št.) — 3

Novo mesto, železno orožje iz groba keltskega bojvnika (1. stol. pr. n. št.) — 5

Grafikoni

Kamnik, priseljenci po narodnosti (1850—1940) — 47

Kamnik, zaposlenost priseljencev po posameznih panogah (1850—1940) — 50

Senožeče, številčno gibanje prebivalstva (1810—1910) — 42

Senožeče, smrtnost prebivalcev (1791—1795 in 1891—1895) — 43

Znaki

Prvomajski znak (1902) — 60

Prvomajski znaki iz let 1909, 1910 in 1911 — 61

Prvomajski znaki iz let 1912, 1913 in 1914 — 62

Prvomajska znaka mariborskih kovinarjev iz let 1923 in 1926 — 63

Prvomajski znak Komunistične partije Avstrije (1926) — 64

Prvomajski znaki iz let 1925, 1926 in 1927 — 64

Prvomajski znaki iz let 1928, 1929 in 1930 — 65

Prvomajski znaki iz let 1931, 1932 in 1937 — 65

Drugo

Maksim Gaspari, dve razglednici iz serije Vojška v slikah, naslovnica št. 1-2 in št. 3

Ledenica v navadi na Divaškem in Podgrajskem (1905) — 92

Rojstna knjiga župnije Radeče, vpis rojstva v vasi Papirnica 1725 — 155

Posnetek fresk s tečaja, ki ga je vodil akademski slikar Simon Ogrin v Ljubljani leta 1923 — 162

Posnetek zaključne razstave umetniške šole »Probuda« (1923) — 163

Žirovsko, eden od načinov vlačjenja kripe (1986) — 171

Žirovsko, koša (1973) — 172

Žirovsko: Nova vas, voz s križevnatimi kolesi (1982) — 173

Znamka Odseka za zveze pri PNOO Trst (1945) — 191

Notranjost prodajalne — 205

Ljubljana, hrbtna stran razglednice — 211

KOVINOPLASTIKA LOŽ

z n. sol. o.

INDUSTRIJA KOVINSKIH IN PLASTIČNIH IZDELKOV

POŠTA: 61386 STARI TRG PRI LOŽU

TEL.: 797-010 — ŽELEZNIŠKA POSTAJA RAKEK — TEK. RAČ. 50160-601-34088

TELEGR. KOVINOPLASTIKA LOŽ TELEX 31-588 YU LOZ

40 LET

DOM — EXIM P.O.

Mestni trg 24, 61000 LJUBLJANA

PROIZVODNO IN TRGOVSKO PODJETJE
ZA DOMAČO IN UMETNO OBRT

DOM

NOTRANJA IN ZUNANJA TRGOVINA P. O.

TELEGR.: DOMEXIM LJUBLJANA

TELEX: 31236 YU DOM

☎ 221-133

✉ 23

ŠT. Ž. R. 50100-601-10451

Prispevke v tej številki
so pripravili:

Darja Mihelič, Zmago Šmitek, Jože Curk,
Dušan Kos, Darko Cafuta, France Golob,
Marija Stanonik, Marija Perko, Metka Gombač,
Marinka Dražumerič, Mirko Kambič

Izdaja Sekcija za krajevno zgodovino
Zveze zgodovinskih društev Slovenije